

Katarina Spehnjak

NARODNI FRONT JUGOSLAVIJE
(SSRNJ — razvoj, programsko-teorijske osnove
i procesi u društvenoj praksi 1945—1983)

Narodni front Jugoslavije (SSRNJ — razvoj, programsko-teorijske osnove i procesi u društvenoj praksi 1945—1983)

KATARINA SPEHNJAK

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

I. UVOD; METODA I OSNOVNE HIPOTEZE U ISTRAŽIVANJU

Predmet je ovog istraživanja Narodni front Jugoslavije/Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije kao sastavni dio jugoslavenskoga političkog sistema; promatran istodobno kao specifična pojava toga sistema. Uz analizu biti, obilježja i funkcija SSRN pratit će se i njegov povijesni razvitak s posebnim isticanjem mjesta i uloge te organizacije u periodu socijalističke izgradnje, i promjena koje je Socijalistički savez doživljavao u procesu revolucionarnog preobražaja jugoslavenskog društva.

Doprinos pojedinih društvenih znanosti u istraživanju neposredne prošlosti u nas nije jednak: historiografska istraživanja završavaju razdobljem narodnooslobodilačke borbe, odnosno uspostavljanjem nove revolucionarne vlasti, dok se procesima socijalističke izgradnje ponajviše bave politologija, sociologija, ekonomske, pravne i druge znanosti.¹

Postojanje metodoloških problema u istraživanju perioda socijalističke izgradnje, a odnose se na pitanja periodizacije, pristupa, vremenske distance, primarnih izvora, izbora primjerene metode istraživanja, te svojevrsni »spor« historiografije i ostalih društvenih znanosti, ne umanjuje značenje činjenice da su dosadašnji radovi s područja historiografskih istraživanja »bili, uglavnom, kronološki ili uže definirani problemski pristupi pojedinim temama, istraživanja političke povijesti i pojedinačnih povijesnih činjenica [...]«² koji nisu dosegali do sagledavanja bitnih društvenih procesa.

Proučavanje NF/SSRN u kontekstu takve ocjene i situacije bilježi ove rezultate: historičari su se njime bavili u vrlo kratkom periodu koji obu-

¹ Usp. Z. Tomac, Povijest socijalističke izgradnje u Hrvatskoj (nacrt studijskog projekta), *Časopis za suvremenu povijest*, II/1973, 3.

² Isto, 5—6.

hvaća dvije-tri godine njegova poslijeratnog razvitka, dok su politološka istraživanja, kojih je mnogo više, osim malobrojnih izuzetaka, uglavnom na razini razrađivanja normativnih i programskih načela SSRN.

Literatura o Narodnom frontu, odnosno Socijalističkom savezu mogla bi se podijeliti u ove grupe: 1) izvori — a) objavljeni materijali kongresa, konferencija, plenuma, savjetovanja, razni bilteni i štampa organizacije, b) ocjene kreatora-sudionika politike (J. Broz Tito, E. Kardelj, V. Bakarić i dr.), c) ostali izvori — zbornici dokumenata, materijali za idejno-političko djelovanje, materijali sa tematskih savjetovanja i 2) literatura — a) cjeloviti radovi o socijalističkoj izgradnji, b) monografski radovi o SSRN, c) ostala literatura (politološki, publicistički i slični radovi).

Evo osnovnog pregleda literature: a) Cjelovitih radova o socijalističkoj izgradnji veoma je malo; utoliko su osobito značajna sintetska istraživanja D. Bilandžića, koja razmatraju osnovne političke i ekonomske procese u jugoslavenskom socijalističkom razvitku s naglaskom na transformaciji društveno-ekonomskog sistema i u okviru koje je fragmentarno³ obrađena i problematika NF/SSRN: »Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969«, Zagreb 1969, »Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije«, Zagreb 1976, »Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije«, glavni procesi, Zagreb 1978. Autori B. Petranović i Č. Štrbac u knjizi »Istorija socijalističke Jugoslavije«, dio prvi (druga dva dijela knjige sadrže dokumente), Beograd 1977, slično pristupaju istraživanju razvitka i obilježja NF/SSRN. Isto se odnosi i na knjigu B. Petranovića »Istorija Jugoslavije 1918—1978«, Beograd 1980. U »Pregledu istorije Saveza komunista Jugoslavije« iz 1963. godine i u »Istoriji Saveza komunista Jugoslavije« (kratak pregled) autora P. Morače, D. Bilandžića i S. Stojanovića (1976) obrađuje se i NF/SSNR.

Najobimnija historiografska istraživanja o Narodnom frontu u okviru širih problema (državnopravni aspekti političkog sistema) i u posebnim radovima obavio je B. Petranović, služeći se dokumentima koji se odnose na prvu fazu poslijeratnog razvoja. »Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove«, Beograd 1969, »Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ«, Bograd 1964, »Narodni front u političkoj strukturi Jugoslavije (1944—1946)« u: *Narodni front i komunisti 1938—1945, Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska*, Beograd, Prag, Varšava 1968 (646—664), »NOO kao organi revolucionarno-demokratske samouprave«, *Marks i savremenost*, 7, Beograd 1974 (78—94) gdje autor razmatra i JNOF kao političku osnovu narodne vlasti.

b) Monografski radovi o NF/SSRN. Jedna je od malobrojnih monografskih studija o toj organizaciji knjiga J. Marjanovića »Socijalistički savez — oblik prevazilaženja klasičnog političko-partijskog organizovanja«, objavljena 1965 (Beograd). Autor polazi od teze da se u socijalističkim društvima prijelaznog perioda zbiva proces preobražaja ili raspadanja klasičnih političkih partija kao klasnih političkih tvorevina i nastajanja novih,

³ U skladu s autorovim pristupom da respektira samo najvažnije političke činioce i procese.

masovnih, političkih organizacija. Nastojeći utvrditi je li Socijalistički savez »oblik prevazilaženja«, Marjanović uspoređuje sličnosti i razlike između političkog organiziranja u Socijalističkom savezu i političkog organiziranja u partiji »klasičnog« tipa u uvjetima buržoaskog društva. Analizom sadržaja programskih dokumenata autor istražuje organizaciono-institucionalnu strukturu i funkcije organizacije, da bi potvrdio tezu o Socijalističkom savezu kao obliku nadilaženja klasičnoga političko-partijskog organiziranja. Povijesna geneza NF/SSRN prilično je površno obrađena, što ne umanjuje utemeljenost pristupa. Isti autor u knjizi »Socijalistički savez u borbi za neposrednu demokratiju i samoupravljanje« (1965) istražuje aktivnost organizacija SSRN u općini, nakon Petog kongresa SSRN, kada je kao osnovni organizacioni oblik djelovanja Socijalističkog saveza određena organizacija SSRN u općini.

M. Rakić u knjizi »Od Narodnog fronta do Socijalističkog saveza« (1979) također zastupa tezu da je u fenomenu organizacije narodnofrontovskog tipa sadržana kriza klasične političke organizacije, u historijskom smislu riječi, te da takva politička organizacija pruža značajnim dijelom odgovore i na pitanja o ulozi radničke klase i njezine avangarde u novooslobođenim zemljama u borbi za socijalizam.

Knjiga »Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ« (1975) I. Vukovića predstavlja, uslijed interdisciplinarnog pristupa i sveobuhvatnosti, dosad najiscrpniju studiju o SSRN. Polazeći od temeljnih obilježja i načela političkog sistema SFRJ i njegove strukture, autor zatim, služeći se arhivskom građom, izvorima i najrelevantnijom literaturom, u povijesnoj retrospektivi daje genezu NF od 1935. do 1974. godine. Istražujući dalje prirodu SSRN, njegove funkcije u društvu, te odnose s ostalim dijelovima političkog sistema i organizacionu strukturiranost, autor na kraju utvrđuje da je SSRN i normativno i u stvarnosti sastavni dio političkog sistema SFRJ.

Kritički pristup I. Vukovića temelji se u stavu da se položaj, uloga u društvu i organizaciono ustrojstvo SSRN jedino mogu promatrati u kontekstu ukupne društveno-ekonomske i političke strukture, realnih odnosa u društvu, i idejno-političkih i praktičnih iskustava stečenih u toku razvoja SSRN i socijalističke revolucije.⁴ Autor posebno razmatra i sukob normativnog i stvarnog te kao logičan završetak rada daje svoje viđenje mogućih rješenja za svojevrсну krizu SSRN.

c) Velik je broj radova koji NF/SSRN razmatraju u sklopu globalnoga političkog sistema. Problemima teorijskog utemeljenja i osmišljavanja pojma i uloge SSRN, na osnovi povijesnog kontinuiteta organizacije bave se istaknuti pravnici, politolozi, filozofi, sociolozi i znanstvenici J. Đor-

⁴ I. Vuković, Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ, Savremena administracija, Beograd 1975, 294. Značajan doprinos u istraživanju Narodnog fronta predstavlja i rad A. Vazdar, Narodni front na području Slavonije u poratnim godinama (Zbornik HISS, Slavonski Brod, br. 1/1981), koji, iako ograničen na kratak vremenski period, na osnovi najrelevantnije literature i građe, umnogome oslikava razvitak Narodnog fronta u to vrijeme.

đević,⁵ N. Pašić,⁶ R. Ratković,⁷ M. Pečujlić,⁸ R. Lukić,⁹ A. Fira,¹⁰ V. Rus¹¹ B. Caratan,¹² Z. Tomac,¹³ S. Šuvar,¹⁴ i dr. Organizaciono-političke promjene u SSRN česta su tema rasprava, pri čemu se većina autora zadržava na nivou razrađivanja normativnih postavki i općepoznatih i političkih stavova. Velik broj autora tematizira Socijalistički savez kao političku osnovu samoupravljanja ili njegovu ulogu u izbornom sistemu (gdje se bilježe i prvi rezultati empirijskih istraživanja¹⁵).

Knjiga V. Koštunice i K. Čavoškog »Stranački pluralizam ili monizam«, Beograd 1983, jedna je od onih knjiga i pristupa koji pretendiraju da osvijetle određenu problematiku; s vlastitog stanovišta proglašenu za »tabu« temu. Predmet je istraživanja ovoga rada razdoblje 1944—1949. u razvoju jugoslavenskoga političkog sistema s naglaskom na višestranačkom sistemu koji je po autorima u tom periodu legitimno postojao. Razvojem odnosa KPJ i ostalih stranaka autori su nastojali analizirati prirodu toga političkog sistema i ostvarivanje osnovnih građanskih prava kao najmjerodavnijeg elementa za ocjenu političkog sistema. Opća naznaka o društvenim pokretima kao kolektivnim nastojanjima da se izazovu društvene promjene tretira Narodni front tek kao formu savezništva, i to formu koju su po instrukciji Kominterne nametale komunističke partije da bi osvojile i zadržale vlast, a u jugoslavenskim razmjerima to je, po autorima, bio i jedini način da se neutralizira jaka tradicija političkog pluralizma na ovom prostoru, posebice u njegovim razvijelijim dijelovima. Globalno uzevši, pristup je autora formalnopravnih i ahistorijski i utoliko takvoj analizi nužno izmiču procesi i tokovi revolucionarnog zbivanja i socijalno-političke snage toga procesa koji u svom povijesnom značenju nadilazi okvire nekoga modela liberalnog koncepta demokracije.

Brojni su i publicistički radovi u kojima se raspravlja o različitim sadržajima i oblicima rada SSRN u svim sferama društvenog života.

⁵ J. Dorđević, Politički sistem (prilog nauci o čoveku i samoupravljanju), izd. Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1967 (860—867); isti, O samoupravnom i odgovornom društvu, Beograd 1970 (462—479); isti, Prilog teoriji o Socijalističkom savezu, *Socijalizam*, 1/1966 (6—22).

⁶ N. Pašić, Klase i politika, Rad, Beograd 1968 (329—358); isti, Političko organiziranje samoupravnog društva, Beograd 1970; isti, Uloga SSRN u sistemu neposredne demokratije, *Socijalizam*, 1/1966 (22—23).

⁷ R. Ratković, Proces neposredne demokratije i uloga SSRNJ, *Socijalizam*, 1/1966.

⁸ M. Pečujlić, Prevazilaženje nekih tendencija formalne samoupravne demokratije, *Socijalizam*, 1/1966 (33—38).

⁹ R. Lukić, O političkoj prirodi SSRNJ, *Socijalizam*, 1/1966 (57—59).

¹⁰ A. Fira, Ustavni položaj SSRNJ, *Socijalizam*, 1/1966 (59—63).

¹¹ V. Rus, Socijalistički savez i kadrovska politika, *Gledišta*, 4/1968 (575—580).

¹² B. Caratan, Socijalistički savez između programa i akcije, *Naše teme*, 1/1969.

¹³ Z. Tomac, Politizacija — bitan element reforme SSRN, *Naše teme*, 1/1969; isti, Politička kultura i društveno-političke organizacije, *Politička misao*, 1/1970.

¹⁴ S. Šuvar, Nekoliko refleksija o ulozi Socijalističkog saveza, *Naše teme*, 1/1969.

¹⁵ Usp. Izborni sistem u uslovima samoupravljanja (materijali simpozijuma održanog u Beogradu 6, 7. i 8. oktobra 1966), Beograd 1967, Skupštinski izbori 1967, Beograd 1968, Socijalistički savez u skupštinskim izborima, Beograd 1969. Teorija i praksa delegatskog sistema, Zagreb 1979.

U ovom istraživanju koristit će se metoda analize sadržaja, upotrebljavajući pri tome izvornu građu — programske dokumente same organizacije NF/SSRN i KP/SK i Ustav, te rezultate historiografskih, politoloških i ostalih istraživanja.

Periodizacija koja se primjenjuje u razmatranju poslijeratnoga povijesnog razvitka NFJ/SSRNJ rezultat je uočenih konceptijskih razlika i osobina. Vrijeme u kojem NFJ egzistira kao općenarodna politička organizacija podudara se s periodom tzv. revolucionarnog etatizma, dok se model SSRN kao svojevrsne samoupravne asocijacije počinje izgrađivati 1952—53. godine, odnosno nakon uvođenja samoupravljanja. Stavovi o periodizaciji poslijeratnog razvitka veoma su različiti,¹⁶ međutim, priklanjanje spomenutoj temelji se na uvjerenju da se osnovne koncepcije o NF/SSRN nisu bitno mijenjale osim u ta dva perioda. Ostaje, ipak, ozbiljna primjedba da se u istraživanju ne može polaziti sa stanovišta određenih datuma ili godina »međaša«, kao odrednica, već bi trebalo pratiti realne procese u društvu, a ne samo aktivnost najautoritativnijih činilaca u raspodjeli društvene moći. Dosad dostignuti stupanj istraženosti globalnih društvenih procesa ne omogućuje verifikaciju radikalnijih hipoteza niti odgovara na neka otvorena pitanja.

Ovaj rad rezultat je pokušaja da se na osnovi povijesne retrospektive i problematiziranja bitnih odrednica utvrdi je li Narodni front Jugoslavije, odnosno Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije zaista specifična pojava, i programsko-teorijski i empirijski, u realizaciji jugoslavenskog puta u socijalizam kao njegov nerazdvojni dio.

II. POJMOVNO ODREĐENJE

1. »Socijalistički« je atribut koji u teoriji marksizma označava pripadnost konceptu besklasnog društva, a u povijesnoj praksi pokušaje da se proces ka tako utemeljenom društvu realizira. Historija je svih dosadašnjih društava — historija klasnih društava¹⁷ i ljudi se u stvaranju vlastite historije uvijek javljaju kao pripadnici određenih klasa. Da bi čovjek vratio u sebe svoje društvene, ljudske mogućnosti i snage, postavlja se zahtjev za prisvajanjem totaliteta proizvodnih snaga, ne samo u svrhu samorealizacije, već i egzistencije uopće. Zahtjev za prisvajanjem uvjeta (koji su se historijski svodili na akumulirani i stvarni rad¹⁸) podrazumijeva prisvajanje u kojem će »masa oruđa za proizvodnju biti podređena svakoj individui a vlasništvo svim individuama« — što se može ostvariti — »samo ujedinjenjem koje karakterom samog proletarijata može biti opet samo univerzalno i revolucijom u kojoj se s jedne strane ruši moć

¹⁶ Usp. Z. Tomac, Povijest socijalističke izgradnje. . ., 10—12, L. Sklevicky, Orijentacioni pregled izvora i literature za proučavanje historije socijalističke izgradnje, na i. mj., 13—18.

¹⁷ K. Marx i F. Engels, Komunistički manifest, »A. Cesarec«, Zagreb 1977, 37.

¹⁸ K. Marx i F. Engels, Njemačka ideologija, Rani radovi, »Sloboda« — »Naprijed«, Zagreb-Beograd 1973, 416.

dosadašnjeg načina proizvodnje i saobraćanja, a također i moć društvenog uređenja a s druge strane se razvija univerzalni karakter proletarijata.¹⁹ Komunistička je revolucija proces ukidanja dotadašnjeg načina djelatnosti i zajednice utemeljene na »jednom jedinom principu proizvodnje života, na proizvodnji viška vrijednosti, na kapitalu kao zajednici samoj«²⁰ — i realizacija zajednice primjerene čovjeku u čijoj je osnovi rad kao samodjelatnost čovjeka.

Da bi to postigao, proletarijat kao najugroženija i najbrojnija klasa, koja se poziva ne na historijsko već na čovječansko pravo, u toj se borbi mora »izdvojiti iz svake ideološke zajednice s drugim klasama, naći jasnu klasnu svijest na temelju osobitosti svog klasnog položaja i samostalnosti njegovih klasnih interesa koji iz njega proizlaze«.²¹

Komunisti — »klasna svijest proletarijata koja je zadobila vidljiv oblik«²² — teorijska su avangarda proletarijata, integrirajuća i usmjeravajuća snaga pokreta koji smjera realizaciji historijskih zadataka što pred njim stoje. Nemajući što da izgubi osim svoje neslobode, proletarijat može, osviješten i organiziran — zadobiti sve. Ukoliko su teorijske postavke komunista »[...] samo opći izraz svakodnevnih odnosa postojeće klasne borbe, historijskog kretanja [...]«,²³ — utoliko ni »[...] krajnji cilj nije određen utopijski, nego kao zbilja koju valja dohvatiti«.²⁴

Prva je pretpostavka komunističke revolucije politička revolucija, ona uključuje formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine i osvajanje političke vlasti.²⁵ Ali ona nije samo to; razarajući staro društvo politički, ona je istodobno i socijalna revolucija.²⁶ Jer »[...] proletarijat će svoju političku vlast iskoristiti za to da postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, tj. proletarijata organiziranog kao vladajuća klasa, koncentrira sredstva za proizvodnju i da što je moguće brže razvije masu proizvodnih snaga«.²⁷ Komunističko se društvo ne razvija na vlastitoj osnovi — ono proizlazi iz kapitalističkog, te su stoga u revolucioniranju prisutni i ostaci starog. Tom prijelaznom razdoblju odgovara i oblik političkog uređenja, revolucionarna diktatura proletarijata²⁸ — diktatura u tom smislu da je vlast doista vlast proletarijata, revolucionarna po tome što je politički oblik u kojem je moguće ekonomsko oslobođenje rada.²⁹ Mijenjanjem društvenih odnosa i tim što je proletarijat

¹⁹ Isto, 418—9.

²⁰ R. Knežević, Proletarijat i revolucija, Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, 1979, 81.

²¹ G. Lukács, Etika i politika, Fakultet političkih nauka, Zagreb 1972, 153.

²² Isto, 155.

²³ K. Marx i F. Engels, Komunistički manifest..., 54.

²⁴ G. Lukács, n. dj., 30.

²⁵ Usp. K. Marx i F. Engels, Komunistički manifest..., 53.

²⁶ Usp. K. Marx, Kritičke primjedbe uz članak »Pruski kralj i socijalna reforma. Od jednog Prusa«, Rani radovi..., 186.

²⁷ K. Marx i F. Engels, Komunistički manifest..., 61.

²⁸ Usp. K. Marx, Kritika Gotskog programa, »Naprijed«, Zagreb 1973, 110.

²⁹ Usp. K. Marx, Gradanski rat u Francuskoj, isto izd., 61.

zadobio uvjete proizvodnja i prisvajanja gubi se postepeno i politički karakter države: od moćnog instrumenta kojim se proletarijat služi da bi izmijenio vlasničke odnose u društvu i organizirao proizvodnju na novim osnovama, te sačuvao svoje političke pozicije, ona postaje organ za obavljanje zajedničkih poslova.³⁰ Proletarijat, bitno određen kao »prolazno vladajuća klasa«,³¹ mora shvatiti da je osvajanje državne vlasti samo jedna faza u procesu koji postupno napreduje u oslobođenju, te konstitucija takve države podrazumijeva njezin smisao kao države koja »odumire«.

Raspodjela se u tom novom društvu (u socijalizmu: Marx i Lenjin pod njim razumijevaju tzv. nižu fazu komunizma) obavlja po principu jednakog prava (svakome prema njegovom radu) koje je još uvijek buržoasko, odnosno nejednako pravo; ali to je zakonitost početnog perioda. Jer, kako kaže Marx, svaka raspodjela sredstava potrošnje posljedica je raspodjele uvjeta proizvodnje.³²

Oslobođenje radničke klase mora zaista biti djelo nje same, ali taj se proces ne može započeti bez njezine političke partije — njezine revolucionarne avangarde. Nakon osvajanja političke vlasti partija revolucije postaje istodobno i partija poretka, što je stavlja u dvostruki odnos, i prema klasi, i prema državi. Stupanj revolucionarnosti političke partije proletarijata ovisan je o politici koju ona zastupa i ostvaruje. Odras njezine zrelosti sposobnost da svoju avangardnu ulogu ostvaruje ne samo i isključivo sistemom vlasti već razvijanjem novih odnosa u društvu.

2. U sociološkoj se literaturi društvene grupe kao oblik manifestacije čovjekove društvenosti različito definiraju; opredjeljujući se za jedan od pristupa koji uzima u obzir osnovu ili uzrok njihovog nastajanja dolazimo do određenja političkih grupa kao grupa zajedničkih uloga.³³ Te grupe obilježava obavljanje jedne ili više društvenih djelatnosti od kojih je jedna uvijek osnovna. Grupe zajedničkih uloga posjeduju sadržaj i pravila koja reguliraju aktivnosti i odnose između članova i mjere praktične usklađenosti njihovih postupaka, one su, dakle, *organizirane*.³⁴ Daljnja obilježja jesu određeni *tip rukovođenja* i *grupna otvorenost* što podrazumijeva stupanj otvorenosti i način povezivanja s globalnim društvom.³⁵

Socijalistički savez kao određeni oblik društvenog grupiranja — socijalna je organizacija odnosno vrsta društvene strukture koja predstavlja instituciju za održavanje strukture globalnog društva.³⁶

Oredimo li političku partiju kao organizaciju ljudi s istom političkom ideologijom čiji je cilj njezino širenje i prikupljanje pristalica kao osnove

³⁰ Usp. R. Pavičević, Država i politika, »Radnička štampa«, Beograd 1974, 105.

³¹ G. Lukács, n. dj., 56.

³² K. Marx, Kritika Gotskog programa..., 107.

³³ Usp. M. Popović, Problemi društvene strukture, Kultura, Beograd 1967, 154.

³⁴ Isto, 156.

³⁵ Isto, 159—161.

³⁶ Usp. J. Marjanović, Socijalistički savez, oblik prevazilaženja..., 62.

za osvajanje političke vlasti,³⁷ definiranje Socijalističkog saveza kao političke organizacije postaje neprimjerenim. Jer, ono što najbitnije obilježava političke partije — osvajanje i vršenje političke vlasti — ovdje nedostaje. On nije, dakle, tip klasične političke partije. Kako se ipak definira u odnosu na klasnu strukturu društva i sistem vlasti i kako su ciljevi kojima je prožeta njegova djelatnost politički ciljevi (usmjeravanje društvenog razvoja) Socijalistički savez predstavlja određenu vrstu političke organizacije.³⁸

Struktura organizacije ono je najistaknutije po čemu je Socijalistički savez politička organizacija. U njegovom razvoju konstantni su ovi elementi, karakteristični za društveno-političke organizacije: hijerarhijska struktura, vertikalna odgovornost foruma, centralističko ustrojstvo organizacije, aktivnost vrhova na različitim nivoima i pasivnost običnih članova, donošenje svih važnijih odluka u vrhu organizacije, te politički profesionalizam.³⁹ Istodobno, a to je bitno obilježje te organizacije, razvijaju se u SSRN odnosi i oblici koji su sukladni nekoj samoupravnoj asocijaciji: javnost rada i odluka, princip argumenata izrasta nad principom autoriteta, težište rada prenosi se na niže nivoe organiziranja, jača proces deprofesionalizacije kadrova, razvijaju se različiti, novi oblici rada.⁴⁰

Utoliko se može reći da je za formalno-institucionalnu strukturu SSRN karakteristično ovo: samostalnost organizacionih jedinica i razvedenost oblika djelovanja mnogo su veći no u klasičnim političkim partijama; horizontalna i vertikalna povezanost zasniva se u SSRN na svojevrsnoj samostalnosti osnovnih jedinica, dok je u klasičnim oblicima ona strogo centralistička; u izboru aktivnosti na ostvarenju ciljeva politike, članstvo SSRN puno je slobodnije, te zapravo i angažiranije nego članstvo klasičnih partija.⁴¹

Dok su klasične političke partije instrument određene klase u borbi za osvajanje vlasti, Socijalistički savez predstavlja oblik udruživanja pojedinaca, grupa, društava u cilju realizacije samoupravljanja. Kao tip integrativnog mehanizma on je nužno mnogo otvorenija organizacija jer pristup u nju ovisi samo o volji građana da se formalnim upisom u jednu od organizacija odluče za ostvarivanje njegovog programa, za razliku od klasičnih partija gdje je taj pristup uvjetan, a time i zatvorenost mnogo veća. Socijalistički je savez heterogena društvena grupacija u kojoj se usklađuju osobni, zajednički i opći interesi, tj. on se javlja kao »instrument pojedinaca i grupa pojedinaca (društvenih organizacija) i društvene

³⁷ Usp. R. Lukić, O političkoj prirodi SSRNJ, *Socijalizam*, 1/1966, 58.

Po Pašiću, obilježja su političke partije da je to »dobrovoljna, relativno trajna politička organizacija, čiji je cilj preuzimanje i vršenje državne vlasti ili bar učesće u njoj, ili stalan uticaj na nju radi zaštite i ostvarenja određenih klasnih, odnosno grupnih interesa u okviru jedne ideološke koncepcije o opštoj državnoj politici i zajedničkim interesima društva«. — N. Pašić, *Klase i politika*. . . , 273.

³⁸ Usp. J. Marjanović, Socijalistički savez, oblik prevazilaženja. . . , 59.

³⁹ Usp. A. Fiamengo, Samoupravljanje i proces prevladavanja birokratsko-oligarhijskih tendencija, *Socijalizam*, 1/1966, 48—9.

⁴⁰ Isto, 49—50.

⁴¹ Usp. J. Marjanović, Socijalistički savez, oblik prevazilaženja. . . , 70—71.

zajednice u ostvarivanju svojih interesa i ciljeva, [...] i kao faktor formiranja svesti o njima«.42

3. Problematika društvenog strukturiranja u socijalističkim društvima posebno je zanimljiva — i s aspekta teorije društvenog razvoja i kao predmet sociološke i politološke analize. Što se događa u društvenoj strukturi nakon političke pobjede proleterske revolucije, koja kao svoju prvu i osnovnu zadaću smatra izvođenje korjenitih promjena u oblasti društveno-ekonomskih odnosa. Ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju pretpostavlja i stvaranje nove društvene strukture. Kakva je to društvena struktura i koje su osnove njezina formiranja? Društveno grupiranje u socijalističkoj Jugoslaviji izrazito je specifično i teško ga je promatrati u klasičnim sociološkim kategorijama. Programska orijentacija društva zagovara ideju jednakosti, međutim stvarnost ukazuje na društveno raslojavanje na osnovi funkcionalnih potreba društva i na djelovanje načela raspodjele prema radu, koje također reproducira nejednakosti. Ideološko-politička bitka za ostvarenje historijskih interesa radničke klase ukazuje na to da još uvijek postoje elementi klasnog, te da su neki bitni elementi, koji određuju položaj društvenih grupa, različito raspoređeni a društvene grupe imaju različit odnos u diobi dobara, moći i ugleda u društvu.

Neka istraživanja, iako pretežno parcijalna, ukazuju na to da stvarna društvena struktura odstupa od normativne.43 Istodobno, ukazivanje na opasnost od birokratizacije društva, koja je tako često prisutna u političkoj praksi, potvrđuje da je uloga društvene moći radničke klase ograničena. U socijalnoj strukturi socijalističkih društava javljaju se razne grupe, koje sociološke analize imenuju i lociraju uzduž stratifikacijske ljestvice,44 a u političkoj literaturi i praksi njihovo se postojanje priznaje kao »ostaci starog društva«, »privilegirani slojevi«, »oni koji žive na račun radničke klase«, »birokrati«, »tehnokrati« i sl.

U istraživanju socijalne strukture javljaju se mnogi problemi, od kojih je najznačajnije pitanje pristupa koji će prikladnom metodologijom objasniti raznolikost socijalnog grupiranja u socijalizmu. Jer, ako je činjenica »da je ukidanjem privatne svojine tj. nacionalizacijom sredstava za proizvodnju u celini ili u najvećem delu privrede zaista izvršena tako značajna

42 Isto, 67.

43 Npr. istraživanja P. Novosela o odnosu manuelnog i nemanuelnog rada (*Naše teme*, 3/1966), Instituta društvenih nauka o integraciji radničke klase u jugoslavenskom društvu (*Socijalna struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije*, Institut društvenih nauka, Beograd 1963), J. Županova o društvenoj moći radničke klase i socijalnoj stratifikaciji (*Samoupravljanje i društvena moć*, *Naše teme*, Zagreb 1969. i »Sociologija i samoupravljanje«, *Školska knjiga*, Zagreb 1977), te Centra za sociološka istraživanja IDN (*Društveni slojevi i društvena svest*, Institut društvenih nauka, Beograd 1977).

44 Stratifikacijski pristup uključuje »analizu društvene strukture u odgovarajućem trenutku« — a njen osnovni predmet istraživanja jest — »distribucija populacije uzduž određenih dimenzija kao i međusobni odnos tih dimenzija«. — *I. Šiber*, *Socijalna struktura i politički stavovi*, Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1974, 41. Pristup je ovaj: a) opisuje se društvena struktura uzduž određenih dimenzija (npr. bogatstvo), b) opisuje se odnos pojedinih stratifikacijskih dimenzija (npr. bogatstvo-obrazovanje), c) analizira se pokretljivost unutar društvene strukture (vertikalna, horizontalna). — Usp. isto, 42.

strukturalna promena, koja ukida neke starije klase, pre svega kapitaliste, a negde i sitnu buržoaziju u celini, dok istovremeno bitno menja društveno-ekonomski položaj klasa i slojeva koji su 'preneseni' u socijalistički tip društva, u prvom redu položaj radničke klase, neposrednih proizvođača — istodobno je očigledno da — »ako su radnici i dalje klasa u socijalističkom društvu, vrlo je verovatno da oni nisu više eksploatisana klasa klasičnog tipa, kao što nisu još postali *vladajuća* klasa u punom smislu te reči [...]«. ⁴⁵ Potrebno je objasniti i mjesto drugih slojeva prenesenih u socijalističku društvenu strukturu (inteligencija, seljaštvo). Klasični klasni pristup (klasa — »kontraklasa«) ne može obuhvatiti svu tu višestrukost socijalnog grupiranja. ⁴⁶

Druga vrsta teškoća pri istraživanju proizlazi iz »činjenice da je socijalizam jedno u visokom stepenu ideologizirano i politizirano društvo, tako da je ono po pravilu sklono da prihvati samo onu sliku o sebi koja odgovara osnovnim idejno-političkim intencijama i tendencijama njegovog karaktera i razvitka«. ⁴⁷

Pristupi vertikalnoj strukturi jugoslavenskog društva temelje se na Marx-ovom i Lenjinovom poimanju klase, uzimajući pri tome razne razgraničavajuće elemente, pojam eksploatacije, pojam pravoga proizvodnog rada, kategoriju vlasništva, mjesto u procesu proizvodnje i sl.

S. Šuvar smatra da u jugoslavenskom društvu postoje: radnička klasa, sitni proizvođači i neproizvodni radnici. Radničku klasu čine »svi neposredni proizvođači u oblasti materijalne proizvodnje i materijalnih usluga [...]«. ⁴⁸ Pri tome nije bitno razlikovanje umnog i fizičkog rada. Bitno je obilježje radničke klase u suvremenom jugoslavenskom društvu to »da obavlja stvarno proizvodni rad i da osim proizvoda potrebnih za svoje održanje stvara i viškove proizvoda koji se troše na proširenje društvene reprodukcije [...] i na izdržavanje onih pripadnika društva koji obavljaju društveno koristan ali neproizvodan rad«. ⁴⁹ Sitne proizvođače s vlastitim sredstvima za proizvodnju čine dvije skupine: seljaci i obrtnici, oni su vlasnici, ali ne prisvajaju tuđi rad. Neproizvodni radnici — svi oni koji se bave društveno korisnim poslom u oblasti neproizvodnih djelatnosti — po Šuvaru su »'kontraklasa' — ona nije nikakav nosilac vla-

⁴⁵ M. Popović, Teorijske pretpostavke i pojmovni element istraživanja, Društveni slojevi i društvena svest... , 24.

⁴⁶ Uz neophodno pojmovno određenje, neophodno je odrediti i adekvatni nivo analize. O tome J. Županov kaže: »S naučnog stanovišta, dopušteno je da 'radničku klasu' koncipiramo bilo kao realnu društvenu grupu (sociološki nivo) bilo kao 'historijski interes' (socijalno-filozofski nivo), što ovisi o ciljevima analize. Ali moramo uvijek voditi računa da su to dva pojma različitog reda (različitog nivoa apstrakcije), te da ne možemo jedan svoditi na drugi ako ne želimo da dođe do zbrke i pometnje« — u: Samoupravljanje i društvena moć... , 58.

To brkanje nivoa analize, po istom autoru, uzrok je zbog kojega se odvaja klasna struktura društva od socijalne diferencijacije, pri čemu se »uzimaju definicije iz teorije društvenog razvoja, uopćavaju i primjenjuju na socijalnu strukturu nekog konkretnog društva«. Isto, Sociologija i samoupravljanje... , 90.

⁴⁷ M. Popović, Teorijske pretpostavke... , 20.

⁴⁸ S. Šuvar, Sociološki presjek jugoslavenskog društva, »Školska knjiga«, Zagreb 1970, 12.

⁴⁹ Isto, 13.

stitog proizvodnog odnosa i vlastitog monopola prisvajanja»⁵⁰ — već živi od viška rada drugih.

Ta se skupina raslojava na više razina — po stupnju društvene moći (političkoupravna birokracija, sloj rukovodećeg osoblja u svim djelatnostima, sloj izvršilaca) i po stupnju stručne sprema (visokoobrazovani, srednjeobrazovani, nižeobrazovani, pomoćno nestručno osoblje).⁵¹ U našem društvu, smatra Šuvar, postoji samo jedna »prava« klasa, to je radnička klasa, a ostali slojevi nisu joj suprotni u svim elementima klasne podjele, ali se odlikuju određenom povlaštenošću u odnosu na nju, tj. imaju povoljniji društveni položaj od radničke klase. Na drugom mjestu Šuvar malo modificira tu svoju socijalno-klasnu strukturu; proširuje je uvrštavajući u 4. grupu lumpenproletarijat i obrtnike — kao marginalne slojeve.⁵²

Slično strukturu Jugoslavije vidi i *A. Dragičević*. Radnička klasa u suvremenom jugoslavenskom društvu »obuhvaća one pripadnike zajednice koji su trajno zaokupljeni proizvodnjom sredstava za materijalni život društva«. ⁵³ Čine je neposredni proizvođači koji obavljaju fizičke i posredni — koji obavljaju umne podfunkcije u materijalnoj proizvodnji.⁵⁴ Na »drugoj strani« nalaze se društvena administracija (privredna, upravna, politička) i društvene službe, koje zajedno čine »kontraklasu«. ⁵⁵ Po Dragičeviću, ti odnosi mogu biti kastinski, jer ista pripadnost »proizlazi prvenstveno iz različitog odnosa ljudi prema neposredno proizvodnom radu«, ⁵⁶ ali mogu biti i klasni odnosi jer i jedna i druga definicija uvažava društvenu podjelu rada kao osnovu raslojavanja.⁵⁷

Polazeći od osnovne misli da promjene u načinu proizvodnje determiniraju promjene u osnovama i tipovima socijalnog grupiranja i da se preobražaj klasne strukture u socijalizmu odigrava reverzibilno, M. Pečujlić smatra da uz oblik državnog vlasništva prevladava birokratski tip, a uz društveno vlasništvo i samoupravljanje prevladava društveno-profesionalno grupiranje.⁵⁸ »Monopol političke vlasti i monopol državne svojine kristališu se kao dva tesno povezana ali i relativno autonomna osnova slojevitosti«, ⁵⁹ kaže Pečujlić upućujući da se na tom temelju onda osamostaljuje birokracija, čiji je fenomen po njemu »Ahilova peta opšte teorije strukture, slojevitosti socijalističkog društva [. . .]. Ona za sociološku misao ili uopšte ne postoji kao problem odnosa vladanja, kao dru-

⁵⁰ Isto, 16.

⁵¹ Isto.

⁵² *Isti*, Samoupravljanje i alternative, Centar za kulturne djelatnosti SSO Zagreb 1978, 333.

⁵³ *A. Dragičević*, Radnička klasa u socijalističkom preobražaju društva, Radnička klasa u socijalizmu, *Naše teme*, Zagreb 1969, 16.

⁵⁴ Isto, 17.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, 19.

⁵⁷ Isto, 20.

⁵⁸ *Pečujlić M.*, Teorijski okvir za proučavanje klasnih promena u socijalizmu, *Sociologija* 1—2/1966, 6.

⁵⁹ *Isti*, Horizonti revolucije, Institut za političke studije FPN, Beograd 1970, 75.

štveni sloj, ili se smatra novom klasom — tvorcem novog klasnoeksploatorskog sistema«. ⁶⁰ Birokracija rane faze socijalizma po Pečujliću je »istorijski specifična« sui generis kategorija: ona nije identična s klasom. Birokratija ima monopol upravljanja, ali ne na osnovu sopstvenog svojinskog prava, već na osnovu delegacije prava«. ⁶¹ Ključno je pitanje socijalizma produbljuje li se taj proces i reproducira li postojeće i nove razlike između proizvođača i osamostaljenih upravljača te tako dobiva elemente klasnog, ili se smanjuje i stvara sve veći stupanj integracije. ⁶² Osnovne društvene grupe u Jugoslaviji, po Pečujliću, bile bi, izuzev seljaštva, radnička klasa (razlikuje se grupacija visokokvalificiranih i kvalificiranih radnika, te grupacije nekvalificiranih i polukvalificiranih), činovništvo (rutinsko, administrativnoupravno), tehnička inteligencija i rukovodeći kadar. ⁶³ U ranijoj podjeli, on uočava ovu strukturu: razvlaštena buržoazija (adaptirana i neadaptirana), radnička klasa (tradicionalna industrijska — VKV, KV radnici, te nekvalificirani), seljaštvo te nematerijalni radnici (rutinskoodgojno, administrativnoupravno činovništvo, tehnička inteligencija i rukovodeći kadar). ⁶⁴

Osnova društvene slojevitosti u složenijoj, razvijenijoj fazi socijalizma postaje, po Pečujliću, različiti karakter rada u užem profesionalno-tehničkom smislu. ⁶⁵

Analizirajući promjene u društvenoj strukturi Jugoslavije i J. Goričar na osnovi stava da »ekonomska struktura koja se formira oko društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju kao svog osnovnog produkcionog odnosa, jeste preovlađujuća u jugoslavenskom društvu« ⁶⁶ razlikuje klasu neposrednih proizvođača — kao jedinu posebnu klasu — i klasu sitnih robnih proizvođača, koja gubi svoja »prava« klasna obilježja. Sitni robni proizvođači predstavljaju u određenom smislu srednji društveni sloj, za koji je u strukturi kapitalističkog društva bio karakterističan prostor u kojem je postojao između dvije osnovne, antagonističke klase. ⁶⁷ Goričar, također, uočava postojanje problema statusne (položajne) strukture.

Za određivanje položaja radničke klase u našim uvjetima E. Kardelj smatra relevantnim ove elemente: učešće u proizvodnji (u procesu rada), odnos prema sredstvima za proizvodnju i uvjetima i plodovima društvenog rada. ⁶⁸ Za nju je bitno to da je ona »sve manje klasa, a ne to da postaje drukčija klasa«. ⁶⁹ O odnosu radničke klase i njezine »vlastite«

⁶⁰ Isto, 88.

⁶¹ *Isti*, Klase i savremeno društvo, Savremena administracija, Beograd 1967, 87.

⁶² Usp. *Isti*, Društvena struktura Jugoslavije, Osnovi nauke o društvu, Rad, Beograd 1967, 534—535.

⁶³ Usp. *Isti*, Horizonti revolucije. . . , 301—316.

⁶⁴ Usp. *Isti*, Klase i savremeno društvo. . . , 101.

⁶⁵ Usp. Horizonti revolucije. . . , 81.

⁶⁶ J. Goričar, Neke promene u društvenim strukturama Jugoslavije i novi Ustav, *Naša stvarnost*, 11/1962, 466.

⁶⁷ Isto, 467.

⁶⁸ Usp. E. Kardelj, Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista Jugoslavije, *Sociologija*, 1—2/1966, 29.

⁶⁹ Isto, 42.

birokracije Kardelj kaže da se njihovo sukobljavanje izražava kao »klasna borba samo u tom smislu ukoliko se birokratija pojavljuje kao politička moć u obrani i konzerviranju onih elemenata starih društveno-ekonomskih odnosa koje razvoj proizvodnih snaga prevazilazi.«⁷⁰

Uočavajući teškoće u realizaciji samoupravljanja, V. Rus smatra da je društvena stratifikacija najveća prepreka njegovom razvoju. On kaže: »ako je razlika u moći između participanata velika, ona se još povećava, a ako je mala još se smanjuje [...]. Intenzivnijom participacijom će se u slučaju velike socijalne diferencijacije povećati utjecaj rukovodilaca nad radnicima, a ne utjecaj radnika nad rukovodiocima.«⁷¹ Globalna »destratifikacija«, kao imperativ, predstavlja po njemu niz mjera u pravcu manje podjele rada, manjih razlika u dohocima i u autoritetu i legitimnoj moći.⁷²

R. Lukić određuje pojam klase ovisno o pojmu eksploatacije. Ističe da socijalistička eksploatacija nije identična klasičnoj eksploataciji u kojoj postoje dvije osnovne grupe: eksploatatori i eksploatirani. Eksploatacija u socijalizmu moguća je manipulacijom načela raspodjele prema radu; ovdje je riječ o skupinama u kojima svi rade. U socijalizmu postoji i ostatak klasične eksploatacije, ona je prisutna u privatnih vlasnika sredstava za proizvodnju nad zaposlenim radnicima. Lukić uočava skupinu eksploatiranih u koju ubraja nekvalificirane fizičke radnike, nezaposlene i siromašne seljake, te skupinu eksploatatora: nju čine tzv. umni radnici, visoka birokratija, politička i ekonomska, te spekulanti. U skupinu eksploatatora ulaze i bivši kapitalisti, oni žive od ostatka kapitala.⁷³

Po Z. Vidakoviću u socijalizmu se događa nestajanje klasne strukture pri čemu se »središte reprodukcije socijalnih razlika pomera od svojinskih odnosa ka podjeli rada«.⁷⁴ Slojevi u društvu formiraju se ovisno »o zastupljenosti obilježja slobodno udruženog rada ili najamnog rada«.⁷⁵ Uvjetno se mogu razlikovati — radnici koji obavljaju fizički rad i oni koji obavljaju složeniji, te upravljači — koji su profesionalni upravljači i stručnjaci.⁷⁶

Definirajući društveni položaj sloja kao »mesta koje određena grupa ljudi ima u sistemu raspodele društvene moći, materijalnih i drugih vrednosti i ugleda u datom društvu«⁷⁷ M. Popović razlikuje u socijalizmu dva osnovna tipa društvenih položaja. To su politički upravljači i neposredni proizvođači. Između njih postoje prijelazni ili srednji položaji, koji se od upravljača razlikuju po tome što ne donose bitne odluke, a od proizvođača, utoliko što ne proizvode materijalna dobra već obavljaju inte-

⁷⁰ Isto, 13.

⁷¹ V. Rus, Samoupravljanje i podjela rada, *Naše teme*, 11/1974, 1883.

⁷² Isto, 1884.

⁷³ Usp. R. Lukić, Društvene klase i naše savremeno društvo, *Sociologija*, 1—2/1966.

⁷⁴ Z. Vidaković, Prilog teorijskom pristupu istraživanja odnosa između podele rada i klasne strukture u savremenom jugoslovenskom društvu, *Sociologija*, 1—2/1966, 64.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ M. Popović, Problemi društvene strukture, . . . 206.

lektualne i društveno korisne funkcije.⁷⁸ Smatra da socijalno grupiranje u socijalizmu nastaje kao birokratsko, pa po tome profesionalno.⁷⁹

Klasa nema, ili se bar gube klasna obilježja. Popović upozorava da socijalizam nije homogeno društvo jer djeluje u uvjetima državnog, pa potom društvenog vlasništva, zatim uloge društvene podjele rada te hijerarhije uloga, što sve uvjetuje njegovu slojevitost.

B. Horvat ocrta vertikalnu strukturu jugoslavenskog društva ovako: 1) državno-politički, privredni i neprivredni rukovodioci; 2) intelektualni radnici u privredi, neprivredi i državnoj administraciji; 3) rutinski službenici; 4) radnici; 5) obrtnici; 6) seljaci.⁸⁰ Pri tome se kao glavne značajke sloja uzimaju: razlika u društvenom ugledu, imovinski status i društvena moć. Slojevi su poredani od viših ka nižima. Prvi sloj karakteriziraju najveći dohoci, najviši prestiž i najbitnije društvene odluke. Zajednička je značajka drugoga sloja obrazovanje, iako se razlikuje s obzirom na položaj u društvenoj podjeli rada.

Rutinski službenici (»bijeli okovratnici«) predstavljaju u određenom smislu srednju klasu. Znatne društvene razlike postoje među radnicima jer nastaju podslojevi VKV, KV, PKV i NKV radnika.

Diferenciranje nije oštro, smatra Horvat, jer ljestvica nije diskontinuirana, a s izuzetkom prvog sloja stratifikacija je funkcija obrazovanja, što se poklapa sa Horvatovom tezom da kada vlasništvo počinje gubiti značenje u vertikalnoj diferencijaciji, onda obrazovanje postaje poluga stratifikacije.⁸¹

Kombinirajući klasni i stratifikacijski pristup u analizi odnosa socijalne strukture i političkih stavova, I. Šiber kao varijable klasnog uzima: klasni položaj, porijeklo i identifikaciju, a stratifikacijskog: socio-ekonomski položaj, porijeklo i statusnu konzistenciju, te socijalnu pokretljivost.⁸² Analiza klasne strukture zasniva se u tom istraživanju na dihotomnoj podjeli na klasu i »kontraklasu«, tako da se razlikuju ove socijalne grupe: radnička klasa, kontraklasa, ostali (vlasnici sredstava za proizvodnju i dr.).⁸³

O socijalnom kontekstu u kojem djeluje Socijalistički savez nema, dakle, jasnog i jedinstvenog teorijskog određenja. Koliko to nije neophodno za potpunije objašnjenje njegova naziva »Socijalistički savez radnog naroda« — jer je on politička fraza,⁸⁴ prepoznavanje osnovne društvene klase

⁷⁸ Isto, 223.

⁷⁹ Isto, 222.

⁸⁰ B. Horvat, Oglad o jugoslovenskom društvu, Mladost, Zagreb 1969, 185—7.

⁸¹ Isto, 189.

⁸² I. Šiber, Socijalna struktura... , 45.

⁸³ Isto, 51.

⁸⁴ O nekritičkom prihvaćanju pojma »radnog naroda« kao naučne kategorije M. Popović kaže: »Ako je taj termin u određenom periodu razvitka jugoslovenskog društva bio ne samo politički nužan nego čak i pogodan da bi se obuhvatila sve kategorije lica zaposlenih u društvenom sektoru, on je sociološki posmatrajući od samog početka bio nedovoljno adekvatan, jednostran i čak i pogrešan bar (iz) dva bitna razloga [...], terminom 'radni narod' objektivno su se prikrivale stvarne socijalne razlike i nejednakosti između ljudi zaposlenih u socijalističkom sektoru. Drugo, ovim pojmom obično su obuhvatane samo kategorije lica zaposlenih u društvenom sektoru, a individualni proizvođači, pre svega ogromna masa privatnih seljaka bili su uglavnom isključeni iz pojma 'radni narod'.« — Teorijske pretpostavke... , 25.

— radničke klase — postaje bitnim pitanjem u vođenju politike Socijalističkog saveza čiji su osnova i cilj sukladni politici Saveza komunista Jugoslavije. Socijalistički savez nije politička partija radničke klase, ali se zalaže i nastoji na realizaciji dugoročnih ciljeva radničke klase. »U socijalizmu se pod utjecajem i tehničko-tehnološkog napretka i društvenih promjena mijenja i samo radništvo kao posebna društvena grupa, ali i klasa (kao širi pojam) u cjelini. Međutim, ne znači da je već danas ta klasa toliko promijenjena da se ne može izdvojiti njen specifični interes koji je identičan s interesom radikalnog provođenja revolucije.«⁸⁵

III. NASTANAK IDEJE NARODNOG FRONTA

Vrijeme u kojem izrasta ideja Narodnog fronta obilježava u svjetskim razmjerima kraj svjetske ekonomske krize sa svim posljedicama socijalno-ekonomskog značenja, te narastanje fašizma kao političkog izraza te krize.

Organizaciona i politička podijeljenost radničkog pokreta, utemeljena još u dvadesetim godinama u odnosu prema ratu i prvoj socijalističkoj revoluciji u povijesti, uvjetuje oštru ideološku borbu komunističkog i socijaldemokratskog krila. Šesti kongres Komunističke internacionale 1928, parolom »borba klase protiv klase« i tezom o socijaldemokraciji kao socijalfašizmu, zatvara komunistički pokret u uske okvire. Inzistiranje na jedinstvenoj taktici svih komunističkih partija i odnos koji socijaldemokraciju tretira kao idejni oslonac fašizma otežavaju borbu za jedinstveni front proletarijata nasuprot opasnosti od fašizma.

Odnos Kominterne prema fašizmu neutemeljen je i shematski: fašizam je tumačen kao jedan od oblika kontrarevolucije koji će pasti pred snagom komunističkog pokreta. Tek poraz Komunističke partije Njemačke, jedne od najjačih komunističkih partija u to vrijeme, i pobjeda nacizma 1933. otvaraju prostor za izmjenu odnosa prema fašizmu, a time i mogućnosti za njegovo suzbijanje.

Sedmi kongres Kominterne 1935, sažimajući dotadašnja iskustva narodno-frontovskog okupljanja, ukazuje na potrebu izmjene taktičkog odnosa prema mogućim saveznicima u borbi protiv militantnog fašizma. Širina platforme narodno-frontovske politike uključivala je elastičniji odnos i prema socijaldemokraciji i prema oslobodilačkim pokretima. Uslijed konstituiranja fašizma u Italiji i jačanja nacizma u Njemačkoj javlja se i jača demokratski pokret u Evropi koji od početka ukazuje na njihovu militantnu i osvajačku prirodu. Svjetski kongres protiv rata u Amsterdamu 1932. i Evropski kongres protiv fašizma u Parizu 1933, kao najistaknutije akcije demokratskih snaga toga doba, okupili su napredne intelektualce, komuniste, socijaldemokrate, sindikate u zajedničkoj demonstraciji antifašističkog i antiratnog stava.

⁸⁵ B. Caratan, Društveno-političke organizacije u delegatskom sistemu, Teorija i praksa delegatskog sistema, »Zagreb« i Fakultet političkih nauka, Zagreb 1979, 231.

Pred alternativom »demokracija ili fašizam« francuski komunisti, socijalisti i radikali stvaraju 1934. koalicioni Narodni front na čelu kojeg je stajao zajednički komitet.

U isto vrijeme započela je i suradnja španjolskih komunista i socijalista u jedinstvenom frontu, koji je pred fašizacijom zemlje prerastao u široki narodni front.

Kriza kapitala kao samostalnog produkcionog odnosa »dovela je do takvog zaoštavanja protivurečnosti između profita i najamnine da se nadmoćniji položaj profita mogao održati isključivo intervencijom političkog faktora.«⁸⁶ Mehanizam klasične parlamentarne demokracije za takvo nešto više nije bio sposoban — u naraslim ekonomskim i socijalno-klasnim proturječjima koncept liberalne građanske države doživljava krah, ne uspijevajući osigurati normalno odvijanje reprodukcijanskog procesa. Izlaz je nađen u državi fašističkog tipa koja svojom sveobuhvatnošću oblikuje etatizam kao model društvenih i političkih odnosa.

Najamnina kao konstituens radničke klase uvjetuje promjene u njezinom političkom organiziranju; u tako zaoštrenoj situaciji klasnog sukoba to znači da proletarijat nastupa jedinstveno, okupljajući oko sebe i ostale ugrožene slojeve⁸⁷ — što postaje podloga za revolucionarnu akciju širih razmjera. Na drugoj strani traži se izlaz, rješenje da se revolucionarna situacija izbjegne ili zaustavi. »Riječ je sad o tome da se vlast praktički obrani tako da se juriša na mase koje je ugrožavaju, koje žele predložiti novu racionalizaciju zajedništva, polazeći [...] od zahtjeva da se udovolji materijalnim interesima koji odozdo — uz posredovanje ili bez posredovanja političkih tradicionalnih procedura — zahtijevaju uspostavljanje nove države i novog zakona.«⁸⁸

U doba duboke socijalne krize, kad »socijalistička alternativa više nije bila samo teorijska mogućnost«,⁸⁹ fašizam se pojavljuje u funkciji nosioca i zaštitnika klasnog poretka koji omogućuje pojačanu eksploataciju »radne snage i druge povoljnije društvene uslove za proizvodnju kapitala, a onemogućuje protivljenje radnika (klasnu borbu). Tom promenom odnosa između kapitala i najamnog rada fašizam uslovljava bitno povećanu akumulaciju kapitala i suzbijanje krize njegove (proširene) reprodukcije.«⁹⁰

Za ondašnju strategiju Kominterne i radničkog pokreta protiv fašizma bitno je da sve do VII kongresa Komunističke internacionale (25. srpnja — 21. kolovoza 1935) nema cjelovite i ozbiljne analize koja bi razotkrila socijalnopolitičku narav fašizma, te je ta nedostatnost i greška u procjeni bila kobna, jer »kada se greši u analizi, greši se i u političkoj orijenta-

⁸⁶ J. Marjanović, Socijalistički savez, oblik prevazilaženja . . . , 27. »Bezuspješni su ostali svi pokušaji privrednog izlaženja iz krize [. . .]. Kada su privredna sredstva zakazala financijski je kapital počeo tražiti politički izlaz iz krize, a rezultat je tog traženja fašizam.« — E. Kardelj, Fašizam, Komunisti o fašizmu (1919—1940), zbornik, Centar za aktualni politički studij i Narodno sveučilište grada Zagreba, 1976, 73—74.

⁸⁷ J. Marjanović, n. dj., 27.

⁸⁸ U. Cerroni, Za redefiniciju fašizma, Fašizam i neofašizam, zbornik, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu i Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb 1976, 15.

⁸⁹ B. Pribičević, Fašizam i neofašizam, Fašizam i neofašizam . . . , 29.

⁹⁰ Z. Vidaković, Prilog definiciji fašizma, Fašizam i neofašizam . . . , 47.

ciji».⁹¹ Tumačenje fašizma kao krajnjeg oblika klasnog nasilja u buržoaskoj kontrarevoluciji, čija je politička funkcija time iscrpljena, »bilo je karakteristično za razdoblje podizanja evropskog fašizma ka vlasti, u ogorčenoj borbi sa radničkim organizacijama koje su bile pokrenute revolucionarnom plimom posle prvog svetskog rata. Tad je u radničkom pokretu bilo gotovo prihvaćeno mišljenje da je fašizam 'kontrarevolucija' u najužem smislu. Koren tog ograničenog poimanja fašizma leži u tumačenju krize klasnog poretka same po sebi kao revolucionarne situacije, nezavisno od toga, je li radnički pokret sposoban da tu krizu zaista pokreće u revolucionarni proces i rešava u pravcu socijalizma».⁹² Jednako kobna bila je i ocjena da fašizam, kao izraz najdublje krize kapitalizma, nakon svoje pobjede stiže, uslijed vlastitih proturječnosti, do političkog izživljavanja. Stav prema socijaldemokraciji kao najvećem neprijatelju socijalizma i teze o socijaldemokraciji kao socijalfašizmu jasno oslikavaju odnos Kominterne prema fašizmu; istodobno je i pogrešno ocijenjena bit i obilježje fašizma, kao i mogućnost njegova trajanja. Peti kongres Kominterne 1924. definira fašizam kao »jedan od klasičnih oblika kontrarevolucije u doba propadanja kapitalističkog društvenog poretka, u doba proleterske revolucije, naročito tamo gdje je proletarijat započeo borbu za vlast, ali nije umeo, zato što mu nedostaje revolucionarno iskustvo i zato što ne postoji nikakva rukovodeća klasna partija, da organizuje proletersku revoluciju i pojača ustanak masa do uspostavljanja diktature proletarijata».⁹³ Kao instrument borbe buržoazije protiv proletarijata fašizam predstavlja nelegalno sredstvo za održavanje buržoaske diktature, međutim, po svojoj je društvenoj osnovi sitnoburžoaski pokret. Uslijed unutrašnjih proturječnosti (suprotnosti interesa veleburžoazije i sitnoburžoaskih masa), fašizam će, smatra se u Kominterni u to vrijeme, nakon svoje pobjede doživjeti politički poraz i unutarnji raspad. »Fašizam i socijaldemokratija su dve strane jednog istog oruđa krupnokapitalističke diktature. Stoga socijaldemokratija nikada u borbi protiv fašizma ne može biti pozdan saveznik proletarijatu [. . .].»⁹⁴ U borbi protiv fašizma V kongres naglašava ostvarenje jedinstvenoga proleterskog fronta pod vodstvom komunista, zatim organizacione i vojne zadatke (oružane obrambene formacije proletarijata, razoružanje fašista i dr.).⁹⁵

Izrazito »lijeva« orijentacija u taktici VI kongresa Kominterne (1928) i oštra osuda socijaldemokracije kao »krila« i »blizanca« fašizma (Staljin) otežavala je borbu za stvaranje jedinstvenog fronta radničke klase kao jedne od brana fašizmu koji narasta u uvjetima opće društveno-ekonomske i političke nestabilnosti, te podijeljenosti međunarodnoga radničkog pokreta.

⁹¹ P. Toljati, Predavanja o fašizmu, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1981, 28.

⁹² Z. Vidaković, n. dj., 48.

⁹³ Rezolucija o fašizmu, Peti kongres Komunističke internacionale, Komunistička internacionala, stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga 7, II deo, Institut za međunarodni radnički pokret, Kulturni centar, JUR »Privredna knjiga«, Gornji Milanovac 1982, 994.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto, 995.

Za obrat 1935. u odnosu Kominterne prema fašizmu veliko je značenje G. Dimitrova koji je na osnovi analize novih uvjeta revolucionarnog djelovanja, i iskustava antifašističke borbe u nekim evropskim zemljama, uzastojao da se izmijeni odnos Komunističke internacionalne prema fašizmu.

Smatrajući da to zahtijevaju uvjeti revolucionarnog djelovanja proletarijata pred pitanjem: ne diktatura proletarijata ili buržoaska demokracija, već buržoaska demokracija ili fašizam, G. Dimitrov se založio za novi pristup socijaldemokraciji. Otvarajući pitanja o tome može li se sva socijaldemokracija olako tretirati kao socijalfašizam, i je li ona uvijek glavni oslonac buržoazije i glavna opasnost za komunistički pokret, Dimitrov ovakvim pristupom otvara mogućnosti suradnje komunista i socijaldemokrata protiv zajedničkog neprijatelja — fašizma. Taktiku jedinstvenog fronta, s tim u vezi, smatra Dimitrov, treba od metode razobličavanja oportunitizma socijaldemokracije pretvoriti u istinski faktor razvijanja masovne borbe protiv fašizma, i djelovanjem »odozdo« i dogovorima s rukovodstvima stranaka, pri čemu komunisti mogu ostvariti rukovodeću ulogu u frontu ne nametanjem svojih stavova već djelovanjem na ostvarenju revolucionarnih i demokratskih zahtjeva masa. Sedmi kongres Kominterne određuje fašizam na vlasti kao otvorenu terorističku diktaturu najreakcionarnijih, najšovinističnijih i najimperijalističnijih elemenata finansijskog kapitala, koja se javlja onda kad postoje realne mogućnosti za revolucionarne preobražaje.⁹⁶ Fašizam je smjena državne forme, koja buržoasku demokraciju, u cilju zaštite interesa krupnog kapitala, pretvara u terorističku diktaturu. Dimitrov je upozorio da fašizam prilagođava svoju ideologiju i propagandu »nacionalnim osobinama svake zemlje pa čak i osobinama različitih socijalnih slojeva u jednoj te istoj zemlji«,⁹⁷ založivši se za konkretnu analizu zbivanja u praksi i protiv općih formula u radu na suzbijanju fašističke opasnosti. Rezolucija VII kongresa bila je okosnica programa narodnofrontovske i antifašističke politike, koju su nakon Kongresa počele jače zastupati sve komunističke partije. Ta politika uključivala je akciju svih demokratskih snaga, bez obzira na političku pripadnost, jer se nastupom i konstituiranjem fašizma postavilo pitanje očuvanja najosnovnijih demokratskih prava.

Platforma VII kongresa imala je veliko značenje u akcionom usmjeravanju proleterskog pokreta ali je takva politika objelodanjena prilično kasno; zbog dotadašnje politike većina komunističkih partija živjela je u izolaciji od širih društvenih slojeva u svojim sredinama, KP Njemačke i KP Italije potpuno su razbijene, a dotad stvoreni antifašistički frontovi

⁹⁶ G. Dimitrov, Ofenziva fašizma i zadaća Komunističke internacionalne u borbi za jedinstvo radničke klase protiv fašizma (naslov omota: B. Chudoba, Uskrsna pisanica, čarobna dječja igra u tri slike s pjevanjem, Naklada knjižare S. Sokol, Zagreb, bez god. izd.), 5.

⁹⁷ Isto, 8. — »[...] pri rešavanju pitanja o proleterskom frontu i narodnom frontu ne mogu se davati do kraja iscrpni recepti za sve slučajeve u životu svih zemalja i svih naroda. Univerzalizam u takvom poslu, primena jednih istih recepata za sve zemlje, ravna je, oprostite na izrazu, neznanju.« — Isto, 86.

nisu imali snage da se sami suprotstavljaju sve jačoj fašizaciji.⁹⁸ Ali i usprkos tomu organizirani je revolucionarni radnički pokret u to vrijeme, iako i sam na udaru fašizma, istodobno i jedina politička snaga koja se ozbiljno suprotstavljala fašizmu, braneći demokraciju.

Sedmi kongres nije međutim dao jasnu koncepciju narodnofrontovske politike koja bi utvrđivala je li riječ o strategijskom ili samo taktičkom pitanju. Prepoznavanje fašizma objektivno kao kontrarevolucije zahtijevalo bi i iznalaženje oblika borbe protiv njega i novih putova realizacije ciljeva komunističkog pokreta s tim u vezi. Kasniji događaji (Pakt o ne- napadanju Njemačka—SSSR) pokazuju, uz ponašanje istaknutih ličnosti (Staljinov odnos prema narodnofrontovskoj politici), da je ta ideja u određenom vremenu bila u centru komunističkog pokreta shvaćena kao pogodna politička forma. Ideja Narodnog fronta, kao što je na neki način nikla mimo Kominterne, rasla je, razgranjivala se i realizirala ovisno o realnim potrebama revolucionarne borbe i zrelosti komunističkih partija kao njezinih nosilaca.

IV. KPJ I POKUŠAJI FORMIRANJA NARODNOG FRONTA (1935—1941)

Komunistička partija Jugoslavije, kao sekcija Komunističke internacionale, djelovala je, idejno, strategijski i taktički, u skladu sa stavovima Kominterne kad je riječ o odnosu prema fašizmu. Tako se na III zemaljskoj konferenciji 1924. iznosi stav da je fašizam »najbolji dokaz potpunog privrednog i političkog rasula buržoazije«⁹⁹ i da je prvenstveno usmjeren protiv proleterskog pokreta. Socijalna osnova toga okupljanja tumači se kao pokret »širokih sitnoburžoaskih, pa i manje svesnih proleterskih masa kojima je ubrzano raspadanje kapitalističke privrede uništilo pređašnje uslove života«.¹⁰⁰ To su mase bliske socijaldemokraciji koja je »umesto borbe za socijalizam povelu borbu za učvršćenje kapitalizma«.¹⁰¹ Smisao i zadatak fašizma po Rezoluciji III konferencije jest organiziranje borbenog pokreta protiv proletarijata. Unatoč osudi socijaldemokracije, zagovara se stvaranje jedinstvenog fronta proletera i savez sa seljaštvom i ostalim siromašnim slojevima; protiv buržoazije, a u cilju radničko-seljačke vlasti.¹⁰²

Propagira se ideološka borba protiv fašizma i organiziranje proletarijata: »da se nasuprot fašizmu stvori zajednička samoodbrana proletarijata za zaštitu osrganizacija i institucija radničke klase«.¹⁰³

⁹⁸ Usp. Z. Čepo, Kominterni i fašizam, Fašizam i neofašizam ..., 284.

⁹⁹ Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II, Beograd 1960, 82.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Isto, 84.

Četvrta zemaljska konferencija 1934. iskazuje kvalitetni pomak u analizi fašizma, što je rezultat zaoštrenih zbivanja na evropskoj i unutrašnjopolitičkoj sceni. Ocjenjujući bit vojnofašističke diktature 1929. Konferencija utvrđuje da su zajednička obilježja te diktature s fašističkim tvorevinama u drugim zemljama: a) odbacivanje demokratskih parlamentarnih oblika, b) primjena najgrubljeg nasilja prema radničkoj klasi, potlačenim narodima i seljaštvu, c) pokušaji da se diktaturi finacijskog kapitala osigura masovna baza među takozvanim srednjim slojevima, gradskom sitnom buržoazijom i seljaštvom.¹⁰⁴ Rezolucija poziva komuniste da u složenoj i ozbiljnoj vanjskoj i unutarnjoj situaciji budu nosioci i inicijatori ostvarenja akcionog jedinstva proletarijata za borbu protiv napada poslodavaca, protiv fašizma, opasnosti imperijalističkog rata, strahota bijelog terora. Na ostvarenju tih zajedničkih ciljeva komunisti treba da rade i po cijenu pristajanja na obustavljanje kritike i napada na reformističke organizacije »koje su voljne da lojalno učestvuju u provođenju zajedničkih akcija«. ¹⁰⁵ Ukazujući na opasnost koju nosi osvajački fašizam, Konferencija smatra da je potrebno raditi na ostvarenju širokog antiratnog pokreta koji bi obuhvatio sve one što se žele boriti protiv rata i fašizma, bez obzira na partijsku pripadnost.¹⁰⁶ Takvo okupljanje valja graditi na platformi koja uključuje štrajkove i demonstracije za veće nadnice, protiv zakona o zaštiti države, za amnestiju, za slobodu zboru, dogovora i štampe, za izgon egzekutora, protiv poreske pljačke, pa sve do oružanog ustanka masa za obaranje vojnofašističke diktature. Konferencija je istakla parolu »Za hljeb i rad, zemlju i slobodu«. ¹⁰⁷

Ni plenum CK KPJ u ožujku 1935. ne pruža razradenu i jasnu platformu. Ponavljajući potrebu za oživotvorenjem jedinstvenoga proleterskog fronta kao osnove za stvaranje širega demokratskog saveza, za »široki protufašistički narodni front koji će stajati pod vodstvom KP«, ¹⁰⁸ ističe se da stvaranju jedinstvenog fronta treba prilaziti odozdo »na temelju konkretnog programa koji obuhvata nekoliko najvažnijih životnih ekonomskih i političkih zahtjeva«. ¹⁰⁹

Bitno drukčiji odnos prema fašizmu u KPJ vezan je uz promjenu stava Kominterne i njezina proklamiranja narodnofrontovske politike, tako da tek Plenum CK KPJ održan u Splitu u lipnju 1935. daje jasnu i cjelovitu platformu Narodnog fronta na osnovi ozbiljne analize unutrašnjopolitičkih prilika i zbivanja u Evropi, te kritičkog pristupa djelatnosti Partije. Konstatirano je da su u proteklih nekoliko godina propuštene velike

¹⁰⁴ Isto, 221. — Uvođenje diktature 6. siječnja 1929. rukovodstvo KPJ u inozemstvu neposredno je popratilo ocjenom o njenom fašističkom karakteru i pozvalo malobrojno članstvo — komuniste i skojeve — na oružani ustanak radi njenog rušenja, što je završilo strahovitim terorom režima i desetkovanjem partijskih redova. — Opš. u *J. Broz Tito, Borba i razvoj KPJ između dva rata*, IC »Komunist«, Beograd 1977, 31.

¹⁰⁵ Istorijski arhiv . . . , 229.

¹⁰⁶ Isto, 247.

¹⁰⁷ Isto, 267.

¹⁰⁸ Na i. mj., 346.

¹⁰⁹ Isto, 349.

moćnosti u pogledu većeg utjecaja, usmjeravanja i okupljanja svih snaga protivnih režimu. Kako fašizam »pobijediti mogu samo udružene snage proletarijata, seljaštva, nacionalno potlačenih i svih demokratskih i naprednih slojeva«,¹¹⁰ potrebno je stvoriti Front narodne slobode koji bi okupio sve što je za slobodu, mir i napredak. U situaciji kad se postavlja pitanje »ili buržoaska demokratija ili fašizam [...] komunisti se moraju boriti za vraćanje narodu svakog komadića demokratskih sloboda«. ¹¹¹ KPJ je na tom plenumu utvrdila ovu platformu Fronta narodne slobode:

- »1. uništenje šestojanuarskog režima,
2. ravnopravnost među narodima Jugoslavije,
3. sprečavanje da se tereti krize prebace na leđa naroda i poboljšanje ekonomskog položaja širokih narodnih slojeva na račun bogataša.«¹¹²

Osnovu FNS činila bi KPJ kao vodeća i usmjeravajuća snaga, zatim ujedinjen sindikalni pokret, lijeva krila seljačkih stranaka, omladinska, studentska, kulturno-prosvjetna i sportska društva, razna stručna udruženja, te nacionalnooslobodilački pokreti pod utjecajem građanskih stranaka — »ići zajednički protiv zajedničkog neprijatelja«. ¹¹³ Već tada se utvrđuje kako KP smatra da FNS treba formirati: »Osnovu i glavno u komunističkoj politici akcionog jedinstva i borbenih sporazuma ne čine pregovori odozgo, već stvaranje tog jedinstva i borbenih sporazuma odozdo u masama.«¹¹⁴ Prvi koraci u ostvarenju politike Narodnog fronta poduzeti su već u pripremama za skupštinske izbore 5. svibnja 1935. kada je KPJ, pregovarajući sa socijalistima i udruženom opozicijom, nastojala postići sporazum o zajedničkom istupanju na izborima, ali je ta akcija ostala bez uspjeha.¹¹⁵

KPJ je pokušavala legalnim oblicima djelovanja ostvariti osnove pokreta Narodnog fronta; u tom je smislu osnivanju Inicijativnog odbora Jedinstvene radničke partije u kolovozu 1935. bio cilj da »okupi u JRP čitavu radničku klasu kao i sve druge koji se slažu s njenom platformom, i na taj način stvori jezgro, za jedinstveni front radničke klase i drugo, da se tako jedinstvenom partijom legalno djeluje u političkom životu zemlje i učestvuje ravnopravno, kako u svim političkim manifestacijama tako i u vršenju određenog pritiska na druge građanske opozicione partije za stvaranje jedinstvenog, odnosno narodnog fronta, kao protuteže ujedinjenom frontu vladajućih snaga«. ¹¹⁶ Potkraj 1938, u toku izborne kampanje, činjeni su slični pokušaji formiranja legalne radničke organizacije — stranke radnog naroda. Obje ideje ostale su nerealizirane uslijed

¹¹⁰ Na i. mj., 366.

¹¹¹ Isto, 373.

¹¹² Isto, 368.

¹¹³ Isto, 370.

¹¹⁴ *Proleter*, br. 5—6, 1935, 377.

¹¹⁵ Usp. I. Jelić, Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine, *Putovi revolucije*, 7—8, 1966, 75.

¹¹⁶ D. Živković, Narodni front Jugoslavije 1935—1945, Institut za savremenu istoriju i »Narodna knjiga«, Beograd 1978, 79.

režimskih zabrana i progona istaknutih nosilaca. JRP¹¹⁷ i SRN¹¹⁸ zamišljene su kao stranke s antifašističkom platformom koja je uključivala rješavanje nacionalnog pitanja, demokratska prava, pravednu socijalnu politiku, te uspostavljanje odnosa sa SSSR-om. Iako one nisu stvorene, rad inicijativnih odbora širom zemlje pridonio je popularizaciji i širenju narodnofrontovske politike. Nakon bezuspješnih pokušaja da se sklopi sporazum na platformi NF s građanskim opozicionim partijama,¹¹⁹ Partija usmjerava svoju aktivnost na širenje ideja platforme narodnofrontovske politike u masama, zasnivajući na socijalnom i nacionalnom programu okupljanje širokih slojeva oko Partije kao jezgre Fronta.

U vremenu od potpisivanja Pakta o nenapadanju između Njemačke i SSSR (1939) do 22. lipnja 1941. sovjetska glasila ne napadaju fašizam; program antifašističke i narodnofrontovske politike napušten je, govori se o imperijalizmu, klasnoj borbi i sl. Kominternu i sve njezine članice postupno napuštaju koncepciju Narodnog fronta. Nova vanjskopolitička orijentacija SSSR, a time i strategija i taktika Kominterne, dovode do pomutnje u komunističkim partijama koje donose stavove o nepružanju otpora fašističkom agresoru, i ističu parolu: za što — za koga (se boriti).

Početak drugoga svjetskog rata obilježen je u Jugoslaviji složenim društvenim previranjima u kojima su izrazita revolucionarno-demokratska gibanja u masama, uzrokovana dubokim ekonomskim, nacionalnim i ostalim suprotnostima Kraljevine Jugoslavije. Eksploatacija i osiromašenje radničke klase, seljaštva i ostalih radnih slojeva, silna nezaposlenost, međunacionalne suprotnosti, politički teror i drugi socijalno-politički problemi te sve veća opasnost od fašizacije zemlje i strah od rata uzroci su otpora režimu i jačanja utjecaja KPJ. U razdoblju 1939—1940. bilo je više od 800 štrajkova pod njenim utjecajem (posredstvom Ujedinjenog

¹¹⁷ »Kao glavni cilj akcije ostvarenja jedinstva radničke klase postavljala se potreba stvaranja jedinstvene radničke stranke, kao legalnog samostalnog političkog pokreta, koji bi na taj način okupio sve radničke grupacije i tako bio njihov predstavnik u Narodnoj fronti.« — *I. Jelić*, Osnovni problemi stvaranja..., 77. Glavni odbor Jedinjene radničke partije osnovan je u Zagrebu a koordinirao je i rukovodio radom inicijativnih odbora širom zemlje. U listu *Pregled*, u kojem su članovi Glavnog inicijativnog odbora objavili programatske članke, objašnjavane su uloga i zadaće buduće stranke. U cilju osnivanja stranke vođeni su bezuspješni pregovori sa socijaldemokratima u toku 1935. Oni su, iz bojazni da ne izgube rukovodeće pozicije u sindikatima (URSSJ) i u nadi da će se ujediniti u jednu političku stranku (Socijalistička zajednica radnog naroda), odustali od zajedničke platforme. — Usp. isto, 77—81.

¹¹⁸ Stranka radnog naroda imala je biti okosnica Narodnog fronta u gradu i na selu, okupljajući sve radne slojeve u zemlji. Imala je znatno širu podlogu okupljanja nego JRP, jer je platforma SRN bila na liniji rješavanja najvažnijih pitanja u zemlji s osobitim naglaskom na potrebi rješavanja nacionalnog pitanja. Glavni inicijativni odbor u Zagrebu razvio je u cilju stvaranja stranke široku publicističku aktivnost (*Novi list*). — Usp. isto, 93—94.

¹¹⁹ U toku 1936. održano je u Srbiji na inicijativu KPJ nekoliko konferencija s opozicionim strankama. U Hrvatskoj su također činjeni pokušaji u odnosu na Hrvatsku seljačku stranku, kao i drugdje, ali osim Slovenije, gdje su 1935. udareni temelji Ljudskoj fronti na koalicionoj osnovi, nastojanja KPJ da stvori Narodni front ostaju bezuspješna. — Usp. isto, 38. »Sama činjenica da se iza tih legalnih partija nalazila KPJ bila je dovoljna da se rukovodstva opozicionih buržoaskih stranaka ograde od svake saradnje sa njima.« — *P. Damjanović*, Komunistička partija Jugoslavije u stvaranju Narodnog fronta u oslobodilačkom ratu i revoluciji 1941—1945, Narodni front i komunisti 1938—1945. Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Prag, Varšava 1968, 22.

radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije), održane su brojne demonstracije pod parolom »Za hljeb, mir i slobodu«, osnivaju se radnički i studentski bataljoni s mobilizacionom porukom »branit ćemo zemlju«, odbori radničkog jedinstva, odbori protiv skupoće i spekulacija, odbori samopomoći, vode se akcije za razduživanje seljaka, za pomoć španjolskim dobrovoljcima i likvidaciju koncentracionih logora (koje je režim osnovao u cilju represalija protiv svih naprednih snaga, osobito komunista). Svim tim akcijama postiže se približavanje raznih političkih udruženja i elemenata te širi djelovanje i značenje komunista u masama. KPJ, sada već obnovljena, idejno jedinstvena i organizaciono učvršćena — prava partija lenjinskog tipa — izbija kao jedina politička snaga koja na platformi narodnofrontovske politike poziva na obranu nezavisnosti zemlje, ističući pri tom potrebu rješavanja socijalnog i nacionalnog pitanja kao osnove te politike. »U zemljama Jugoslavije više nego igdje pitanje mira povezuje se s pitanjem demokratije i nacionalne ravnopravnosti.«¹²⁰ CK KPJ putem »Proletera« poziva narod da se okupi i sruši izdajničku vladu, te ostvari vladu narodne sloge i obrane, ističući povezanost slobode pojedinih jugoslavenskih naroda, koja je neostvariva ako nije sloboda svih. Rukovodeći se Marxovom mišlju da komunisti nemaju nekih svojih posebnih interesa, KPJ ističe da »pred licem tih velikih opasnosti, na našu Partiju pada golema odgovornost i teške zadaće, jer su komunisti uvijek dužni staviti sve svoje snage u službu naroda kome pripadaju, a naročito sada, kada je njegov opstanak ugrožen«.¹²¹

Na V zemaljskoj konferenciji KPJ u listopadu 1940. konstatirano je da nisu postignuti nikakvi sporazumi s ostalim partijama radi formiranja jedinstvenog fronta radničke klase i Narodnog fronta, jer su ga odbile i »izdajnička socijaldemokracija« i građanske partije koje štite interese buržoaskog profita, ali je »taktika stvaranja jedinstvenog i narodnog fronta donijela vidne rezultate«¹²² koji se ogledaju u masovnim antiratnim demonstracijama i manifestacijama u povodu Anshlusa u korist Čehoslovačke, brojnim štrajkovima, te stjecanju ugleda komunista u raznim radničkim organizacijama, pa i širim slojevima. Razrada narodnofrontovske politike u Rezoluciji V zemaljske konferencije (namijenjenoj javnosti) izostala je; iako je KPJ praktično djelovala na njenom ostvarenju — bio je to »danak« Kominterninom zaokretu u realizaciji politike Narodnog fronta nakon potpisivanja pakta Hitler-Staljin.

Djelujući u to vrijeme u uvjetima stroge ilegalnosti, KPJ je ipak uspjela dobiti podršku i uporišta u širokim, napredno orijentiranim masama.¹²³

¹²⁰ *Proleter*, br. 7, 1936, 456.

¹²¹ *Proleter*, br. 1, 1939, 632.

¹²² *Proleter*, br. 1, 1941, 762.

¹²³ »U političkim akcijama pripadnici širokih slojeva javnim su isticanjem potrebe rješavanja gorućih pitanja u zemlji izražavali legalnim putem stavove KP (borba protiv profašističkog kursa vlade; za rješavanje nacionalnog pitanja; za demokratske slobode i građanska prava; protiv imperijalističkog rata; za oslonac zemlje na Sovjetski Savez; za poboljšanje ekonomskog položaja širokih slojeva; za oslobođenje političkih osuđenika; za povratak španjolskih dobrovoljaca i dr.)« — I. Jelić, Osnovni problemi razvoja Komunističke partije Hrvatske uoči Pete konferencije KPJ, Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije, zbornik radova, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Školska knjiga, Zagreb 1972, 207.

Zrelo ocjenjujući zbivanja na međunarodnopolitičkoj i ratnoj sceni i odlučno se izjašnjavajući za obranu nezavisnosti zemlje, Komunistička partija Jugoslavije u to se sudbonosno i teško vrijeme dokazala kao jedina organizirana općejugoslavenska politička snaga, ne samo sposobna da narode Jugoslavije predvodi u ratu za nacionalno oslobođenje nego i da ostvari svoj osnovni strateški cilj, da provede korjenitu promjenu društvenih odnosa — socijalističku revoluciju.

U nastojanjima KPJ da stvori Narodni front kao odgovor na prodor i narastanje fašizma u Evropi i Jugoslaviji u prijeratno vrijeme (1935—1940) postignuti su ovi rezultati: Kako pokušaji sporazuma s građanskim opozicionim strankama nisu uspjeli, a isto tako nije došlo ni do formiranja jedinstvenog fronta radničke klase, Partija svu svoju djelatnost orijentira na širenje ideje Narodnog fronta odozdo, u širokim društvenim slojevima. Politička platforma Narodnog fronta odražavala je interese većine stanovništva: 1) borba protiv socijalnog izrabljivanja i nacionalnog ugnjetavanja, 2) za demokratizaciju zemlje i protiv fašizma, 3) obrana zemlje, 4) borba protiv pete kolone i 5) uspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR-om.¹²⁴ Komunistička partija kao osnovna snaga toga pokreta inicirala je i razvijala posredstvom Narodnog fronta mnoštvo oblika demokratske i revolucionarne akcije širokih masa. »Shvaćajući NF kao široki narodni pokret za borbu protiv fašističke opasnosti i kao političku organizaciju, koja obezbeđuje okupljanje svih demokratskih snaga u borbi za rešavanje osnovnih nacionalnih i socijalnih protivrečnosti jugoslavenskog društva — Partija je ulagala sve svoje snage da se NF i politički afirmiše i organizacijski oformi«¹²⁵ u čemu je djelomično i uspjela. Jer, iako nije realizirala Front kao koaliciju (osim u Sloveniji)¹²⁶ ni oformila ga kao političku organizaciju posebne vrste, ipak je Partija bila inicijator i nosilac širokoga antifašističkog i revolucionarno-demokratskog pokreta svih naprednih snaga tadašnjeg društva. Uočavajući svu složenost situacije u kojoj je djelovala i problema koje je trebalo riješiti, i rukovodeći se stavom da se Partija ne može baviti sama sobom, već in-

¹²⁴ Usp. *J. Broz Tito*, Referat na II kongresu NFJ, izd. NFJ, Beograd 1947, 7. O nastojanjima KPJ da se sve demokratske snage objedine u jedan narodni front, u jednu cjelinu, u kojem bi radnička klasa imala status ravnopravnoga političkog faktora govori se i u Referatu druga Valtera — Titovom referatu na Sekretarijatu IK KI 1938. godine; gdje se uz isticanje teškoća koje tu postoje, naglašava potreba rada u masama na stvaranju Narodnog fronta. — Usp. Referat druga Valtera, *J. Broz Tito*, Sabrana djela, tom četvrti, Komunist — BIGZ — Naprijed, Beograd 1977, 111—118.

¹²⁵ *D. Živković*, n. dj., 104.

¹²⁶ U prijeratnom periodu u Sloveniji je suradnja Komunističke partije s nekim građanskim grupacijama bila intenzivnija, što je već 1935. u Celju rezultiralo sastankom KPJ i mačekovaca oko lista *Slovenska zemlja* s predstavnicima *Ljudske pravice*, kad je zaključeno da rukovodeću ulogu u stvaranju jedinstvenoga političkog pokreta treba da ima radnička klasa. Ta Ljudska fronta bila je uvod u stvaranje Zveze delavnega gibanja Slovenije kad je ujedinjen seljački i radnički pokret u cilju zajedničke borbe. Zvezi su, uz KP Slovenije, prišli demokrati, socijalisti, kršćanski socijalisti i napredni slovenski kulturni radnici, koji su prihvatili zajednički akcioni program (utemeljen 1940). Sve partije u Zvezi nastupale su jedinstveno, iako su u okviru nje zadržale svoju političku i organizacionu strukturu. KP Slovenije, kao najorganiziranija snaga Zveze, ravnopravno je sudjelovala, zajedno s ostalim grupama, u oblikovanju frontovske politike. — Usp. *D. Živković*, n. dj., 168.

teresima klase, naroda i narodnosti kojima pripada, te povezujući ekonomsko-socijalnu i nacionalnu komponentu u klasnoj borbi proletarijata, KPJ je u događajima koji će naići dokazala da je partija na nivou historijskih zadataka proletarijata.

V. JEDINSTVENI NARODNOOSLOBODILAČKI FRONT (1941—1945)

Već na početku rata, nastojeći okupiti što šire rodoljubne snage u narodnooslobodilačkoj borbi, i slijedeći inicijativu Kominterne (u duhu njezine koncepcije o dvjema fazama revolucije), KPJ pokušava obnoviti kontakte s građanskim partijama i ličnostima radi formiranja jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, činioca ujedinjavanja u vođenju borbe.¹²⁷ Kako dio partija propagira politiku čekanja i tzv. neutralnosti, ili se otvoreno priklanja okupatoru i domaćim kvislinzima, ili im aktivnost potpuno zamire, Komunistička partija ostaje jedina politička snaga koja će razvijati pokret, odozdo, u masama. Na platformi NF, koja je u NOB bila »borba protiv okupatora, borba protiv domaćih izdajnika, bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, organizacija narodnooslobodilačkih odbora«,¹²⁸ razvijao se narodnooslobodilački pokret koji je, osim pokreta otpora, bio istodobno i revolucionarni proces, u kojem je Front bio jedan od političkih oblika. »Tako gde je Partija bila jača i gde je imala potpun uticaj na mase i rad NOF-a se bez ikakvih teškoća [...] razvijao i napredovao. I obrnuto: tamo gde su mase bile pod jačim uticajem neke građanske stranke (HSS u Hrvatskoj, NSS u Srbiji [misli se na Hrvatsku seljačku stranku, odnosno Narodnu seljačku stranku — S.K.] itd.) — Partija je morala ulagati velike napore kako bi deo tih masa pridobila za svoju političku platformu.«¹²⁹

Kako je ustanak rastao, baza narodnooslobodilačke borbe postajala je sve šira, razvijao se sistem nove narodne vlasti dobivajući i svoj institucionalni izraz, u čemu je NOF bio politička osnova. Politička diferencijacija nastala u toku NOB bitno je odredila situaciju u kojoj je KPJ 1944. prišla organizacionom oformljenju JNOF-a.¹³⁰ Dok je 1941. KP

¹²⁷ Isto, 384.

¹²⁸ J. Broz Tito, Referat na II kongresu . . . , 9.

¹²⁹ D. Živković, n. dj., 389—390. — Više o radu na stvaranju Fronta u Hrvatskoj vidi: I. Jelić, Komunistička partija Hrvatske 1937—1945, I i II, Globus, Zagreb 1981.

¹³⁰ Rat i okupacija, te podjela zemlje između triju fašističkih agresora zaprijetili su slovenskom narodu uništenjem nacionalnog identiteta, uza sve druge nedaće. U takvoj situaciji već se u travnju 1941. konstituirala Antiimperijalistička fronta (od lipnja Oslobođilna fronta) kao općenarodna politička organizacija koja okuplja sve progresivne i antifašistički usmjerene partije, grupe i pojedince. U studenom 1941. sve članice Fronte usvojile su »Temeljne točke« OF, koje zapravo predstavljaju program organizacije. »Temeljne točke« sadrže u sebi osnove novoga političkog sistema: osnovna zadaća OF jest narodnooslobodilačka borba; nakon oslobođenja OF će se boriti za uspostavu narodne demokracije, u kojoj će OF biti vladajuća politička snaga slovenskog naroda. Članice OF su se »Temeljnim točkama« obvezale na lojalnost u međusobnim odnosima. Dolomitskom izjavom iz 1943. priznata je KP Slovenije ruko-

pokušala oformiti NOF kao široki antifašistički front — na koalicionoj osnovi, 1944. to nije potrebno jer ni jedna građanska stranka nije predstavljala imalo bitniji faktor.¹³¹ Jedinstveni narodnooslobodilački front izrastao je iz NOB-a i NOP-a kao masovni demokratski i revolucionarni pokret na čelu kojega je stajala KPJ. Razlozi koji uvjetuju organizaciono konstituiranje JNOF-a 1944, uz potrebu da se odvoje politički od zakonodavnih organa nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a, jesu: »a) međunarodni aspekt i borba za međunarodno priznanje NOB; b) nužnost proširenja političke platforme na sve antifašistički i antiokupatorski orijentirane mase i odvajanje tih masa ispod uticaja Mačeka, Draže Mihailovića i drugih snaga kontrarevolucije; c) stvaranje široke političke osnove narodnoj vlasti i d) uključivanje svih masovnih vanpartijskih organizacija (USAOJ, AFŽ, Sindikat) u jednu jedinstvenu opštenarodnu političku organizaciju koja će postati glavna transmisija preko koje će Partija obezbeđivati svoju političku liniju u svim porama društvene delatnosti.«¹³²

Organizaciono oformljenje JNOF-a započelo je na polovici 1944. stvaranjem zemaljskih izvršnih odbora, da bi se nastavilo demokratskim izborima za mjesna, općinska, okružna i oblasna rukovodstva, u koja su uz komuniste birani predstavnici masovnih antifašističkih organizacija, ugledni pojedinci i predstavnici partija koje su prišle NOP-u. Platforma JNOF-a široko je postavljena: »Narodnooslobodilačka fronta je svenarodna politička organizacija, koja ujedinjuje pripadnike svih stranaka i grupa, sve organizacije oslobodilačkog pokreta, uopće sve rodoljube i demokratske snage u borbi protiv fašizma.«¹³³ KPJ kao vodeća snaga Fronta smatrala je da obnavljanje partija-članica Fronta u organizacionom smislu nije potrebno, već da pristaše stranaka, radeći u duhu platforme JNOF-a, mogu svoju aktivnost izražavati u općenarodnim antifašističkim organizacijama — USAOJ-u, AFŽ-u.¹³⁴

Najvažnija aktivnost NOF-a odvijala se na političkom polju; 1944. imao je na vrlo široko postavljenoj platformi okupiti sve snage privržene narodnooslobodilačkom pokretu, i one koje su ostale u NOB-u pasivne, ali nekompromitirane; NOF je bio zamišljen kao mjesto na kojem se pod utjecajem vanjskopolitičkih i unutrašnjih uvjeta imalo, i moglo, uspješno provesti diferenciranje političkih snaga. Vrijeme uoči završetka rata karakterizira pokušaj nekih građanskih stranaka ili njihovih dijelova da uspostave kontakte s rukovodstvom NOP-a i nastojanje da se na račun članstva uključenog neposredno u NOB i utjecaja međunarodnog faktora

vodeća uloga u Osvobodilnoj fronti, što znači prerastanje OF iz koalicionog bloka u jedinstvenu političku organizaciju.

OF je imala snažnu organizacionu strukturu širom Slovenije i raznovrsno djelovanje. Osim odbora Fronte (koji su već u rujnu 1941. istodobno i organi nove narodne vlasti) postojala je u okviru OF vrlo efikasna Služba obavještavanja i sigurnosti (VOS) i Narodna zaštita, te radio i štampa OF. — Usp. *D. Živković*, n. dj., 161—276.

¹³¹ Isto, 308.

¹³² Isto, 309.

¹³³ »Vjesnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, 1941—1945«, Izbor — tom II, Zagreb 1970, br. 29, 332.

¹³⁴ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1943, Institut za historiju radničkog pokreta Zagreb, 1964 (dok. 159), 501.

osigura sudjelovanje u političkoj vlasti na paritetnoj osnovi. U tu svrhu iskorišten je i dio onih snaga koje su u toku NOB-a prišle JNOF-u, odnosno NOP-u, npr. Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke; uz nastojanje da se potcijeni politički značaj tih grupa te proširi strah od komunizma, i u masama i u organizacijama, pripadnicima JNOF-a. U krajevima u kojima je bila jaka takva i slična propaganda JNOF-u se namećala potreba da političkim radom u najširim slojevima otkrije pozadinu takvog djelovanja te širenjem ideja platforme Fronta privuče u jedinstveni front sve patriotske snage. Osim te aktivnosti Front nakon svoga konstituiranja preuzima mnoge zadatke koje su dotada obavljali narodno-oslobodilački odbori i ostale masovne organizacije, organizirajući kampanje ekonomskog, političkog i vojnog karaktera. U brojnim protestnim zborovima, demonstracijama i konferencijama reagira se na pokušaje protivnika NOP-a da devalviraju njegovu ulogu, provode se akcije prikupljanja hrane za jedinice NOV i akcije za mobilizaciju.¹³⁵ Pri organiziranju takvih akcija, objašnjavajući njihovo političko značenje na liniji narodnooslobodilačke borbe, aktivisti JNOF-a utjecali su na političko opredjeljenje širokih narodnih masa.

Politički rad Fronta neposredno se povezivao s praktičnim djelovanjem, te je on bio glavni oslonac narodne vlasti, angažirajući se u akcijama šetve, žetve, vršidbe, pomoći postradalim krajevima, zbrinjavanju ratnih invalida, obnovi porušenih objekata.¹³⁶ Djelatnost na prosvjetno-kulturnom planu obilježava organiziranje tečajeva za opismenjavanje, obnavljanje škola, kulturne priredbe i sl.¹³⁷

VI. NARODNI FRONT JUGOSLAVIJE (1945—1953) KAO OPĆENARODNA POLITIČKA ORGANIZACIJA

Prvi kongres Narodnog fronta Jugoslavije održan 5—7. srpnja 1945. organizaciono konstituirao Narodni front kao jedinstvenu jugoslavensku političku organizaciju čija se aktivnost temelji na političkoj platformi izloženoj u programu. Front se definira kao »općenarodni antifašistički demokratski pokret naroda Jugoslavije [...] stvoren u toku oslobodilačkog rata kao osnovna sila koja je pokretala široke narodne slojeve u borbu za narodno oslobođenje« i koji je »danas osnovna politička snaga za očuvanje i učvršćenje demokratskih tekovina narodno-oslobodilačke borbe i za izgradnju nove Demokratske Federativne Jugoslavije«.¹³⁸ Govoreći o izvorima i povijesti Fronta E. Kardelj je istakao da se u travnju 1941. u Jugoslaviji stvorio front snaga koje su bile otvoreno kvislinške, zatim one koje su zagovarale politiku »čekanja«, vodeći borbu protiv komunizma, i reakcionarna emigracija; front malen ali protunarodan, dok su na drugoj strani narodne mase, odgovarajući pozivu KPJ na ustanak,

¹³⁵ Usp. D. Živković, n. dj., 403.

¹³⁶ »Vjesnik Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte« ... br. 29, 333.

¹³⁷ Usp. D. Živković, n. dj., 405.

¹³⁸ Osnovna organizaciona načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije, Zadaci. Program. Statut. Kultura, Beograd 1945, 51.

stvorile širok antifašistički i vojni savez demokratskih snaga. »Protiv izdajničkih kapitulantskih i oportunističkih parola o saradnji sa okupatorom, o lojalnosti, o čekanju itd. oni su na svojim zastavama ispisali lozinku: Na ustanak, k oružju, za slobodu, za samoodređenje, ujedinjenje, ravnopravnost naroda Jugoslavije, za demokratsku vlast.«¹³⁹ U toku narodnooslobodilačkog rata Narodnooslobodilački front bio je »organizaciona forma borbe naših naroda protiv okupatora i prikrivenih pomagača«,¹⁴⁰ i njegova su osnovna obilježja: »1) da je front nastao i razvijao se kao opštenarodni oslobodilački front; 2) da je unutarne jedinstvo tog pokreta — koje je omogućilo jedinstveno političko rukovodstvo — bilo njegova najveća snaga, izvor njegove nepobedivosti, i 3) da je Front bio izraz težnji i želja osnovnih narodnih masa [...]«.¹⁴¹ Potrebu da se zemaljski odbori Narodnog fronta ujedine u jedinstvenu organizaciju Kardelj obrazlaže ovako: »Sada, u oslobođenoj Jugoslaviji, kad je rat završen, a zemlja u jeku obnove i uspostavljanja demokratskog poretka, neophodno je potrebno da se sa stvaranjem jednog jedinstvenog Fronta demokratskih snaga, sa ujedinjenjem Frontova pojedinih naroda Jugoslavije, još čvršće ujedine sve snage naših naroda za odbranu tekovina narodnooslobodilačke borbe i za što bržu i što uspješniju unutarnju izgradnju naše zajedničke federativne države.«¹⁴²

Osnovna programska načela NFJ koja je usvojio Kongres jesu:

- državna cjelina i nezavisnost Jugoslavije,
- bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost naroda Jugoslavije,
- očuvanje i razvijanje demokratske narodne vlasti, kao temeljne tekovine NOB-a,
- republički oblik vladavine, kao jedini koji odgovara interesima jugoslavenskih naroda,
- borba protiv fašizma i reakcije,
- balkanska suradnja, savez sa SSSR-om, prijateljstvo sa svim slobodoljubivim narodima, aktivno sudjelovanje u Organizaciji Ujedinjenih nacija,
- vlast radnog naroda,
- ostvarenje najpunijih demokratskih prava; sloboda savjesti i vjeroispovijesti, zbora i dogovora, udruživanja, štampe, neposredni tajni izbori i jednako pravo glasa (osim za one koji su surađivali s okupatorom i kvislinzima),
- široko sudjelovanje i kontrola narodnih masa nad demokratskim i odgovornim vršenjem narodne vlasti,
- obnova i izgradnja zemlje; elektrifikacija, industrijalizacija, zadrugarstvo, jačanje državnog sektora, pravo privatne inicijative,
- borba protiv izrabljivača i spekulanta,

¹³⁹ E. Kardelj Politički položaj kod nas i u svetu i zadaci Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije . . . , 12.

¹⁴⁰ Isto, 13.

¹⁴¹ Isto, 25.

¹⁴² Isto, 19.

- zemlja onima koji je obrađuju,
- tehnika i nauka u sve oblasti društvenog života, socijalno i zdravstveno osiguranje, prosvjeta i kultura u narod, pravo na rad,
- razvijanje prava omladine i žena koja su oni stekli u NOB-u,
- Narodni front kao savez radnika, seljaka i svih naprednih slojeva borit će se za osiguranje takvoga demokratskog poretka u kojem će interes radnih masa biti istodobno politička linija čitave državne djelatnosti.¹⁴³

Politička platforma na kojoj je Front utemeljio pravce svoga djelovanja ujedinila je sve tekovine NOB-a i pravce razvoja nove Jugoslavije, nastavljajući se na mobilizacionu parolu »Staro više ne može da se vrati«, potvrđujući ujedno da je »sa ovim kongresom [...] završen [...] jedan proces političkog diferenciranja u našoj zemlji«. ¹⁴⁴ Statutom je utvrđeno da članom te organizacije može biti »svaki čestiti i slobodoljubivi građanin koji uživa sva građanska i biračka prava u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, a usvaja i radi na ostvarenju načela sadržanih u programu i statutu«. ¹⁴⁵ U pitanju unutrašnje strukture, Statut je predvidio mogućnost postojanja partija i grupa u Narodnom frontu što nije bilo »u suprotnostima sa učvršćivanjem jedinstva Fronta, pod uslovom da te partije aktivno rade na sprovođenju zajedničke linije Fronta«. ¹⁴⁶ Istodobno, svaki član takve grupe član je i Narodnog fronta Jugoslavije, i za njih je statutom predviđeno obavezno djelovanje u masovnim antifašističkim organizacijama i rad u jednom od odbora Narodnog fronta. Ta statutarna mogućnost odražavala je strukturu snaga koje su tvorile Front; on nije »po svom klasnom, socijalnom sastavu homogena organizacija. On u tom pogledu predstavlja blok i to blok radnika, seljaka i srednjih slojeva«. ¹⁴⁷ Narodnom frontu Jugoslavije pristupile su, osim AFŽ-a, USAOJ-a, JSRiN, Zemljoradnička stranka, Narodna seljačka stranka, Socijaldemokratska stranka, Jugoslovenska republikanska stranka, Samostalna demokratska stranka, Socijalistička stranka, Hrvatska seljačka stranka. ¹⁴⁸ Članstvo tih partija u većini je prišlo pokretu JNOF-a još u toku NOB-a, te je formalni pristup u Front bio odraz situacije u kojoj su te stranke »učinile samo ono što su morale učiniti i što im je bila dužnost, a to je da budu tamo gdje su i njihove mase«. ¹⁴⁹ Od građanskih partija izvan Fronta je ostala, uz neke druge kompromitirane elemente, Demokratska stranka na čelu sa M. Grolom, potpredsjednikom Privremene vlade. Iako je velik dio članstva Demokratske stranke radio u Frontu, Grol i još neki prvaci stranke nisu pristupili Frontu, već su razvili opozicionu aktivnost posredstvom grupe poslanika u Privremenoj

¹⁴³ Osnovna programska načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije . . . , 59—73.

¹⁴⁴ Završna riječ druga Tita na I kongresu NFJ, Narodni front Jugoslavije . . . , 77.

¹⁴⁵ Osnovna organizaciona načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije . . . , 51—52.

¹⁴⁶ E. Kardelj, Politički položaj kod nas i u svetu . . . , 27.

¹⁴⁷ Isto, 26.

¹⁴⁸ Izvršni odbor HSS još je 1943, osuđujući Mačekovu politiku, pristupio JNOF-u Hrvatske, pozivajući svoje članstvo i simpatizere u narodnooslobodilačku borbu.

¹⁴⁹ Završna riječ druga Tita na I kongresu NFJ, Narodni front Jugoslavije . . . , 78.

narodnoj skupštini i svoga lista »Demokratija«. Pozivajući se na opće-demokratske slobode i demokratsku proceduru prilikom donošenja bitnih zakonskih akata (Zakon o agrarnoj reformi, Zakon o Ustavotvornoj skupštini, Izborni zakon, Zakon o štampi, Zakon o krivičnim djelima protiv države i dr.) u Privremenoj narodnoj skupštini, grupa tih poslanika (13—17) suprotstavila se institucionalizaciji tekovina NOR-a i normiranju revolucionarnih demokratskih mjera.¹⁵⁰

O prirodi toga suprotstavljanja E. Kardelj rekao je: »U suštini samo su dve tačke bile sporne, ali bitne i odlučujuće. Prvo, povratak kralja Petra II Karađorđevića u Jugoslaviju, odnosno plebiscit za monarhiju ili republiku. Mi se nismo bojali rezultata na takvom plebiscitu, nego samog plebiscita kao takvog. Bili smo uvereni [...] da bi se u borbi oko tog plebiscita razvio vjor sukoba između pristalica monarhije — što bi ujedno značilo i pristalica antioslobodilačkog pokreta, svih ostalih saveznika okupatora i zapadnih sila — i pristalica republike. Osim toga u toku rata smo toliko govorili o republici da bi nas pristalice narodno-oslobodilačkog pokreta s pravom smatrali izdajnicima, ako bismo tu napravili samo i jedan korak kompromisa. Druga tačka spora [...] bila je demokratska narodna vlast zasnovana na samoupravnim demokratskim narodnim odborima ili parlament. Opozicija je uporno zahtevala raspuštanje narodnooslobodilačkih odbora i svih sličnih institucija i uspostavljanje državne uprave, manje-više starog tipa. Opozicija je [...] prihvatila federaciju na rečima ali je u suštini pokušavala da je što više suzi u pravima i samostalnosti republika.«¹⁵¹ Toj aktivnosti pridružuju se s pojačanim intenzitetom vjerske zajednice u Jugoslaviji, islamska, pravoslavna i osobito katolička, na pitanju uređenja odnosa države i crkve, posebice u oblasti imovinskopravnih odnosa, te obavljanja socijalne i obrazovne funkcije. Zakonom o agrarnoj reformi, po načelu da zemlja pripada onima koji je i obrađuju, oduzet je višak zemlje iznad agrarnog maksimuma crkvenim zajednicama, a nacrtom novog Ustava oduzeto im je pravo obavljanja socijalne i obrazovne djelatnosti, na što je kler oštro reagirao predstavkama najvišim organima DFJ i širokim oblicima propagande. Istodobno, a u nekim slučajevima i koordinirano, teče i aktivnost bivših prvaka i pripadnika građanskih stranaka u emigraciji koji se angažiraju na traženju »pravog rješenja« za uređenje poslijeratne Jugoslavije, nasuprot postojećoj »komunističkoj diktaturi«.¹⁵² Sve su te snage, uz postojanje odmetničkih četničkih, ustaških, balističkih i dr. grupa, nastojale unijeti atmosferu privremenosti novoga jugoslavenskog sistema, osobito u vrijeme izbora za Ustavotvornu skupštinu, pozivajući na izbornu apstinenciju, očekujući i šireći vijesti o intervenciji izvana.¹⁵³

¹⁵⁰ Zasjedanje Privremene narodne skupštine, Beograd 7. VIII — 27. VIII, izd. Slobodna Dalmacija, Split 1945, 53—111.

¹⁵¹ E. Kardelj, Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944—1957, NIRO Radnička štampa i Državna založba Slovenije, 1980, 74.

¹⁵² Usp. B. Petranović, Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ, Institut društvenih nauka, Beograd 1964, 189.

¹⁵³ Isto, 191—193. Zanimljivu analizu tih događaja na području Slavonije dala je A. Vazdar u spomenutom radu i ta analiza, iako ograničena na užu prostor, vrlo jasno ukazuje na raznolikost metoda i sadržaja kojima su se služile kontrarevolucionarne snage.

Svoju potvrdu i punu podršku program Fronta dobio je na izborima za Ustavotvornu skupštinu, 11. studenog 1945, kad je za listu NFJ glasalo 90,48% birača.¹⁵⁴ Uvjerljiva pobjeda Fronta ubrzala je raslojavanje u političkom životu; nemoć »Udruženih opozicionih stranaka«,¹⁵⁵ a osobito Demokratske stranke, da iziđu na izbore dovela je do njihovog nestanka s političke scene u Jugoslaviji, da bi se unutar Narodnog fronta uskoro pojavio novi oblik opozicije poznate kao »frontovska«. Činile su je tzv. seljačke stranke (NSS, SZ [Savez zemljoradnika], HSS) na čelu sa D. Jovanovićem. To djelovanje, temeljeno na očekivanju da se seljaštvo suprotstavi radništvu, išlo je za podjelom vlasti seljačkog bloka s KPJ i bilo je nova forma izražavanja otpora građanskih snaga mjerama narodne vlasti.¹⁵⁶ Politička polarizacija bila je olakšana utoliko što je članstvo u većini bilo na liniji narodnofrontovske politike, pa je politička borba koju su vodili prvaci stranaka ostajala bez masovne podrške, i te stranke nakon 1946. godine gube značenje i u političkom životu i u organizacionoj strukturi NF.¹⁵⁷ »Prelaženje u daljem razvitku od opštih demokratskih oblika ka socijalističkim merama — sadržanim potencijalno već u samom Programu NFJ — odraziće se i na unutrašnja pomeranja i u samom NFJ: otpadaće delovi srednjih slojeva nesprenni da slede kurs socijalističkog razvitka, jačaće radničko-seljačka osnova NFJ.«¹⁵⁸ Iako statutarno definiran kao pokret,¹⁵⁹ NFJ djeluje u to vrijeme kao klasična politička organizacija; ima svoj program i statut, organizacionu strukturiranost i članstvo koje aktivno utječe na društveno-politički život. Osnovna je politička snaga Fronta Komunistička partija (iako formalno kao takva ne istupa) koja s pomoću funkcionalne i personalne unije sa NFJ, kao najmasovnijom društveno-političkom organizacijom, ostvaruje utjecaj na sve oblasti i pravce društvenog i političkog života: »Pitanje Narodnog fronta Partija je uvek tesno vezivala za pitanje vlasti. Apsolutno rukovodeća uloga u narodnoj vlasti pripadala je KPJ, koja nije bila spremna da je deli ni s jednom drugom političkom snagom u principu, koristeći je za pobjedu revolucije, obnovu zemlje i postavljanje osnova socijalizma. Po pogledima KPJ narodna vlast se mogla učvršćivati samo pretpostavkom da se njena baza ne sužava na proletarijat, već proširuje na sve društvene

¹⁵⁴ Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu bili su ovi: od ukupno upisanih 8,383.455 birača na izbore je izišlo 7,432.469 birača, tj. 88,66%. Za jedinstvenu listu NFJ za Saveznu skupštinu US (349 poslanika), čiji je nosilac bio J. Broz Tito, glasalo je 6,725.047 birača, tj. 90,48% a »kutija bez liste« dobila je 707.422 glasa, tj. 9,5% glasova. Za Skupštinu naroda US (175 poslanika) rezultati su ovi: od ukupno upisanih 8,383.455 na izbore je izišlo 7,413.214, tj. 88,43% birača. Za zemaljske liste NFJ glasalo je 6,574.975, tj. 88,69% birača, a »kutija bez liste« dobila je 838.239, tj. 11,31% glasova. Prema: Zasedanje Ustavotvorne skupštine, 29. novembar 1945.—1. februar 1946, Stenografske beleške, izd. Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ (bez god. izd.), 14—50.

¹⁵⁵ Proglas od 20. IX 1945. zagovara apstinenciju na izborima. Pokušaj da se oteža politička situacija u predizborno vrijeme bila je i ostavka M. Grola i I. Šubašića u vladi DFJ. — Prema B. Petranović, Političke i pravne prilike . . ., 198.

¹⁵⁶ Usp. B. Petranović, Narodni front u političkoj strukturi Jugoslavije (1944—1946), Narodni front i komunisti . . ., 650.

¹⁵⁷ Usp. B. Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1969, 161.

¹⁵⁸ *Isti*, Narodni front u političkoj strukturi Jugoslavije . . ., 650.

¹⁵⁹ D. Živković smatra da je to učinjeno iz političke potrebe. — Usp. *Isti*, n. dj., 418.

slojeve. Proširivanjem baze NOF učvršćivao se Narodni front i narodna vlast, čime je faktički jačala i rukovodeća uloga Partije u celom sistemu.¹⁶⁰ Međutim, linija KPJ ne ostvaruje se u to vrijeme nametanjem partijskih odluka izvana, već političkom borbom komunista unutar masa i njihovih organizacija. Iako u osnovi transmisija Partije u to vrijeme,¹⁶¹ organizacija Narodnog fronta ipak zadržava samostalnost koja se u postojećem odnosu ogleda »u razvijanju inicijativa koje pokreće KPJ, izboru oblika rada i unošenju u preduzimane akcije specifičnih sadržaja«,¹⁶² kakvi su odgovarali njegovom načinu rada.

Već 1946. Jugoslavija je jedna od malobrojnih zemalja u kojoj su ublažene i otklonjene neposredne posljedice ratnih razaranja u materijalnom smislu. Velika je u tom uloga Narodnog fronta koji je mobilizirao sve radno sposobno stanovništvo u masovnim radnim akcijama na obnovi privrednih objekata, putova, željeznica, stanova, te u ostalim vrstama pomoći postradalim krajevima. Osim organiziranja masovnih radnih akcija, frontovske organizacije aktivno se bave političkim radom objašnjavajući mjere narodnih vlasti. »Nema gotovo ni jedne akcije u periodu obnove, političke, ekonomske ili kulturno-prosvetne, u kojoj se Narodni front nije javljao bilo kao organizator ili sprovodnik, popularizator i aktivna agitaciono-propagandna snaga [...]. Osnovni metod rada Narodnog fronta sastojao se u tome da se u okviru dobijenih opštih smernica Partije, proširenih preko organa Narodnog fronta, pokrenu ili ubede što širi slojevi naroda. Organizacija raznih kampanja išla je obično preko konferencija najužih organizacija Narodnog fronta u ulici, preduzeću ili selu, a zatim se prenosila na nivo rejona i grada. Sreske i okružne konferencije i zborovi završavali su se s velikim manifestacionim mitinzima.«¹⁶³ Svojom svestranom i angažiranom aktivnošću Front je prerastao u »demokraciju novog tipa« — kako je to rekao J. Broz Tito na II kongresu NFJ (26. i 27. rujna 1947). — »Narodni front kod nas nije odigrao samo veliku ulogu u ratu nego još veću ulogu ima danas u mirnoj izgradnji zemlje. Prema tome, on je jedna neophodna potreba za narod naše zemlje i u budućnosti. Pošto on najbolje predstavlja ne samo političko jedinstvo naših naroda, već i bratstvo i jedinstvo u nacionalnom smislu — to Narodni front ne mogu zamijeniti nikakve političke građanske partije. Zbog toga, Narodni front postaje trajna, opštenarodna politička organizacija, zbog toga je on nezamjenljiv i razlikuje se od svih do sada političkih partija i objedinjavanja partija [...]. Naš Narodni front — to je demokracija novog tipa, istinska narodna demokracija.«¹⁶⁴

Tom konceptu Narodnog fronta odrednice su:

- a) Narodni front kao trajna politička organizacija — općenarodna i demokratska po karakteru i strukturi.
- b) Narodni front kao nosilac demokracije novog tipa, socijalističke demokracije.

¹⁶⁰ B. Petranović, *Politička i ekonomska osnova...*, 87.

¹⁶¹ Isto, 59.

¹⁶² Isto, 94.

¹⁶³ Isto, 103.

¹⁶⁴ J. Broz Tito, *Referat na II kongresu NFJ*, 13—14.

c) Narodni front kao novi oblik političkog života — suprotnost političkom nadmetanju u klasičnom smislu.¹⁶⁵

Već u vrijeme Drugog kongresa Narodni front počinje gubiti neka obilježja iz toga koncepta. U periodu revolucionarnog etatizma,¹⁶⁶ kad je aparat državne vlasti bio sredstvo mijenjanja društvenih odnosa, a politička vlast bila hijerarhijski strukturirana, KPJ je ostvarivala svoju ulogu neposrednim upravljanjem državom, u koju su tako ujedinjene i politička i ekonomska moć. Problemi izgradnje zemlje, industrijskog i poljoprivrednog razvitka te osobito prelazak na plansku privredu 1947, diktirali su čvrst centralizirani sistem upravljanja državom i društvom. Radi efikasnog izvršavanja zadataka Partija kao glavna politička snaga prenosi »zaduženja« na Front koji sve svoje snage i akcije koncentrira na provođenje zadataka predviđenih planom, tj. na obavljanje operativnih funkcija narodne vlasti. »Politički rad u Narodnom frontu je postepeno nestajao ne koristeći se ni pri izvođenju tih konkretnih akcija. Narodni front je u 1947. gotovo izgubio lik političke organizacije i pretvorio se u skup davalaca žita, 'platilaca poreza' i aparat obveznika za razne građevinske i šumske radove. Rukovodeći se time da što pre svrše poslove i neposredne zadatke partijska rukovodstva su sasvim mimoilazila Narodni front i sprovodila direktive preko organa narodne vlasti i partijskih ćelija [...]. Bez rada Narodnog fronta i njegove političke aktivnosti među masama na selu se stvarao utisak da se iza mera narodne vlasti nalaze samo komunisti.«¹⁶⁷ Partija sve manje djeluje kao unutarnja koheziona snaga NFJ i njena se rukovodeća uloga ostvaruje općim autoritetom. Iako Front u to vrijeme brojčano raste, njegov politički značaj bitno opada, kao i samostalnost i inicijativa u radu. Osim navedenih uzroka, pretvaranje Fronta u transmisiju Partije rezultat je stava dijela partijskog članstva u to vrijeme da je »Front ostao bez sadržaja rada na terenu«,¹⁶⁸ te procesa birokratizacije političkih odnosa.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Usp. I. Vuković, *Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ*, 108.

¹⁶⁶ »[...] to je istorijski trenutak kada Komunistička partija sjedinjuje svoj politički i idejni autoritet zastupnika i nosioca istorijskih interesa radničke klase sa autoritetom nosioca državne vlasti.« — N. Pašić, *Klase i politika*, 361.

¹⁶⁷ B. Petranović, *Politička i ekonomska osnova...*, 105. — Usp. A. Vazdar, *Narodni front na području Slavonije...*, 132—135. — Za ilustraciju, ali i kritiku takve prakse indikativna je Depeša o provođenju otkupa žitarica Centralnog komiteta KPH iz 1947. — Kotarskim komitetima: »Neke part. organizacije nisu shvatile pitanje otkupa žita kao važno kritično pitanje i zato našu politiku otkupa žita sprovode samo administrativno diktiranim mjerama što prouzrokuje vrlo štetne političke posljedice. Potrebno je:

1. Da otkup žitarica prati svakodnevna politička aktivnost part. org. na liniji koja je već razrađena u »Borbi«.

2. Da se svestrano aktiviziraju organizacije Nar. fronta, kako bi one bile nosioci političke borbe u vezi otkupa. Pored individualne agitacije svakog partijca i frontovskog aktiviste, treba povremeno kada ustreba organizirati konferencije po selima i na njima raskrinkavati najtipičnije prilike špekulanata, uvijek imajući u vidu učvršćenje jedinstva radnog seljaštva i izolovanja reacionara i špekulanata. Konferencije ne smiju imati naganjački nego politički mobilizatorski karakter [...].« — Cit. prema *Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta i Narodna fronta u Osijeku i kotaru Osijek 1944—1953*, odabrani izvori, Općinska konferencija SSRNH Osijek, 1975, 179.

¹⁶⁸ B. Petranović, *Politička i ekonomska osnova...*, 105.

¹⁶⁹ *Isti*, *Narodni front u političkoj strukturi...*, 659.

Peti kongres KPJ 1948. pridaje Frontu izrazito političko značenje u smislu mobilizacije najširih masa za izgradnju socijalizma, pri čemu se politički rad i neposredna aktivizacija širokih slojeva smatraju osnovnim zadacima.¹⁷⁰ O odnosu Partije i Fronta kaže se: »Narodna fronta Jugoslavije jest jedinstvena općenarodna politička organizacija u kojoj rukovodeću ulogu ima Komunistička partija«¹⁷¹ čime se odbija optužba iz Rezolucije IB o »rastvaranju Partije u Frontu«. Istodobno se Front određuje kao najširi oslonac narodne vlasti u njezinoj borbi protiv narodnih neprijatelja i u naporima za izgradnju socijalizma.

Programska deklaracija Trećeg kongresa NFJ (9—12. travnja 1949) govori o trajnom značenju te organizacije jer je ona »neophodno oruđe radnog naroda u borbi za socijalizam« — s izrazito demokratskim obilježjima: »Narodni front je organizacija kroz koju radne mase aktivno i svesno učestvuju u političkom, društvenom i kulturnom životu zemlje,

¹⁷⁰ E. Kardelj, Komunistička partija Jugoslavije u borbi za novu Jugoslaviju, za narodnu vlast i socijalizam, V kongres Komunističke partije Jugoslavije, Izveštaji i referati, Kultura, 1948, 397.

¹⁷¹ Program Komunističke partije Jugoslavije, Odluke V kongresa Komunističke partije Jugoslavije, Kultura 1948, 39.

Narodni front je u Rezoluciji IB bio jedna od centralnih točaka »optužbe« — okvalificiran kao »bespartijna masa svih klasa i slojeva«. Govoreći na Kongresu, E. Kardelj je to, između ostalog, objasnio i nerazumijevanjem biti NF u Jugoslaviji. Ono što obilježava razvitak NF u Jugoslaviji jesu ovi principi na kojima se on razvijao, za razliku od takvih frontova u ostalim zemljama: pristaše i članovi NF aktivno su pomagali ili sudjelovali u NOB-u, jedinstvo Fronta gradilo se odozdo, Partija je uvijek bila njegova rukovodeća politička snaga. »Specifični uslovi u kojima se razvijala i razvija naša socijalistička revolucija — borba protiv okupatora za nacionalno oslobođenje — dali su klasnom savezu proletarijata sa ostalim trudbenicima veliku masovnu širinu i naročitu organizacionu čvrstinu, koja se izražava u Narodnom frontu. A ta činjenica olakšava izgradnju socijalizma u našoj zemlji [...].« U ostvarivanju socijalističke politike, po E. Kardelju, zbližavaju se članovi Komunističke partije i članovi Narodnog fronta. »Ali to se zbližavanje ne vrši na bazi 'razvodnjavanja' Komunističke partije, nego na bazi postepenog političkog i ideološkog podizanja masa u Narodnom frontu, koje Partija vaspitava za svesne graditelje socijalizma. Zato takva organizacija olakšava ostvarivanje rukovodeće uloge Partije.« — Usp. E. Kardelj, Komunistička partija Jugoslavije u borbi za novu Jugoslaviju..., 362—395. — Odnos Partije i fronta u shvaćanju jugoslavenskih komunista jasno se definira i u Izjavi CK KPJ povodom Rezolucije IB: »Što se pak tiče tvrdnje da se Partija rasplinjava u frontu da vodeći faktori skreću na put kulačke partije ona objektivno vodi ka razbijanju saveza radnih masa ostvarenog pod rukovodstvom radničke klase, u jedinstvenoj organizaciji Narodnog fronta, ka izdvajanju partije od radnih masa. [...] A činjenice, kao i mnogobrojne izjave kroz čitav rat i posle rata — ne samo komunista, nego i nekomunista u Frontu — govore: prvo, da je u Frontu vodeća snaga Kompartija, drugo, da se Kompartija ne rasplinjava u Frontu, nego da, naprotiv, Partija idejno i politički podiže osnovne mase frontovaca, vaspitavajući ih u duhu svoje politike i marksizma-lenjinizma; treće da se Narodni front Jugoslavije na praksi bori za socijalizam, što svakako ne bi moglo biti ako bi u njemu igrale ikakovu ozbiljnu ulogu 'šarolike političke grupe' — buržoaske partije, kulaci, trgovci, mali fabrikanti i sl., kao što se kaže u Rezoluciji, ili ako bi on bio koalicija između Kompartije i drugih partija ili forma sporazuma proletarijata s buržoazijom; četvrto, da ne preuzima Partija program od Fronta, nego, naprotiv, Front dobija osnovni pravac i program od Kompartije, što je i prirodno obzirom na njenu vodeću ulogu u njemu. [...]« — Citirano prema: Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta i Narodna fronta u Osijeku..., 217.

u borbi za njen socijalistički preobražaj, u upravljanju državom, u radu, izgrađivanju i kontrolisanju organa narodne vlasti i državne uprave.«¹⁷²

Treći kongres prihvatio je Program KPJ sa Petog kongresa kao program Narodnog fronta uz obrazloženje da su mnogi zadaci iz Programskih načela Prvog kongresa NFJ već uvelike ostvareni ili nadidjeni, a Program KPJ odražava težnje radnih masa u izgradnji socijalizma. Dok se na jednoj strani NFJ pridaju izrazito demokratska obilježja, na drugoj se konstatira njegova tadašnja transmisiona uloga, jer se kao jedna od osnovnih zadaća te organizacije navodi pružanje svestrane pomoći organima narodne vlasti u uspješnom provođenju svih mjera tekuće politike.¹⁷³ O smanjenju značenja političkog rada NF govori i izvještaj o radu u kojem dominiraju radne akcije NF u »izvršenju produkcionih i investicionih državnih planova«.¹⁷⁴

Krizu Narodnog fronta u periodu revolucionarnog etatizma obilježavaju ovi elementi: Od dinamične organizacije s raznovrsnom aktivnošću i samostalnošću u radu pretvorio se u aparat za populariziranje i izvršavanje partijskih odluka i mjera narodne vlasti, pri čemu su izvršna tijela postala glavni faktori frontovske politike. Brojčano su narasli organizacijski forumi s golemim aparatom. Komunisti sve manje rade u odborima Fronta, osim onih koji su za to »zaduženi«.¹⁷⁵

Uočavajući opasnost od birokratizacije sistema, KPJ je u traženju adekvatnih teorijskih polazišta i praktičnih oblika inicirala proces razvoja samoupravljanja. Najznačajniji akt u tom periodu predstavlja Zakon o predaji tvornica na upravljanje radnim kolektivima 1950, kao izraz nove programske orijentacije KPJ. Osnovni elementi samoupravne orijentacije bili su: odumiranje države u socijalizmu započinje prenošenjem prava upravljanja poduzećima s države na radnike, poimanje socijalizma kao prijelaznog perioda u kojem se vođenje društvenih poslova prenosi na mase, shvaćanje da je državno vlasništvo početni oblik društvenog i drukčiji odnos Partije i državnog aparata. Iniciranje radničkog samoupravljanja kao nove etape socijalne revolucije zahtijevalo je i redefiniiranje uloge Partije. Na Šestom kongresu KPJ 1952. rečeno je da »Savez komunista nije i ne može biti u svom radu neposredni operativni rukovodilac i naredbodavac [...] nego svojom političkom i idejnom aktivnošću, u prvom redu ubjeđivanjem, deluje u svim organizacijama, organima i ustanovama da se usvaja njegova linija i stavovi, ili stavovi pojedinih njegovih članova. Savez komunista je najsvjesniji organizovani deo rad-

¹⁷² Programska deklaracija, Treći kongres Narodnog fronta Jugoslavije, izd. Saveznog odbora Narodnog fronta, 1949, 83.

¹⁷³ Rezolucija o tekućim zadacima, Treći kongres . . . , 108.

¹⁷⁴ B. Nešković, Izveštaj o radu Narodnog fronta, Treći kongres . . . , 77. — O značenju radnih akcija kao osnovnog oblika djelatnosti NF svjedoči i pristup: »Radna aktivnost Narodnog fronta na izgradnji socijalizma dobila je sasvim određene oblike. Mogu se jasno razlikovati tri vrste aktivnosti: rad na ostvarivanju sopstvenih planova, rad na državnim objektima lokalnim snagama; i rad na državnim objektima putem posebnih radnih brigada NF-a [...] radni efekat i obimnost udvostručili su se u 1948. godini u odnosu na 1947. godinu.« Isto, 67.

¹⁷⁵ Usp. I. Vuković, n. dj., 112.

ničke klase radnog naroda.«¹⁷⁶ U uvjetima pretvaranja vladajuće partije u vodeću idejnu i političku snagu društva otvara se mogućnost, zapravo nužnost, da KP/SK djeluje unutar sistema posebno posredstvom Narodnog fronta kao organiziranog, socijalistički orijentiranog saveza. Kongres je zauzeo stav da su »sazreli svi uslovi da se Narodni front na delu i do kraja pretvori u jedinstvenu i aktivnu masovnu političku organizaciju svesnih boraca za socijalizam, u Socijalistički savez naroda Jugoslavije, i da kao takav dobije odgovarajući program i statut.«¹⁷⁷ O odnosu tih dviju organizacija Rezolucija VI kongresa kaže: »Odnos komunista prema Socijalističkom savezu radnog naroda može biti samo sledeći: da su njegov deo i da je on glavna, osnovna organizacija u kojoj i preko koje treba da se razvija njihova politička a takođe i idejna aktivnost.«¹⁷⁸

VII. SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA JUGOSLAVIJE (1953—1978) — POLITIČKA OSNOVA SAMOUPRAVLJANJA

Ta je orijentacija potvrđena na IV kongresu NFJ (22—25. veljače 1953) kad su utvrđene odrednice organizaciono-političkog koncepta te organizacije u uvjetima razvitka društva na osnovama samoupravljanja. »On postaje masovna javna tribina socijalističke politike i misli, organizacioni oblik slobodne borbe mišljenja na opštoj socijalističkoj platformi, 2) on treba da bude politička osnova za sve državne i društvene samoupravne organe; tu u širokoj diskusiji i kritici, ti organi će biti pod stalnom kontrolom masa, 3) on treba da bude dovoljno širok po svojoj političkoj platformi, da bi omogućio učešće u njima svakom građaninu koji se čestito odnosi prema društvenoj zajednici i prihvata opšte socijalističke ciljeve — bez obzira na ideološke i druge razlike u mišljenjima, 4) po metodama rada on treba da djeluje kao svenarodni parlament, koji stalno zasedava, u kome svaki dobronamerni građanin uvek može da iznese svoje mišljenje, svoje predloge i svoju kritiku po bilo kojim pitanjima društvenog života.«¹⁷⁹ Nova forma i naziv u Deklaraciji o ciljevima i zadacima SSRN označeni su kao rezultat potrebe daljnje izgradnje socijalizma i demokracije, pri čemu Socijalistički savez, zamišljen kao »samostalni demokratski politički savez koji se bori za socijalizam i u kome su svi njegovi članovi u svemu ravnopravni i udruženi na osnovi zajedničkog socijalističkog cilja«,¹⁸⁰ predstavlja pokušaj da se, osim ade-

¹⁷⁶ Rezolucija VI kongresa KPJ o zadacima i ulozi Saveza komunista Jugoslavije, Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju, VI kongres KPJ/Saveza komunista Jugoslavije, Kultura, Beograd 1952, 268.

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Isto.

¹⁷⁹ E. Kardelj, Uloga i zadaci Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije u borbi za socijalizam, IV kongres Narodnog fronta Jugoslavije (Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije), Kultura, Beograd 1953, 71.

¹⁸⁰ Deklaracija o ciljevima i zadacima Socijalističkog saveza, IV kongres . . . , 128.

kvatnog organizaciono-političkog prilagođivanja, nadiđu slabosti u dotadašnjem radu NF.¹⁸¹

Peti kongres SSRN (održan 18—22. travnja 1960) bilježi u međukongresnom periodu značajne događaje: radničko samoupravljanje, uvođenje društvenog upravljanja u javne službe, razvoj komunalnog sistema, te uspon Jugoslavije među industrijski razvijene zemlje pri čemu je Socijalistički savez bio glavna masovna politička snaga u provođenju svih »mjera koje su preduzimane na polju privredne izgradnje naše zemlje i u daljem razvitku našeg društvenog sistema«.¹⁸² Socijalistički savez, kao najmasovnija politička organizacija, svojom praktičnom aktivnošću i svojim stavovima, po Zaključcima V kongresa, posebno važno mjesto ima u razvijanju neposredne socijalističke demokracije. U njemu »treba da bude mjesta za diskusiju i za aktivnu i stvaralačku borbu mišljenja o svim pitanjima društvenog i ekonomskog razvitka, o svim problemima organa društvenog samoupravljanja u komuni«.¹⁸³ Usvojene statutarne izmjene kao osnovu organiziranja u SSRN postavile su organizaciju Socijalističkog saveza u komuni. Izmijenjene su i odredbe o kolektivnom članstvu; u Socijalistički savez kao njegovi kolektivni članovi mogu ući samo organizacije koje imaju obilježja društveno-političkog djelovanja. Istim statutarnim izmjenama priznato je članstvu da može raditi i izvan organizacionih oblika SSRN.¹⁸⁴

Ambiciozni koncept SSRN sa IV kongresa, koji je osim nove forme pretpostavljao i mogućnost realizacije novih raznovrsnih sadržaja što bi se inicirali i provodili s više samostalnosti u radu organizacija SSRN, ostao je u međukongresnom razdoblju neostvaren. »Socijalistički savez u ovom periodu, iako postavljen odlukama IV kongresa kao 'samostalna politička organizacija' i 'svenarodni parlament', teško se oporavlja od trauma doživljenih u periodu tzv. 'administrativnog socijalizma' i nije uspio da se kao takav reafirmiše u političkom životu zemlje.«¹⁸⁵ U svom radu SSRN sporo je prerastao ulogu propagatora i izvršitelja partijskih i državnih mjera, čemu je dijelom uzrok i to što je sve do V kongresa SSRN rukovodilac Partije ujedno i rukovodilac SSRNJ a u izvršnim organima Socijalističkog saveza uglavnom se nalaze članovi izvršnih tijela rukovodstva SK i vlasti.¹⁸⁶

¹⁸¹ Govoreći o problemima provođenja Petogodišnjeg plana, te o tendencijama birokratizma u proteklom periodu, E. Kardelj je rekao da je u takvim uvjetima »borba za političku aktivnost masa, borba za razvijanje inicijative masa [...] borba za svesno učešće masa u socijalističkoj izgradnji počela da popušta. [...] Ti procesi zahvatili su i Narodni front. U to vreme postojala je tendencija da se Narodni front svede na radne akcije i na političku podršku raznim takvim administrativnim merama vlasti kao što su otkup, ubiranje poreza, izvršenje raznoraznih obaveza prema državi [...] mada je to bilo u ono vreme neophodno i mada je i taj rad davao ozbiljne pozitivne rezultate, ipak je jasno da se tu pojavila opasnost razaranja političke uloge Narodnog fronta«. — E. Kardelj, Uloga i zadaci Socijalističkog saveza . . ., 62.

¹⁸² J. Broz Tito, Izgradnja socijalizma i uloga i zadaci Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, referat na V kongresu SSRNJ. Kultura, Beograd 1960, 7.

¹⁸³ Isto, 44—5.

¹⁸⁴ Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Kultura, Beograd 1960, 79.

¹⁸⁵ I. Vuković, n. dj., 120.

¹⁸⁶ Isto, 121.

Šesti kongres SSRNJ (7—10. lipnja 1966) potvrdio je ustavnu koncepciju Socijalističkog saveza po kojoj je on »dobrovoljni demokratski savez građana, najširi oslonac društveno-političke aktivnosti i društvenog samoupravljanja radnog naroda«,¹⁸⁷ a programska načela novog Statuta naglašavaju trajnu angažiranost te organizacije na realizaciji zadataka iz oblasti društveno-ekonomskih i političkih odnosa sadržanih u Programu SKJ. Statutom se utvrđuje da je Socijalistički savez osnovni nosilac političke aktivnosti prilikom izbora.¹⁸⁸ Kongres je usvojio ove rezolucije: o zadacima SSRNJ u razvijanju samoupravljanja i neposredne socijalističke demokracije, o međunarodnim odnosima i borbi za učvršćenje mira u svijetu, o razvoju i demokratizaciji društvenih odnosa u komuni i društvenim djelatnostima, o društveno-ekonomskom položaju, obrazovanju i o sudjelovanju omladine u samoupravljanju i daljnjem jačanju ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije u uvjetima razvijanja samoupravljanja.¹⁸⁹ Statutarnim izmjenama ostavljeno je općinskim organizacijama da samostalno, ovisno o konkretnim uvjetima, utvrđuju unutrašnje organizacione forme djelovanja. Kongres je donio odluku da umjesto kongresa kao do tada najvišeg tijela organizacije njegove kompetencije između izbornih konferencija preuzimaju rukovodeći organi. Kongres je kao oblik rada organizacije napušten; smatralo se da konferencije bolje pridonose akcionoj mobilnosti. U tom cilju prelazi se i na delegatstvo kao princip konstituiranja rukovodećih organa.¹⁹⁰

U periodu nakon Šestog kongresa pa do ustavnih promjena dolazi do pokušaja reforme Socijalističkog saveza statutarnim i organizacionim promjenama radi modernizacije rada i prevladavanja raskoraka između normativnog i stvarnog u djelovanju SSRNJ u političkom sistemu. Socijalistički savez tim se izmjenama definira više kao pokret nego organizacija, kao oblik povezivanja i udruživanja nosilaca neposredne demokracije. Uz teritorijalni princip uveden je i interesno-radni princip organiziranja, te promijenjen način izbora i konstituiranja izvršnih organa. Smisao tih izmjena jesu slobodniji oblici djelovanja i organizacionog strukturiranja (odredbe o članstvu predviđaju samo pravo svih radnih ljudi i građana da budu članovi SSRNJ, Savezna konferencija definirana je samo kao oblik dogovaranja stavova, o sudjelovanju društveno-političkih organizacija u radu Savezne konferencije rečeno je samo to da »mogu« sudjelovati u njenom radu), dok se na drugoj strani ispušta princip rotacije i ograničavanje ponovnog izbora na rukovodeća mjesta, čime se podstiče praksa jačanja profesionalizma u Socijalističkom savezu.¹⁹¹ Ustavnim promjenama i odlukama Desetog i Jedanaestog kongresa SKJ utvrđuje se relativno nov, primjeren potrebama razvoja društva, koncept SSRN koji reafirmira ulogu, mjesto i prirodu same organizacije. Ustav iz 1974. definira SSRN kao najširu osnovu društveno-političke aktivnosti radnih ljudi i građana u socijalističkom samoupravljanju. Uvođenjem

¹⁸⁷ Ustav Socijalističke Federativne Jugoslavije, *Službeni list FNRJ*, Beograd 1963, 36.

¹⁸⁸ Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Šesti kongres Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, *Kultura*, Beograd 1966, 167.

¹⁸⁹ Rezolucije VI kongresa SSRNJ, Šesti kongres . . . , 105—161.

¹⁹⁰ Statut Socijalističkog saveza . . . , 95—98.

¹⁹¹ Statut SSRNJ, *Aktuelne političke informacije*, Beograd 1971.

delegatskog sistema, koji predstavlja »novi oblik političkog sistema radničke klase«, i čija osnova »jest radni čovjek, proizvođač i građanin, samoupravno organiziran u organizacijama udruženog rada i drugim oblicima samoupravnog organiziranja radnih ljudi u mjesnim i drugim samoupravnim zajednicama i društveno-političkim organizacijama«,¹⁹² društveno-političke organizacije i normativno su inkorporirane u procese odlučivanja. Premda »naše društveno-političke organizacije nisu i ne treba da budu izborna tela radi borbe za vlast [...] nego specifičan oblik interesnog organizovanja«,¹⁹³ one u cjelokupnom sistemu delegatskog odlučivanja »djeluju ravnopravno s nosiocima parcijalnih, grupnih interesa i s drugima, i u javnoj, demokratskoj konfrontaciji treba da se izbore i za dugoročne interese radničke klase«. ¹⁹⁴ Govoreći na Desetom kongresu SKJ (1974) o zadacima idejno-političkih snaga J. Broz Tito rekao je: »Savez komunista treba da bude vodeća pokretačka snaga razvoja i djelovanja Socijalističkog saveza. Odlučno se treba suprotstavljati svakom sektaškom shvatanju uloge Socijalističkog saveza [...]. Upravo razvijanjem socijalističke političke aktivnosti radnih ljudi i građana u okviru Socijalističkog saveza, odnosno društveno-političkih organizacija koje se u njemu udružuju — Savez komunista će provjeravati sebe i sticati povjerenje radnih ljudi i građana.«¹⁹⁵ U Rezoluciji Kongresa isto se tako naglašava da će se »Savez komunista zalagati za takav sistem društveno-političkog organiziranja i za takve odnose među društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama u kojima će svaka od njih obavljati svoje specifične zadatke«. ¹⁹⁶ U daljnjoj izgradnji društveno-političkih odnosa organizirane subjektivne snage društva, kao oblik slobodnog političkog i samoupravnog organiziranja i kao integralni dio političkog sistema, dobivaju složeniju ulogu. U Tezama za Jedanaesti kongres SKJ o Socijalističkom se savezu govori kao o »najširoj demokratskoj osnovi za izražavanje još prisutnih elemenata političkog pluralizma u našem društvu, koji se ispoljavaju i razrješavaju ne u obliku posebnih političkih grupacija i sukoba između njih, već u demokratskoj borbi mišljenja i dijaloga«. ¹⁹⁷ U uvjetima delegatskog sistema »cijeli proces izražavanja i usklađivanja interesa ne odvija se kao 'spontana borba različitih interesa' nego uz učešće i odgovornost subjektivnih snaga, a posebno Saveza komunista«, ¹⁹⁸ pri čemu je aktivnost SKJ i svakog komunista u cjelokupnoj aktivnosti SSRNJ najvažnije područje njihove političke aktivnosti.

¹⁹² J. Broz Tito, Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije, Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, Dokumenti, Komunist, Beograd 1975, 34.

¹⁹³ E. Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Komunist, Beograd 1977, 177.

¹⁹⁴ Z. Tomac, Teorijski i praktični aspekt društveno-političkih organizacija u sistemu, Savjetovanje o zadacima SSRNH u ostvarivanju stavova i zaključaka 30. sjednice Predsjedništva CK SKJ, Republička konferencija SSRNH, Zagreb 1978, 207.

¹⁹⁵ J. Broz Tito, Borba za dalji razvoj . . . , 43.

¹⁹⁶ Rezolucija, Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije . . . , 161.

¹⁹⁷ Osnovne teze za pripremu stavova i dokumenata Jedanaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, Komunist, Beograd 1973, 103.

¹⁹⁸ Z. Tomac, Kako dalje razvijati samoupravljanje i delegatski sistem, *Politička misao*, 3/1978, 353.

VIII. O BITI NF/SSRN

U literaturi susrećemo uglavnom određenja Socijalističkog saveza koja ga definiraju više po tome što bi imao biti, a manje što doista jest.¹⁹⁹ Istodobno »[...] relativno veća jasnoća vlada u pogledu odgovora na pitanje što Socijalistički savez nije i što ne treba da bude. Niko ne osporava da Socijalistički savez nije politička partija i nije ista 'društveno-politička organizacija' kao što je Savez komunista Jugoslavije.«²⁰⁰ Isto tako, postoji i shvaćanje da nije oblik koalicije više partija, te da je nedostajanje partijskog obilježja kvalitativna odlika Socijalističkog saveza.

Tako bi se mogli sažeti rezultati bavljenja Socijalističkim savezom u znanstvenoj i publicističkoj literaturi, međutim podrobnija analiza otkriva specifičnosti svakog pristupa te su i ocjene o njegovoj prirodi različito utemeljene. U problematiziranju Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije mogu se prepoznati ovi pristupi:²⁰¹

a) normativistički — koji razvija općepolitičke i teorijske stavove o organizaciji kao takvoj, tj. na razini modela,

b) osporavajući — koji negira potrebu političke teorije; uvažavaju se samo praktična dostignuća te organizacije u političkoj praksi. Prvi pristup, shodno svome polazištu, promatra tu organizaciju kao idealnu asocijaciju; pridajući joj attribute vanklasne, slobodne forme udruživanja. Posljedica je toga pristupa da se razmatra odstupanje stvarne uloge SSRN od normativne slike.²⁰² Osporavajući pristup smatra Socijalistički savez birokratskom i nestvarnom političkom organizacijom, koja ima formalnu ulogu u sistemu, jer nema, uz ostalo, poseban program ni čvrstu organizacionu strukturu kao pretpostavku uloge značajnoga političkog i društvenog faktora.

B. Petranović smatra da je u razmatranju biti Narodnog fronta manje bitna forma koju je poprimao, već da je osnovno određenje NF to što je bio oblik demokratske koncentracije društvenih snaga, te izraz strategije imanentne revolucionarnom pokretu koji je vodila KPJ.²⁰³ Isti autor naglašava da »[...] po načinu porekla, sastavu i opštim zadacima NFJ je imao

¹⁹⁹ Usp. J. Dorđević, Prilog teoriji o Socijalističkom savezu, 9.

²⁰⁰ *Isti*, Politički sistem, 860.

²⁰¹ Usp. I. Fišić i A. Mujkić, Socijalistički savez kao konstitutivni element političkog sistema, Socijalistički savez, društvene organizacije i udruženja građana u političkom sistemu, Studijski centar Gradske konferencije SK BiH, Sarajevo 1972, 72; J. Dorđević, Prilog teoriji... , 6; Z. Tomac, Politizacija — bitan element reforme SSRN, 13.

²⁰² Usp. Z. Tomac, Politizacija bitan element reforme SSRN... , 13. — N. Pašić smatra da svako tematiziranje prirode i uloge SSRN mora obavezno uzimati u obzir analizu objektivnih okolnosti političkog konstituiranja i organiziranja društva te napore svjesnih socijalističkih snaga radi stvaranja što adekvatnijeg organizacionog oruđa političke akcije. Ukoliko pristupna razmatranja ne uzimaju u obzir oba ta faktora stvaraju se beživotne konstrukcije pri čemu »[...] neizbežan raskorak između normativnog i stvarnog opterećuje politički život iluzijama koje samo otežavaju i parališu uspešnu političku akciju« — N. Pašić, Klase i politika... , 330—332.

²⁰³ Usp. B. Petranović, Osnivački kongres Narodnog fronta Jugoslavije. *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1980, 5.

odlike političkog ideološkog i socijalnog pokreta Jugoslavije«. ²⁰⁴ Takav stav zastupaju i neki drugi autori. ²⁰⁵

Veoma brzo, Front je, iz više razloga, poprimio obilježja političke organizacije, koja je u transmissionom odnosu sa KPJ; »kao najmasovnija transmissiona karika Partije i to ne samo po tome što je prihvaćao ideologiju Partije« [...] — nego je — »Partija operativno, u punom smislu te riječi komandirala i sa Socijalističkim savezom« ²⁰⁶ (S. Šuvar). Prerastanje NFJ kao pokreta u političku organizaciju D. Živković pomiče vremenski još unazad, iznoseći stav da bez obzira što Prvi kongres NFJ normativno tretira Narodni front kao pokret, on postaje od dana svoga organizacionog oformljenja politička organizacija sa svojom političkom platformom i razgranatom organizacijom. ²⁰⁷ Osim tih ocjena, utemeljenih u povijesno-iskustvenom razdoblju, u kojem se transmissiona uloga Fronta može objasniti potrebama političke prirode i trendom k birokratizaciji sistema, očito je da na sličan tretman te organizacije upućuje njezina svojevrsna neautonomnost ²⁰⁸ kao političke organizacije pri čemu se upotrebom poznatih i klasičnih političko-politoloških određenja dolazi do »nepovoljnih« ocjena o njezinom identitetu, a tako i o ulozi u političkom sistemu. M. Škerbić o tome kaže: »Svoju osnovnu karakteristiku neautonomne društveno-političke organizacije u službi vladajuće političke partije, premda se način na koji Savez komunista ostvaruje svoju vladajuću ulogu iz osnova promijenio, Socijalistički savez nije mogao niti može izmijeniti a da ne postane konkurentska pa i opoziciona politička partija u odnosu na vladajuću partiju — Savez komunista. Savez komunista napuštao je funkcije neposrednog prakticiranja vlasti u korist razvijanja osnovnih oblika neposredne demokracije, a Socijalistički savez ga je u tome slijedio.« ²⁰⁹ Bitno obilježje neautonomnosti jest to što Socijalistički savez nikada nije imao vlastitog političkog programa nego ga je, ponešto modificirano, preuzimao od Saveza komunista, koji je svoju trajnu kontrolu održavao i preuzimanjem svih važnijih funkcija u SSRN za svoje članove. ²¹⁰ Isti autor smatra da se ne može govoriti o SK i SSRN kao dvjema, »nezavisnim, autonomnim i nekonkurentnim političkim organizacijama i pri tome definirati Savez komunista kao partiju radničke klase, a Socijalistički savez kao društveno-političku organizaciju radnih ljudi ili svih građana. To tim prije što su u našem društvu duboko pobrkani pojmovi 'radnička

²⁰⁴ Isto, 12.

²⁰⁵ Usp. O. Ibrahimagić, Socijalistički savez: politička organizacija ili revolucionarni pokret, Socijalistički savez, društvene organizacije . . . , 97.

²⁰⁶ S. Šuvar, Nekoliko refleksija o ulozi Socijalističkog saveza, 4. Istu ocjenu zastupa i B. Petranović: »Kao najviša forma klasne organizacije KPJ usmerava i društveno-političke organizacije, koje predstavljaju njene 'kaiševe' (transmisije) delovanja na mase.« Politička i ekonomska osnova . . . , 60; O. Ibrahimagić, Socijalistički savez . . . 99; I. Vuković, n. dj., 112.

²⁰⁷ »NFJ se od dana svog organizacijskog oformljenja počeo razvijati kao politička organizacija, jer je odmah na početku imao svoju političku platformu, koja je, u stvari bila osnova političkog programa, zatim svoje organizacije od seoskih do glavnih odbora po republikama i pokrajinama«. — D. Živković, n. dj., 426.

²⁰⁸ Usp. J. Đorđević, Prilog teoriji . . . , 9.

²⁰⁹ M. Škerbić, Socijalistički savez u borbi za ekonomsku i političku dominaciju radničke klase, *Naše teme*, 1/1969, 71.

²¹⁰ Isto, 70.

klasa' i 'radni ljudi' (svejedno da li 'pretvaranjem' svih onih koji rade i radom ostvaruju egzistenciju u radnike, pa prema tome i u radničku klasu, ili negiranjem radničkoj klasi njenih specifičnih društveno-ekonomskih i drugih značajki i zasebnog mjesta u društvenom sistemu proizvodnje, posebno funkcije u društvenoj diobi rada, specifičnog interesa itd., na kojima izrastaju i specifični oblici klasne svijesti, klasne solidarnosti, klasne organizacije i klasne borbe) i što Savez komunista, kao vladajuća partija, po prirodi same stvari, tendira da se javlja i kao reprezentant svih društvenih grupa i slojeva koji u najširem smislu te riječi prihvataju 'socijalističku orijentaciju'.²¹¹ Slijedeći politiku Saveza komunista koja je najneposrednije u promicanju dugoročnih i svakodnevnih interesa radničke klase, Socijalistički savez ne može prema tome biti reprezentant interesa svih radnih ljudi i građana, jer je takva njegova politika u suprotnosti s interesima pripadnika onih društvenih grupa čije interese ta politika ugrožava. »Sve dotle dok je društvo tako strukturirano da njegove posebne grupe ili segmenti imaju specifične grupne interese koji su međusobno suprotstavljeni pretpostavka mogućnosti istovremenog zastupanja svih interesenata i svih interesa je iluzorna. Politička autonomija Socijalističkog saveza u odnosu na Savez komunista u tako strukturiranom društvu mogla bi značiti ili činjenicu da Socijalistički savez nastupa kao reprezentant neke druge ili drugih društvenih grupa ili pak činjenicu da nastupa kao reprezentant iste društvene grupe s bitno drugačijih pozicija nego Savez komunista (u jednom i u drugom slučaju radilo bi se o elementima dvopartijskog odnosno višepartijskog sistema) [. . .]. Socijalistički savez je bio i ostao politički nesamostalna društveno-politička organizacija, koja je u različitim razdobljima našeg razvoja služila kao manje ili više uspješna transmisija politike vladajuće partije i kao manje ili više dobar kanal preko kojega je Savez komunista mogao procjenjivati kako se njegova politika prihvaća u onim društvenim grupama koje neposrednije pogađa i pod kojim uvjetima ta politika može računati bar na nužni minimum suradnje pripadnika tih grupa.«²¹²

Mogućnosti djelovanja SSRN u samoupravnom društvu, po M. Škrbiću, ove su: uloga Socijalističkog saveza pokazat će se adekvatnijom ukoliko bude razvijao i potpomagao da se politički odnosi razvijaju mimo politike kao faktora vlasti, tj. SSRN nipošto ne bi smio preuzimati uloge političke partije kao što je, npr., preuzimanje izbornih funkcija koje su svuda najtipičnije uloge »klasičnih« političkih partija; njegova je »šansa u transformiranju Saveza komunista od političke partije, koja zastupa radničku klasu i vlada u ime klase, u partiju koja, pripadajući klasi, predvodi cijelu klasu da zagospodari svim važnim ekonomskim i političkim funkcijama društva. U takvoj poziciji Savez komunista prestaje biti od klase otuđena politička struktura, a državna vlast kao izraz socijalne moći radničke klase, prestajući biti vlast u ime klase, postaje vlast same klase, koja svoje interese ne može ostvarivati izvan i mimo samoupravljanja i neposredne socijalističke demokracije. Takva transformacija Saveza komunista znači istovremeno i transformaciju Socijalističkog saveza iz klasične transmise društveno-političke organizacije, izgrađene na principima forum-

²¹¹ Isto, 71.

²¹² Isto, 72—3.

skog djelovanja, u široku tribinu autonomnog političkog djelovanja građana, koje u takvim uvjetima ne može biti drugo nego djelovanje na principima samoupravljanja i socijalističke (neposredne) demokracije.²¹³ Koncept Narodnog fronta kao općenarodne političke organizacije izložen u referatu J. Broza Tita na Drugom kongresu NFJ određuje njegovu bit: On je demokracija novog tipa, istinska narodna demokracija.²¹⁴ I. Vuković smatra da je Front još u toku rata izrastao u jednu takvu specifičnu društveno-političku organizaciju, jer »po svojoj suštini nije bio ni klasična politička organizacija, niti pak nedefinisan socijalno-politički pokret sa klasno neutralnim i nedefinisanim programom i organizacijom [...]. On je od početka opredjeljen [...] kao revolucionarni klasni savez svih organizovanih snaga progresa na čelu sa KPJ i oblik prevazilaženja klasičnog partijsko-političkog organizovanja radnih ljudi i građana Jugoslavije».²¹⁵

Elementi koji opredjeljuju Socijalistički savez kao oblik nadilaženja klasičnog političko-partijskog organiziranja jesu: on je otvorenija politička organizacija, u principu uvijek više suglasna društvena grupacija čije demokratsko ustrojstvo omogućava neposrednije zadovoljavanje interesa; kao politička institucija predstavlja faktor integracije društva; organiziranje u takvoj političkoj organizaciji nema proturječan karakter, odnosno to nije podvojeno političko organiziranje.²¹⁶ »A kako je prevazilaženje 'klasičnog' partijsko-političkog organizovanja uslovljeno *vlašću* radničke klase — promenom karaktera političke vlasti — *to ograničenost* funkcionalnosti Socijalističkog saveza kao političke institucije ima takvo *značenje*. Odnosno, demokratska organizacija Socijalističkog saveza kao otvorenija politička organizacija [...] — može omogućiti neposrednije zadovoljavanje interesa i potreba pojedinaca i grupa pojedinaca *samo* u uslovima *društvene* svojine nad sredstvima za proizvodnju i sistema društvenog *samoupravljanja*, kao osnovnog principa organizacije političkih odnosa u društvu»²¹⁷ (kurzivi J. M.).

M. Rakić vezuje pojam i bit organizacija narodnofrontovskog tipa uz krizu klasičnih političkih partija, odnosno višepartijskih i jednopartijskih sistema. Osnovni su uzroci po njemu u izlasku na društveno-političku scenu radničke klase kao nosioca progresivnih i socijalističkih kretanja koja, kao prva klasa u historiji, smjera ka ukidanju klasa uopće.²¹⁸ Za društva opredijeljena da izgrađuju socijalizam karakteristična je »tendencija stvaranja takvih društveno-političkih organizacija koje mogu u specifičnim uslovima svake zemlje da budu oblik usklađivanja demokratske političke nadgradnje sa fundamentalnim ekonomskim, kao i revolucionarnim promjenama u cjelini. Sastavni dio toga je stvaranje adekvatne političke organizacije koja može da bude demokratski instrument radnih ljudi i istovremeno subjektivna snaga razvoja, te tako i garancija isto-

²¹³ Isto, 74.

²¹⁴ Usp. J. Broz Tito, Referat na II kongresu..., 13—14.

²¹⁵ I. Vuković, n. dj., 100.

²¹⁶ Usp. J. Marjanović, Socijalistički savez — oblik prevazilaženja..., 74.

²¹⁷ Isto, 75.

²¹⁸ M. Rakić, Od Narodnog fronta do Socijalističkog saveza, »Oslobođenje«, Sarajevo 1979, 221.

rijskog oslobodilačkog kontinuiteta«. ²¹⁹ Zajedničko obilježje svih pokreta tipa NF i Socijalističkog saveza po Rakiću je to da su izrastali na bazi stremljenja širokih radnih i demokratskih slojeva k socijalizmu, oslanjajući se pri tome na historijske interese radničke klase i na rezultate društveno-ekonomskog razvoja u cjelini, te da se ti pokreti javljaju u zemljama koje smjeraju bržem savladavanju svoga društveno-ekonomskog zaostajanja. U tom kontekstu, smatra Rakić, razriješena je dilema o masovnoj ili kadrovskoj partiji, jer »politički procesi se, u stvari, odvijaju tako da se kadrovske partije omasovljuju i stvaraju uz to oko sebe široke organizacije narodnofrontovskog tipa, što se susreće sa tendencijama da masovne partije i pokreti narodnofrontovskog tipa stvaraju u svome okviru kadrovsko i vodeće jezgro. U jedinstvu ovih elemenata masovnog i kadrovskog sastava progresivnih partija, pokreta i organizacija, ostvaruje se u savremenim uslovima i njihova avangardna uloga«. ²²⁰ Razvoj NFJ/SSRNJ odraz je politike KPJ/SKJ, koja je, po Rakiću, kao jedna od rijetkih partija radničke klase, neprestano pretvarala svoju vladajuću poziciju u vlast radničke klase, u samoupravljanje, odnosno u pravo svih radnih ljudi na upravljanje društvenim poslovima, te utoliko Socijalistički savez nije istovjetan partiji masovnog tipa iz antikolonijalnih revolucija, već specifično jugoslavensko iskustvo. ²²¹

Nužnost političke teorije o SSRN koju zastupaju neki autori rezultat je nepostojanja dosad jasnije i cjelovite slike o Narodnom frontu odnosno Socijalističkom savezu kojom bi bila razriješena pojmovna neodređenost i adekvatno osvijetljen njegov specifičan razvoj. Takva teorija bila bi dužna »da prevaziđe apstraktni empirizam oportunističkog i apologetskog stava prema savremenom političkom sistemu i njegovim političkim organizacijama, kao i pragmatičku apstraktnost onih kritika koje nasuprot političkom sistemu i Socijalističkom savezu kao obliku istorijske i stvarne društveno-političke realnosti pored svih njenih protivurečnosti, nedovršenosti i formalizma, suprotstavljaju jedan idealizovan i u krajnjoj liniji platonski koncept politike i političke organizacije«. ²²² Takva bi teorija istodobno bila i dobar orijentir za sam Socijalistički savez pred zahtjevima političkog angažmana. ²²³

²¹⁹ Isto, 231—2.

²²⁰ Isto, 230.

²²¹ Usp. Isto, 238 — »U istorijskom razvoju ove organizacije i ulozi koju danas treba da vrši najreljefnije se izražavaju neke bitne karakteristike razvojnog puta, čitave političke strukture jugoslovenskog socijalizma. U tom pogledu naročito su značajna dva momenta:

a) Kroz Socijalistički savez izrazile su se i ostvarile nove istorijske mogućnosti formiranja trajne opštenarodne organizacije koja se suštinski razlikuje od klasičnih partija i partijskih koalicija;

b) Socijalistički savez bio je i jeste onaj oblik političke organizacije koji omogućuje da se razvojem neposredne demokratije prevaziđu elementi transmissionih odnosa između Saveza komunista kao vodeće idejno-političke snage i drugih subjekata i faktora političkog života i da se tako proces političkog odlučivanja oslobodi elemenata monopolizma i birokratskog subjektivizma« — N. Pašić, Klase i politika, 329.

²²² J. Đorđević, Prilog teoriji . . . , 7.

²²³ Potrebu teorije o SSRN »treba vrlo uvjetno shvaćati kao potrebu izgrađivanja teorije koja se stalno provjerava u praksi, koja izvire iz prakse — kretanja i razvoja, kojoj je zadatak da osvijetli prvenstveno slijedeći korak, polazeći od konkretnih uvjeta u sadašnjosti.« Z. Tomac, Politizacija. . . , 15.

IX. USTAVNA KONCEPCIJA SOCIJALISTIČKOG SAVEZA

Još u Ustavu iz 1963. godine društveno-političke organizacije i normativno su konstituirane kao dio političkog sistema, da bi njihova ustavna pozicija, u skladu s društveno-političkim zbivanjima, u Ustavu iz 1974. godine dobila neke nove elemente u svjetlu njihova značenja i specifičnosti. U novom Ustavu jasno je istaknuto da je Savez komunista Jugoslavije vodeća društveno-politička organizacija radničke klase, odgovorna za tok revolucije koji ovisi o njegovim idejnim opredjeljenjima, organizacionim sposobnostima i akcionom djelovanju. »Savez komunista Jugoslavije, pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije te svjestan nosilac težnji i interesa radničke klase, zakonitošću historijskog razvoja postao je organizaciona vodeća idejna i politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi te bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Savez komunistička Jugoslavije, svojim usmjeravajućim idejnim i političkim radom u uvjetima socijalističke demokracije i društvenog samoupravljanja, osnovni je pokretač i nosilac političke aktivnosti radi zaštite i daljnjeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, a posebno radi jačanja socijalističke društvene i demokratske svijesti i odgovoran je za to.«²²⁴

U pitanju ustavne pozicije Socijalističkog saveza izričito se naglašava u Ustavu iz 1974. da on nije neka posebna, od ostalih društveno-političkih organizacija odvojena organizacija, već je kao nastavak Narodnog fronta najšire objedinjavanje svih socijalistički orijentiranih građana, te nosilac njihove političke aktivnosti, osobito u institucijama delegatskog sistema. Da bi odgovorio tome zadatku, pred Socijalistički savez se postavljaju zahtjevi organizacionih promjena i metoda rada; što znači uklanjanje oblika forumskog djelovanja i pronalaženje razvedenijih i raznovrsnijih načina rada u kojima će sudjelovati najširi krug radnih ljudi i građana.²²⁵ »Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije stvoren u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji kao dobrovoljna i demokratska fronta radnih ljudi i građana te svih organiziranih socijalističkih snaga, s Komunističkom partijom na čelu i dalje izgrađivan u uvjetima razvoja socijalističkog samoupravnog društva, najšira je osnova njihove društveno-političke aktivnosti u socijalističkom samoupravnom sistemu.

U Socijalističkom savezu radnog naroda Jugoslavije radni ljudi i građani, Savez komunista Jugoslavije, kao vodeća idejna i politička snaga, druge društveno-političke organizacije i sve organizirane socijalističke snage ostvaruju političko i akciono jedinstvo socijalističkih snaga te usmjeravaju

²²⁴ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Uvodni dio — osnovna načela, VIII, Ustavi i ustavni zakoni, »Informator«, Zagreb 1974, 6.

²²⁵ Usp. L. Geršković, Novi ustavni sistem Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, na i. mj., 544.

društveni razvoj na osnovama vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi [...].²²⁶

Aktivnost SSRN ostvaruje se prema Ustavu:

— raspravljanjem o društvenim pitanjima, pokretanjem političkih inicijativa u svim sferama društvenog razvoja i utvrđivanjem političkih stavova o rješavanju određenih problema;

— dogovaranjem o zajedničkim programima društvenih aktivnosti i zajedničkih kriterija za izbor delegacije u OOUR, mjesnoj zajednici, ostalim samoupravnim organizacijama i zajednicama te o izboru delegata u skupštine društveno-političkih zajednica i osiguravanju demokratskoga kandidacionog procesa i općih pitanja kadrovske politike;

— praćenjem rada organa vlasti i organa upravljanja samoupravnih organizacija i zajednica, te nosilaca samoupravnih, javnih i ostalih društvenih funkcija, obavljajući društvenu kontrolu njihova rada, posebno osiguravanje javnosti rada i odgovornosti u radu;

— osiguravanjem obavještavanja radnih ljudi i građana i utjecanjem na društveni sistem informiranja;

— stvaranjem uvjeta za sudjelovanje omladine i njezinih organizacija u društveno-političkom životu;

— borbom za humane odnose među ljudima, za razvoj demokratske socijalističke svijesti i normi u društvu.²²⁷

U skupštinski sistem u Ustavu iz 1974. ugrađena je i uloga društveno-političkih organizacija institucijom društveno-političkog vijeća. Ono se sastoji od delegacije društveno-političkih organizacija i odgovorno je za socijalističku orijentaciju skupštine, što ostvaruje sudjelovanjem u odlučivanju o određenim bitnim političkim pitanjima. »Kako izborna tijela političkih organizacija predstavljaju delegaciju, to su njihovi delegati u društveno-političkom vijeću dužni obavještavati ta tijela o radu skupštine, a ona su dužna da im daju smjernice. Prema tome, izborna tijela političkih organizacija preuzimaju javnu odgovornost za rješavanje svih pitanja o kojima raspravljaju skupštine.«²²⁸

Nadležnosti društveno-političkog vijeća²²⁹ ove su: ono samostalno — utvrđuje osnove politike i donosi zakone i druge akte kojima se uređuju: osnivanje i rad organa uprave u Republici; osnivanje, organiziranje i rad sudova i drugih pravosudnih organa; udruživanje građana; održavanje zborova i drugih javnih skupova; pravni položaj vjerskih zajednica; matičarska služba; pitanja braka, porodice i starateljstva; osobni status gra-

²²⁶ Vidi bilj. br. 1.

²²⁷ Usp. isto.

²²⁸ L. Geršković, *Novi ustavni sistem...*, 545.

²²⁹ Društveno-političko vijeće postoji na razini općine i republike. Zajedno s vijećem udruženog rada i vijećem mjesnih zajednica ono u općini konstituira općinsku skupštinu, a zajedno s vijećem udruženog rada i vijećem općina na razini republike — republičku skupštinu. O izboru kandidata u društveno-političko vijeće republika izjašnjavaju se društveno-politička vijeća općinskih skupština, tajnim glasanjem. — Usp. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, Ustav SFR Jugoslavije, Ustav SR Hrvatske, Narodno sveučilište grada Zagreba — Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1974, čl. 217, 352, 353.

dana; republičko državljanstvo, amnestija i pomilovanje; republička odlikovanja, nagrade i druga priznanja;

— odlučuje o utvrđivanju kažnjivih djela i o izvršavanju kaznenih sankcija;

— raspravlja opća pitanja o ostvarivanju ustavnosti i zakonitosti;

— razmatra izvještaje Vrhovnog suda Hrvatske i drugih pravosudnih organa, za koje je to određeno zakonom, o primjeni zakona i o općim problemima pravosuđa;

— raspravlja i uređuje druga pitanja društveno-političkog uređenja za koja Ustavom nije propisan drugačiji način odlučivanja [...]«²³⁰ te bira određeni broj republičkih funkcionara.

Ravnopravno s vijećem udruženog rada to vijeće raspravlja i odlučuje o osnovama politike i zakonitosti iz područja društveno-ekonomskog uređenja, o pitanjima vanjske politike i međunarodnih odnosa, te daje suglasnost na određene međunarodne ugovore.²³¹

Utvrđivanje osnova politike i donošenje zakona i ostalih akata kojima se regulira organizacija društveno-političkih zajednica te pitanja u vezi s državnom vlasti i opća pitanja uprave — djelokrug su ravnopravnog odlučivanja vijeća općina i društveno-političkog vijeća,²³² dok sva tri vijeća zajednički donose društvene planove i ostale planske dokumente, republički budžet, opću republičku bilancu, uređuju pitanja biračkog prava, načina izbora i opoziva delegacija u skupštinama društveno-političkih zajednica, te sistema financiranja i izvora prihoda društveno-političkih zajednica kao i pitanja imovinsko-pravnih odnosa, društvene samozaštite, narodne obrane, državne i javne sigurnosti.²³³

Značenje toga normativnog rješenja istaknuto je i na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije: »Time društveno-političke organizacije, sa Savezom komunista na čelu, postaju sastavni dio skupštinskog sistema i putem svojih delegacija odlučuju, u prvom redu, o onim pitanjima od kojih zavisi ostvarivanje osnovnih ciljeva našeg društvenog razvoja i jačanje položaja i uloge radnog čoveka u samoupravnom socijalističkom društvu. To stvara radničkoj klasi i radnim ljudima nove mogućnosti u odlučivanju kako linijom samoupravnog organizovanja tako i preko društveno-političkih organizacija.«²³⁴ Da bi Socijalistički savez u sistemu pluralizma samoupravnih interesa uz delegatski sistem, normativno utvrđen kao oblik koncentracije, integracije i sinteze tih interesa,²³⁵ mogao odgovoriti zahtjevima društveno-političke prakse, tj. oživotvoriti svoju teorijsko-programsku koncepciju, nužne su i primjerene promjene u organizaciono-političkom djelovanju. Osnovno je to da Socijalistički savez, kaže Kardelj, bude tako organizaciono i politički utemeljen da može ažur-

²³⁰ Isto, čl. 356.

²³¹ Isto, čl. 359.

²³² Isto, čl. 361.

²³³ Isto, čl. 362.

²³⁴ Izveštaj o radu Saveza komunista i Predsedništva SKJ između Devetog i Desetog kongresa SKJ, Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije, dokumenti, Komunist, Beograd 1975, 374.

²³⁵ E. Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, 193.

no reagirati, što je pretpostavka njegove samoupravne akcije, te treba prevladavati slabosti toliko prisutne u dosadašnjem radu; nasuprot težnji vodećih organa SSRN da često djeluju kao samostalna politička rukovodstva koja bez šire rasprave i koordinacije donose političke odluke treba ih izgrađivati kao koordinativna tijela. Pri tome je nužno osigurati samostalnost u oblicima i sadržajima rada raznim društveno-političkim i društvenim organizacijama koje u okviru njega djeluju.²³⁶ Za akcionu sposobnost Socijalističkog saveza odgovoran je i Savez komunista; veoma je proširen stav u SK o neobaveznosti rada »na dva fronta« i potjecanje društvene uloge SSRN.²³⁷

X. O ODNOSU KPJ/SKJ I NFJ/SSRNJ

Prerastanje radničke klase kao socijalne grupe, »klase po sebi« u »klasu za sebe« podrazumijeva u marksizmu osvještavanje te socijalne grupe i spoznaju o zajedničkim uvjetima u procesu društvene proizvodnje te uključuje svijest o potrebi mijenjanja toga stanja kolektivnim činom — proleterskom revolucijom. Dakle, »komunizam je učenje o uvjetima oslobođenja proletarijata«²³⁸ — koji predstavlja onu klasu društva koja svoj život održava jedino prodajom svoje radne snage. Industrijska revolucija, s kojom je proletarijat nastao, razvila je i buržoaziju i proletarijat, pripremajući tako i revoluciju društva zaoštrenih klasnih suprotnosti, a koju će provesti proletarijat; »s jedne strane zbog rastućeg nezadovoljstva, i s druge, zbog rastuće moći proletarijata«.²³⁹

Kako oslobođenje radničke klase mora biti djelo nje same, »u svojoj borbi protiv ujedinjene vlasti posjedujućih klasa proletarijat može djelovati kao klasa samo ako se organizira u posebnu političku partiju koja stoji nasuprot svim starim partijama stvorenim od posjedujućih klasa«.²⁴⁰ U odnosu na druge radničke partije komunisti nisu neka posebna partija, jer nemaju nekih posebnih interesa odvojenih od interesa cjelokupnog proletarijata. »Komunisti se razlikuju od ostalih proleterskih partija samo po tom što s jedne strane oni u različitim nacionalnim borbama proletera ističu i ostvaruju zajedničke, o nacionalnosti neovisne interese cjelokupnog proletarijata, a sa druge strane po tome što oni na različitim stupnjevima razvitka, kroz koje prolazi borba između proletarijata i buržoazije, stalno zastupaju interese cjelokupnog pokreta. Komunisti su, dakle, praktično najodlučniji, stalno naprijed prodirući dio radničkih partija svih zemalja, oni teoretski prednjače ostaloj masi proletarijata razumijevanjem uvjeta, toka i općih rezultata proleterskog pokreta.«²⁴¹ Formiranje proletarijata

²³⁶ Isto, 189—195.

²³⁷ Isto, 97.

²³⁸ F. Engels, Principi komunizma, K. Marx-F. Engels, Dela, tom 7, Institut za međunarodni radnički pokret i »Prosveta«, Beograd 1974, 295.

²³⁹ Isto, 299.

²⁴⁰ K. Marx, Opći statut međunarodnog radničkog udruženja, Marx-Engels-Lenjin, Izabrana djela, knj. IV, »Naprijed«, Zagreb 1963, 25.

²⁴¹ K. Marx-F. Engels, Komunistički manifest, »August Cesarec«, Zagreb 1977, 53.

u klasu, rušenje buržoaske vladavine i osvajanje političke vlasti, najbliži su ciljevi komunista. Novo će društveno uređenje, kao realizacija socijalne revolucije, »prije svega oduzeti vođenje industrije i uopće svih grana proizvodnje pojedinim individuama koje međusobno konkuriraju i umjesto toga svim tim granama proizvodnje upravljat će cijelo društvo, to jest za račun društva, prema društvenom planu i uz učešće svih članova društva. [...] Privatno vlasništvo će se također morati ukinuti, a zamijenit će ga zajedničko korištenje svih proizvodnih oruđa i raspodjela svih proizvoda prema zajedničkom dogovoru ili takozvana zajednica dobara«. ²⁴² Osviještenost i organiziranost — proleterska avangarda — javlja se kao instrument uspostavljanja novog društva. Nedostatak razvijene klasne svijesti, karakterističan za proletarijat u nerazvijenom kapitalizmu, smatrao je Lenjin, može se supstituirati adekvatnom organizacijom proleterske partije. Dajući organizacionom pitanju značaj političkog, on razrađuje model avangarde radničke klase, koji čine: profesionalni revolucionari, čvrsta disciplina, visoka svijest, konspirativnost, malobrojnost. Demokratski centralizam kao osnovni organizacioni princip podrazumijeva prakticiranje oba elementa, s tim što prvi podrazumijeva prethodne široke rasprave, a drugi pokoravanje odluci većine, odnosno centralnog rukovodstva. Stupanj svijesti i aktivnosti je ono što razlikuje partiju od onih koji idu s partijom. ²⁴³ Staljinov pristup državi i partiji znači njihovo jačanje; partija kao najvažniji faktor u hijerarhiji nosilaca društvene moći potpomaže jačanje države koja je sinonim za cijelo socijalističko društvo. Centralna je organizacija sistema partija, a svi ostali dijelovi predstavljaju poluge, odnosno transmisije posredstvom kojih ona djeluje.

Sve političke partije trajno vežu svoje djelovanje uz instituciju vlasti, bilo da je nastoje osvojiti, bilo da je žele zadržati. Radnička partija jedino svoju ulogu veže uz proces koji je sveobuhvatniji i dublji no što je održanje vlasti, jer je ona po svom određenju — partija socijalne revolucije. ²⁴⁴

Nakon osvajanja političke vlasti proleterskoj avangardi prijeti opasnost od pretvaranja u partiju poretka koja teži konzerviranju stanja, što zapravo znači usporavanje ili zaustavljanje revolucionarnih socijalno-političkih promjena. Pitanje odnosa partije revolucionarnog tipa i vlasti počinje se postavljati onda kada se u praksi politička vlast počinje dovoditi u pitanje razvojem procesa odumiranja države, što znači i potrebu organizacionog rješenja koje omogućuje partiji da bude i avangarda socijalne revolucije. ²⁴⁵

Komunistička partija Jugoslavije ima vodeću ulogu u političkoj strukturi Jugoslavije, proizašla iz NOB. Dokumenti V kongresa KPJ 1948. sažimaju u sebi ondašnje teorijske domete jugoslavenskog (i međunarodnog) komunističkog pokreta i rezultate praktične realizacije socijalističkog revolucionarnog programa. »Komunistička partija Jugoslavije jeste vodeći, organizovani odred radničke klase Federativne Narodne Republike Jugo-

²⁴² F. Engels, Principi komunizma . . . , 301.

²⁴³ V. I. Lenjin, Što da se radi, Kultura 1949, 122.

²⁴⁴ B. Caratan, Društveno-političke organizacije u delegatskom sistemu, Teorija i praksa delegatskog sistema, 225.

²⁴⁵ Isto, 228.

slavije, najviši oblik njene klasne organizacije. Ona se u svojoj delatnosti rukovodi teorijom marksizma-lenjinizma.

Komunistička partija Jugoslavije, kao avangarda najnaprednije društvene klase, radničke klase, tesno se povezala s najširim masama radnog naroda grada i sela, pokazivala je put i vodila radni narod i ugnjetene nacije u borbi za oslobođenje ispod jarma kapitalističkih eksploatatora i ugnjetača, za oslobođenje ispod ropstva stranih zavojevača, za obaranje vlasti kapitalističkih eksploatatora i ugnjetača, za stvaranje vlasti radnog naroda na čelu s radničkom klasom. Zbog toga su narodne mase prihvatile Komunističku partiju Jugoslavije kao svoju, narodnu partiju.

Komunistička partija Jugoslavije jeste inicijator, organizator i rukovodilac borbe naroda Jugoslavije za izgradnju socijalizma. Ona je predvodnik čitavog radnog naroda — radničke klase, radnog seljaštva, narodne inteligencije i ostalih trudbenika, združenih u ogromnoj većini u Narodnom frontu — u borbi za izgradnju socijalističkog društva u Jugoslaviji i za pobeđu komunizma.

Komunistička partija Jugoslavije jeste predvodnik u celokupnom državnom i društvenom razvitku Jugoslavije, oslanjajući se pri tom na najširu samoinicijativu radnih masa.

Kroz borbu sa svim neprijateljima radničke klase i čitavog radnog naroda, Komunistička partija Jugoslavije iskovala se u čvrstu, jedinstvenu organizaciju, povezanu svesnom disciplinom jednako obaveznom za sve njene članove. Snaga Partije leži u njenoj čvrstoj povezanosti, u jedinstvu volje i jedinstvu akcije svih njenih članova i organizacija. Jedinstvo Partije nespojivo je sa odstupanjem od partijske discipline i sa frakcionarštvom. Partija jača svoje redove time što se čisti od ljudi koji narušavaju njen program, statut i disciplinu.²⁴⁶

Narodni front, kao dio revolucionarne strategije ugrađen u politiku KPJ još u predratnim danima, u oslobodilačkom ratu i narodnoj revoluciji izrastao je u specifičnu političku organizaciju, odnosno predstavljao je organizacionu formu saveza radničke klase i radnog seljaštva, narodne inteligencije i ostalih radnih slojeva pod rukovodstvom radničke klase.²⁴⁷ Definiran kao »takva politička organizacija u kojoj se okupljaju svi radni ljudi i svi patrioti nove Jugoslavije kojima je nezavisnost i sloboda njihove domovine — koji su danas neodvojivi od izgradnje socijalizma u njoj — iznad svakog drugog cilja i interesa [...] — Narodni front jeste istovremeno i takva masovna organizacija u kojoj se Komunistička partija Jugoslavije, da bi uspešno mogla ispunjavati svoju rukovodeću ulogu, uči od radnih masa, sluša njihov glas pri određivanju svoje politike i svojih konkretnih zadataka i u kojoj zato Komunistička partija ima najmasovniji instrument kontrole pravilnosti svoje politike«.²⁴⁸ U skladu sa stavom da »boreći se za vlast, radnička klasa istovremeno izražava interese

²⁴⁶ Statut Komunističke partije Jugoslavije, V kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21—28. jula 1948, stenografske beleške, Kultura, 1949, 893.

²⁴⁷ Program Komunističke partije Jugoslavije, V kongres . . . , 888.

²⁴⁸ Isto, 888—9.

ogromne većine naroda tj. ugnjetenih masa radnog naroda uopšte [...]» — i da je utoliko »savez radnika, radnog seljaštva i ostalih trudbenika u toj borbi neizbežan, prirodan i svima njima nužan«,²⁴⁹ KPJ toga vremena, boljševički ustrojena, djelujući u sistemu administrativnog upravljanja državom i društvom, odnosi se prema Narodnom frontu kao jednoj od formi svoga djelovanja (na osnovi postavki strategije i taktike ondašnjeg komunističkog pokreta). Masovnost i raznolikost sadržaja i oblika djelovanja organizacija u Frontu čine NF toga doba ipak živom i djelotvornom političkom organizacijom, koja iz inicijativa masa okupljenih u Frontu crpi svoj identitet i određenu samostalnost.

Postepeno prihvaćanje organizacionog ustrojstva KPJ na takav razvedeni organizam kao što je to bio NFJ neposredno poslije 1945, i nemogućnost KP da »odoli« lakšoj mogućnosti — djelovanju s pozicija vlasti, a ne neposrednim angažmanom komunista u frontovskim organizacijama, pretvorile su NFJ u tipičnu »polugu«, prilično efikasnu, Komunističke partije odnosno vlasti.

»Problem partije ne može se objasniti iz same partije. Bitna je, dakle, promjena odnosa partije i klase u kojoj sama klasa postaje stvarni društveni hegemon. U političkom smislu taj se odnos rješava razvitkom socijalističkog samoupravljanja.«²⁵⁰

Društveno samoupravljanje odvija se kao proces: sužavanja sfere u kojoj država kao samostalna sila regulira odnose u oblasti rada i raspodjele, te izrastanja državnog aparata iz samoupravne osnove društva, i izmjene uloge društveno-političkih organizacija koje iz institucija za političko posredovanje prerastaju u oblik samoorganiziranosti društva.²⁵¹

Ubrzo nakon uvođenja samoupravljanja postavilo se i pitanje novoga organizacionog rješenja u Partiji.²⁵² Jer »[...] u procesu razvoja socijalističkog društva i otklanjanja klasnih antagonizama i klasne podjele društva ne samo da treba da se mijenja bit političke partije, nego ona treba i da odumire. Zato je problem teorije koncepcije partije, njenog organiziranja, uloge i procesa mijenjanja i prilagođavanja u različitim etapama socijalističke revolucije bitno pitanje teorije i prakse socijalističke revolucije, odnosno teorije i prakse socijalizma u cjelini, a time i bitno pitanje teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja.«²⁵³ Šesti kongres 1952. god.

²⁴⁹ Isto, 872.

²⁵⁰ B. Caratan, n. dj., 231.

²⁵¹ Usp. N. Pašić, Klase i politika, 366.

²⁵² »Za revolucionarnu partiju svako je teorijsko pitanje *eo ipso* i praktično-političko pitanje, dakle, ne samo stvar saznanja i opredjeljenja već i angažmana.« — J. Mirić, Interesne grupe i politička moć, Narodno sveučilište grada Zagreba — Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1973, 181.

²⁵³ Z. Tomac, Socijalističko samoupravljanje, PFZ, Zagreb 1981, 34. — Isti autor smatra da, kao što se razvoj Jugoslavije od 1945. naovamo odvijao kroz tri suprotstavljene tendencije razvitka: a) radničko-samoupravljačka; b) birokratsko-etatiistička; c) korporativno-vlasničko-liberalistička, tako se i Savez komunista razvijao paralelno s egzistiranjem triju tendencija: a) imao je i ima tendencije državne partije; b) imao je tendenciju prerastanja u općenarodnu partiju; c) organizaciono i programski reprezentant je radničke klase. — Isto, 38—39.

donosi novu koncepciju o ulozi i djelovanju komunista u društvu, koja uključuje distanciranje SKJ od djelovanja s pozicija vlasti i otvorenost prema društvenim snagama koje nose samoupravni proces. U uvjetima razvitka društvenih odnosa u pravcu neposrednoga radničkog upravljanja i demokratskih oblika vlasti, uloga SKJ, kao vodeće političke snage, ostvaruje se idejnom aktivnosti njegovih članova a ne s pozicija vlasti kao neposrednog naredbodavca.²⁵⁴

Samoupravljanje kao oblik organiziranja radničke klase u državu nije nepolitički oblik,²⁵⁵ već oblik političkog sistema koji ostvaruje proces ekonomskog oslobođenja radničke klase. »Država koja odumire« sinonim je da radnička klasa ovlada viškom rada, što znači da zadobije utjecaj nad politikom, a ne da je ukine.²⁵⁶ Kako samoupravljanje kao oblik države prijelaznog perioda uključuje u svom izrastanju i konfliktne situacije i proturječne interese, politička se moć i dalje javlja kao odlučna socijalna sila i distanciranje od te moći značilo bi prepuštanje vlasti nekome drugom.²⁵⁷ Utoliko i distanciranje djelovanja KPJ s pozicija vlasti ne znači i distanciranje od vlasti, već se ona kao organizirana politička snaga radničke klase, i to njezin svjesni i najnapredniji organizirani dio, mijenjajući samo metode svoga rada i dalje bori za realizaciju programskih osnova. Težište aktivnosti pomiče se iz sfere političkog vladanja u sfere samoupravnog odlučivanja.²⁵⁸ »Zato Savez komunista smatra svojim osnovnim zadatkom da vaspitava mase u duhu socijalizma i da se neprekidno bori za njihovo političko i kulturno uzdizanje. On istovremeno razvija inicijativu i aktivnost narodnih masa za njihovo što šire učešće u privrednom, društvenom i političkom životu zemlje i u kontroli masa nad radom društvenih organizacija i ustanova, privrednih i državnih organa.«²⁵⁹ U situaciji kada je vlast radničke klase normativno utvrđena i institucionalno razrađena, SK nije ta politička snaga koja vlada, već idejnom i političkom aktivnošću svojih članova nastoji da se u svakodnevnom životu političkih, privrednih i ostalih društvenih činilaca promiču historijski interesi radničke klase.

Ipak, vodeća uloga SK izražava se još uvijek i kao element vlasti, i to u oblasti koja je »od kardinalnog značaja za opstanak i dalji progres našeg socijalističkog društva. Reč je o vlasti radničke klase i radnih ljudi uopšte koja obezbeđuje takav položaj i slobodu naše radničke klase i radnih ljudi da mogu u okvirima samoupravne demokratije dalje da izgrađuju socijalističko društvo u skladu sa svojim neposrednim i dugoročnim interesima.

²⁵⁴ Rezolucija VI kongresa KPJ o zadacima i ulozi Saveza komunista Jugoslavije, *Borba komunista Jugoslavije* . . . , 268.

²⁵⁵ *J. Mirić*, *Interesne grupe* . . . , 188.

²⁵⁶ Isto, 189.

²⁵⁷ Isto, 182.

²⁵⁸ *N. Pašić*, *Klase i politika*, 369.

²⁵⁹ Statut Saveza komunista Jugoslavije, *Borba komunista* . . . , 274.

Kao avangarda radničke klase u tom sistemu vlasti, Savez komunista Jugoslavije ima posebnu političku odgovornost u društvu, koju, dakako, deli sa svim drugim socijalističkim društvenim snagama, ali u kojoj je upravo njegova vodeća uloga neophodno potrebna.²⁶⁰

Nova uloga Saveza komunista, tj. uloga vodeće idejno-političke snage u neposrednoj je vezi sa stupnjem razvoja samoupravljanja; pa se može reći da »proces stvarne afirmacije teorije vodeće uloge SK u praksi traži svoje vreme i naročito svoj autentični samoupravni društveni prostor to jest borbu za emancipaciju samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i za sve veću dominaciju samoupravnih socijalističkih odnosa u kojima se aplikacija te teorije javlja kao životna nužda.«²⁶¹ Osnovni organizacioni principi radničke avangarde ostaju uglavnom isti, ali se unosi veći stupanj demokratičnosti u unutarpartijske odnose, te proklamira javnost rada kao osnova uspješne djelatnosti Saveza u njegovu idejno-političkom djelovanju.

Šesti je kongres i pitanju organizaciono-političkog ustrojstva NFJ pristupio na nov način, jer u »uslovima kad se revolucija uglavnom ostvari i društveni preobražaj već kreće na viši stepen, to jest kad država već preda sredstva za proizvodnju u ruke radnih kolektiva i na taj način počnu da odumiru funkcije države, moraju se imati i novi oblici organizirane, masovne političke snage kao što je to kod nas Narodni front, čija organizaciona forma i namjena su već zastarjele, ali koji udružuje socijalističke trudbenike sela i grada radi ostvarenja najveće zadaće koja se ostvaruje revolucionarnim putem — socijalizma.«²⁶² Prijedlog o konceptu Narodnog fronta kao najmasovnijem obliku sudjelovanja masa, odnosno društvenih organizacija, udruženja i građana u upravljanju općedruštvenim poslovima prihvaćen je na Četvrtom kongresu NFJ, kada je promijenjen naziv u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, što sažima u sebi masovnost i svjesnost svih naprednih društvenih snaga. Sedmi kongres SKJ (1958) održan je u vrijeme kada je samoupravljanje još uvijek više bilo oblik demokratskih političkih odnosa, a manje samoupravnih proizvodnih i ekonomskih odnosa. Materijalna osnova samoupravljanja ostala je uska, jer je proces prenošenja sredstava materijalne reprodukcije s države na radne kolektive sporo tekao.²⁶³ Program, usvojen na Kongresu, bio je izraz teorijskih dostignuća jugoslavenskih komunista, pri čemu su »[...] učinjeni veliki napor da se, na temelju iskustava svjetskoga socijalističkog pokreta i naročito vlastitih pouka društvene prakse [...] na

²⁶⁰ E. Kardelj, Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, 1977, 54.

²⁶¹ G. Stanič, Dijalektika vodeće i rukovodeće društvene uloge Saveza komunista, referat, Naučni skup Osma konferencija zagrebačkih komunista i razvoj KPJ-SKJ kao moderne partije radničke klase, Zagreb 23. i 24. 2. 1978.

²⁶² J. Broz Tito, Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju, Borba komunista... 87.

²⁶³ Usp. E. Kardelj, Protivječnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Radnička štampa, Beograd 1972, 24.

znanstvenoj osnovi formuliraju zakonitosti društvenog razvitka i utvrde ciljevi i metode društvenog razvoja».²⁶⁴

O ulozi socijalističkih političkih organizacija u Programu se kaže: »Kao nužni organizirani činilac društvene svesti, kao oblik u kome se ispoljava borba mišljenja, koja je odraz objektivnih društvenih protivrečnosti, takve organizacije pokreću društveni razvitak. Nema sumnje da će u budućnosti, uporedo s nestajanjem klasnih antagonizama i spoljnog pritiska, struktura političke organizacije i manifestacija političke aktivnosti uopšte postajati neuporedivo raznoobraznije i slobodnije. Međutim, takve organizacije će sve manje biti sustavni deo i instrument sistema vlasti, a sve više će postajati društvene organizacije za naučno proučavanje i usmeravanje društvenih kretanja, za društveno vaspitavanje radnih ljudi, za idejnu, političku i stručnu pomoć građanima u njihovoj društvenoj aktivnosti.«²⁶⁵ Definišući SSRNJ kao »opštenarodni socijalistički parlament«, Program utvrđuje da je Savez komunista Jugoslavije »deo Socijalističkog saveza Jugoslavije« — u kojem vodeću ulogu — »komunisti ne obezbeđuju nametanjem svojih idejno-političkih stavova već snagom svog ubedenja«.²⁶⁶

XI. FUNKCIJE SSRN

Društvene funkcije koje Socijalistički savez ima u političkom sistemu proizlaze iz biti samoga tog sistema, te je ostvarenje društvene uloge SSRN istodobno i jedan od mnogostrukih oblika realizacije samoupravljanja. Osnovne funkcije koje je Socijalistički savez imao u dosadašnjem razvitku mogu se podvesti pod (pretežno) ove: samoupravna, političko-mobilizaciona, integrativna, izborna te funkcija formiranja javnog mnijenja.²⁶⁷

²⁶⁴ D. Bilandžić, Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb 1976, 203.

²⁶⁵ Program Saveza komunista Jugoslavije, VII kongres Saveza komunista Jugoslavije, stenografske beleške, Kultura, Beograd 1958, 1040.

²⁶⁶ Isto, 1090—1091.

»Proces ostvarivanja vodeće idejno-političke uloge SK pratilo je i neshvatanje nove društvene uloge SK — a što se ispoljava, s jedne strane, u zadržavanju stare, rukovodeće odnosno ponekada deformisane komandne pozicije komunista i rukovodstava SK u odnosu na samoupravljače i, s druge strane, kao praksa napuštanja organizovanog delovanja SK, kao prihvatanje teorije spontaniteta, kao praksa koja je omogućila nesmetano nastupanje reakcionarnih političkih snaga.« — Isto, kao 261.

²⁶⁷ I. Vuković smatra da su osnovne funkcije SSRN: samoupravna, funkcija formiranja javnog mnijenja, funkcija najšire društvene kontrole, funkcija društvene samozaštite i jačanje obrambenih sposobnosti društva, izborna, političko-odgojna i mobilizatorska, funkcija formiranja socijalističkih normi ponašanja, integrativno-usmjeravajuća funkcija (n. dj., 164). — Čini se da ta »detaljsitička« podjela više odgovara trenutnoj situaciji, no što sagledava ukupne djelatnosti SSRN u njegovom povijesnom razvitku gdje se neke od tih funkcija mogu podvesti pod jednu sumarniju.

Samoupravna funkcija

Ona podrazumijeva široko sudjelovanje radnih ljudi i građana i organiziranih socijalističkih snaga u odlučivanju o svim bitnim društvenim pitanjima. Samoupravnu funkciju SSRN još Ustav iz 1963. određuje kao: raspravljanje svih pitanja društvenog života, pokretanje političke inicijative, usklađivanje mišljenja u rješavanju problema, zauzimanje političkih stavova, ostvarivanje prava i interesa radnih ljudi i građana, unapređenje samoupravnih socijalističkih odnosa i usmjeravanje društvenog razvitka.²⁶⁸

Nakon uvođenja radničkog upravljanja kao oblika samoupravljanja na mjestu rada, postavio se zahtjev za političkim oblikom samoupravnog odlučivanja u mjestu života i širim zajednicama koji bi obuhvatio veliku masu stanovništva izvan radnih kolektiva.²⁶⁹ Socijalistički savez zamišljen kao izraz novih političkih odnosa organizaciono je i politički konstituiran kao bitno samoupravna organizacija koja svojom strukturom i načinom djelovanja sudjeluje u samoupravnom procesu. Ostvarujući funkciju najšire političke osnove samoupravljanja i egzistirajući istodobno kao oblik samoupravljanja, Socijalistički savez pojavljuje se kao instrument individualne akcije pojedinaca u ostvarivanju svoga prava samoupravljanja ali i kao način na koji društvo organizira, podstiče i razvija samoupravnu aktivnost pojedinaca.²⁷⁰

U organizacijama i tijelima Socijalističkog saveza, u cijeloj njegovoj strukturi raspravlja se i problematizira velik broj najrazličitijih pitanja društvenog života; od općih, sistemskih do najkonkretnijih u mjesnoj zajednici. Za realizaciju samoupravne funkcije SSRN bitno postaje pitanje o sudbini svih stavova i zaključaka organa i organizacija, a i pitanje o masovnosti koja iza toga stoji. Iako Socijalistički savez nije ona politička snaga koja utvrđuje pravce društvenog razvoja i donosi najvažnije političke odluke, on bi svojom angažiranošću na provođenju zauzetih stavova imao dokazati svoje postojanje kao samoupravna organizacija radnih ljudi i građana koji ne samo iznose svoje stavove već i odlučuju — tj. samoupravljaju. Ukoliko akciono ne uznastoji na ostvarenju zauzetih stavova u sklopu samoupravnog rješavanja društvenih pitanja, ostat će više dokaz o »izvršenju plana rada«, nego pokazatelj akcija širih razmjera, proizašlih iz demokratskog okupljanja.

Kao politički izraz delegatskog sistema²⁷¹ Socijalistički savez istodobno je i limitirajući faktor njegova ostvarivanja, jer bez zajedničkog djelo-

²⁶⁸ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, 1963, 36.

²⁶⁹ »[...] barem 70 posto stanovništva Jugoslavije ne utječe ni na jedan način neposredno na društveni razvoj i [...] ne sudjeluje u političkom životu ukoliko ne djeluje kroz Socijalistički savez. To se odnosi na seljaštvo gotovo *en bloc*, kojeg ima 50 posto, jer ga je u Partiji vrlo malo a u institucijama samoupravljanja i političkog sistema nema ga ni simbolično. U istom je položaju i masa takozvanog izdržavanog stanovništva, koja nije u radnom odnosu [...]« — S. Šušvar, Nekoliko refleksija o ulozi Socijalističkog saveza, 6.

²⁷⁰ J. Marjanović, n. dj., 42.

²⁷¹ E. Kardelj, *Pravci razvoja...*, 198.

vanja i odgovornosti svih socijalističkih snaga udruženih u njemu nije moguć niti razvoj delegatskog sistema.²⁷²

Usprkos ambicioznim programima rada i mogućnostima koje su normativno dane, ostvarivanje samoupravne funkcije SSRN nije adekvatno. Uzroci koji su tome doprinijeli jesu: relativno osiromašenje materijalne baze samoupravljanja, dualitet samoupravnog i etatičkog u političkom sistemu, opterećenost i samog Saveza komunista društvenim proturječnostima te dominacija foruma u strukturi SSRN i njihovo srastanje sa anti-samoupravnim strukturama uz klasično političko posredovanje.²⁷³

Za realizaciju samoupravne funkcije bitan je opći stupanj razvijenosti samoupravljanja: koliko napreduje samoupravna preobrazba društva i koliko samoupravni procesi jačaju i šire se, toliko je i sam Socijalistički savez dio te preobrazbe: kao samoupravna organizacija politički i organizaciono, i kao činilac koji sudjeluje u razvijanju samoupravljanja.

Funkcija formiranja javnog mnijenja

Jedan je od primarnih zadataka socijalizma i politička aktivizacija građana te javno mnijenje doživljava svojevrсно oživljavanje u socijalizmu. Javno mnijenje, kao kategorija buržoaskog društva, izrastajući na odvojenosti građanskog društva kao privatne sfere i političke države kao javne sfere, postoji u takvim uvjetima kao glas anonimne gomile. Društvo kao skup egoističnih individua i politika kao izraz općenitosti pretvaraju volju birača u fiktivnu snagu, jer je javno mnijenje naroda njegovo privatno, a privatno mišljenje vladajućih — javno mnijenje. U svijetu robne proizvodnje javno je mnijenje roba kao i svaka druga, te služi vladajućoj eliti da nadzire glasače.

U socijalizmu, javno se mnijenje javlja kao oblik društvene svijesti radi usklađivanja interesa u rješavanju društvenih pitanja, odnosno kao kvalificirano, kompetentno, jasno i razgovjetno rasuđivanje radnog naroda o općim poslovima zajednice i u tom smislu ono je trajna, bitna, misaona

²⁷² I. Lovrić, Ostvarivanje i samozaštita političkog sistema, »Ekonomika«, Beograd 1981, 113.

Rezultati istraživačkog projekta »Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema« upućuju na pravi odnos društveno-političkih organizacija i samoupravnog sistema. Podaci o pozitivnom utjecaju društveno-političkih organizacija na funkcioniranje delegatskog sistema govore da tek trećina ispitanika smatra da, npr., SSRN svojim radom (organizacionim oblicima i aktivnostima) u mjesnoj zajednici ostvaruje jedan od najvažnijih programskih zadataka. Procjena uspješnosti djelovanja pojedinih društveno-političkih organizacija na unapređenju delegatskog sistema i ocjena mobilizatorskog rada daje prednost Savezu komunista (1/3, odnosno 18⁰/o) za razliku od SSRN (manje od 1/3, odnosno 6⁰/o) i ostalih organizacija kojima je masovni mobilizatorski rad osnovni način djelovanja. »U cjelini uzevši [...] percepcija građana i radnih ljudi pokazuje da oni pretežno nisu zadovoljni radom političkih organizacija na takvoj izgradnji sistema odlučivanja koji će omogućiti stvaran utjecaj građana u tom procesu. Ako prihvatimo stav da se uspješnost društveno-političkih organizacija mjeri, prije svega, njihovim doprinosom razvoju samoupravljanja, onda bi se moglo reći da se u ovom konkretnom slučaju one nalaze tek na početku transformacije svoje uloge.« — B. Caratan, Društveno-političke organizacije u delegatskom sistemu, Teorija i praksa delegatskog sistema, 236.

²⁷³ I. Vuković, n. dj., 299.

pretpostavka socijalističke demokracije.²⁷⁴ Razvijanjem organizirane djelatnosti i samosvrhe socijalizma, javno mnijenje postaje sve funkcionalnije; sve manje političko u klasičnom smislu, a više društveno.²⁷⁵ Političke odluke konstituiraju svjesni subjekti, odozdo, te je javno mnijenje sve manje promatračko i prerasta u aktivan odnos u kojem se »stepen svesti građana o tome da mogu da utiču na društveno odlučivanje ogleda u samoupravnoj praksi i korišćenju svih mogućnosti samoupravnog organizma«. ²⁷⁶

Djelatnost Socijalističkog saveza jedan je od oblika javnog mnijenja, mjesto gdje se okuplja i oblikuje javnost, razvija zajedničko dogovaranje samoupravljača.²⁷⁷

Razumijevajući pod socijalističkim javnim mišljenjem osobno, neposredno odlučivanje i istinsku mogućnost odlučivanja u smislu pripremanja, donošenja i kontrole izvršenja odluka. Socijalistički savez, normativno zamišljen, predstavlja jedan od oblika samoupravnog javnog mnijenja. Oblici djelovanja i organizacijska struktura SSRN omogućuju da se u njemu iniciraju, raspravljaju, predlažu i dogovaraju rješenja raznih društvenih pitanja. Tu se osobito ističe uloga sredstava masovnog komuniciranja kao oblika formiranja i izražavanja javnog mnijenja. Socijalistički savez i formalno ima »svoju« dnevnu štampu (»Borba« kao glasilo SSRNJ, »Vjesnik« kao glasilo SSRNH i slično). Institucijom izdavačkih i programskih savjeta u drugim važnim medijima (tjedna, revijalna izdanja, radio, TV) omogućuje se Socijalističkom savezu da bitno utječe na njihovu politiku.

Kao stvaralačko i odgovorno javno mnijenje Socijalistički savez istodobno je i faktor najšire društvene kontrole. Ustav i ostali programski dokumenti ističu potrebu da se u organizacionim oblicima SSRN razmatraju i zauzimaju stavovi o radu delegatskih struktura i obvezu nosilaca javnih funkcija da daju informacije o svom radu i radu organa i organizacija. Za ostvarenje te funkcije Socijalističkog saveza neophodno je objektivno i jasno, pravodobno informiranje. U ostvarivanju najšire društvene kontrole Socijalistički savez osobito treba inzistirati na borbi za ustavnost i zakonitost, jer ukoliko se ne poštuju uspostavljeni normativni poredak nominalno vladajuće klase utoliko ona nije i uistinu vladajuća.²⁷⁸

U razvijanju odnosa odgovornosti i javnosti rada nosilaca javnih ovlaštenja SSRN nije iskoristio velike mogućnosti koje za to ima.²⁷⁹ U strukturi političkog sistema on je mjesto gdje se svakodnevno i trajno može

²⁷⁴ Lj. Tadić, Javno mnjenje u savremenom društvu, Javno mnjenje o Prednacrtu novog Ustava, Institut društvenih nauka, Beograd 1964, 31.

²⁷⁵ D. Kostić, Metodološki pristup ispitivanju javnog mnjenja građana o Prednacrtu novog Ustava, na i. mj., 41.

²⁷⁶ D. Osolnik, Javno mnjenje u sistemu neposredne demokratije, *Socijalizam*, 1/1966, 74—5.

²⁷⁷ U. Trbović, Politički sistem samoupravljanja, Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1974, 104—5.

²⁷⁸ J. Mirić, Rad i politika, Centar za kulturnu djelatnost SSOH, Zagreb 1978, 87.

²⁷⁹ I. Vuković, n. dj., 186. — autor navodi da SSRN, npr., do sada nikada nije pokrenuo pitanje opoziva i sl., čak i kada je to politički i društveno bilo neophodno.

kritički valorizirati rad svih društvenih i društveno-političkih radnika, pridonoseći stvaranju socijalističke etike, odnosno društvenih odnosa koji se temelje na radu i gdje je rad kriterij vrednovanja i društvenog statusa.

Izborna funkcija

Ta funkcija podrazumijeva organizacijsko-tehničke poslove oko izbora i kadrovske politiku s tim u vezi. Osnovni nosilac cjelokupne izborne aktivnosti SSRN postaje tek u posljednje vrijeme, dok se prije ta funkcija svodila na organiziranje izborne kampanje i podržavanje kandidata. Paralelno s promjenama političkog odnosno skupštinskog sistema razvijala se i ta funkcija Socijalističkog saveza i on je sve manje bio posredničko-politički instrument podrške a sve više najmeritorniji institucionalni društveni okvir za odabir kadrova na odgovornim društvenim funkcijama.²⁸⁰

Uvođenjem radničkog i društvenog samoupravljanja demokratizira se i izborni sistem, da bi se konstitucijom delegatskog sistema utemeljio u osnovnim ćelijama društva. Delegatski je sistem »oblik organizovanosti radničke klase i svih radnih ljudi, odnosno građana kako za vršenje vlasti tako i za upravljanje društvenim poslovima na osnovama samoupravljanja.«²⁸¹ U njemu su radnici, seljaci, inteligencija i ostali postali izvor i istinski nosilac političkog sistema umjesto apstraktnoga političkog građanina, a umjesto klasičnog političkog predstavništva određene političke partije u delegatskom se sistemu pojavljuje kolektivna delegacija zajednica samoupravnih interesa u svim oblastima društvenog života — koje su eksponent zbiljskog čovjeka kao nosioca konkretnih osobnih i društvenih interesa.²⁸²

Uloga SSRN, kao jedne od subjektivnih snaga u delegatskom sistemu, jako je važna, jer se ispunjenje društvene funkcije delegatskog sistema nužno vezuje uz aktivnost subjektivnih snaga kao organiziranih kreativnih faktora društva koji rade na realizaciji dugoročnih interesa radničke klase. »Svoju istorijsku ulogu u izgradnji socijalističkog društva radnička klasa kao vodeća samoupravna snaga može uspešno da odigra samo kao organizovana snaga u udruženom radu, kao organizovana snaga u samoupravnom ostvarivanju svojih socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao organizovana idejno-politička snaga u neprekidnom probijanju puteva koji vode ostvarivanju njenih dugoročnih, istorijskih interesa i ciljeva, kao organizovana snaga u odbrani socijalističkog razvoja u društvenoj praksi. Samoupravljanje mora da izražava sve te manifestacije bića radničke klase. I zato ono ne može da bude samo nekakav instrument isključivo empirijskog delovanja radnih ljudi u ostvarivanju njihovih svakodnevnih interesa u udruženom radu, a pogotovo ne može da bude instrument nekakve spontane vladavine masa, jer bi to dovelo do deformacije celokupnog samoupravnog sistema.«²⁸³

²⁸⁰ Isto, 211.

²⁸¹ E. Kardelj, *Pravci razvoja...*, 144.

²⁸² Isto, 146.

²⁸³ Isto, 149.

Organizirane društvene snage ugrađene su ustavno u politički sistem, u kojem se, zajedno sa nosiocima parcijalnih i grupnih interesa u demokratskoj konfrontaciji, bore za dugoročne interese radničke klase.²⁸⁴ Uz delegacije parcijalnih interesa izraženih u delegacijama udruženog rada, delegacijama samoupravnih interesnih zajednica i mjesnih zajednica, u delegatskom sistemu postoje i delegacije društveno-političkih organizacija, koje u odlučivanju sudjeluju ravnopravno u pitanjima pravaca razvoja socijalističkog sistema.²⁸⁵

Integrativna funkcija

Integrativno-usmjeravajuća funkcija osnovna je funkcija Socijalističkog saveza; obavlja je od neposredno poslijeratnih dana do suvremenog perioda, kada je u okviru koncepta pluralizma samoupravnih interesa SSRN mjesto okupljanja svih za socijalizam opredijeljenih radnih ljudi i građana, predstavljajući tako ne samo istinsku političku osnovu, već i ujedinjavajuću snagu delegatskog sistema, od mjesne zajednice do federacije.²⁸⁶

Programski je tako definiran još od Prvog kongresa NFJ, jer kao svojevrsan klasni savez (radnika, seljaka, inteligencije i ostalih radnih slojeva) predstavlja, uz rukovodeću i vodeću ulogu KPJ odnosno SKJ, političku snagu koja usmjerava društveni razvoj u pravcu socijalizma.

Svoju integrativnu funkciju SSRN ostvaruje i organizaciono-političkim objedinjavanjem aktivnosti ostalih društveno-političkih i društvenih organizacija, kao što su Savez socijalističke omladine, Konferencija za društvenu aktivnost žena, Narodna tehnika, Crveni križ i ostale organizacije i udruženja građana.

Radi usmjeravanja i integracije svih socijalističkih snaga Socijalistički savez obavlja i sve ostale funkcije. Povezivanjem svih nosilaca socijalističke demokracije i na osnovi demokratske borbe mišljenja u SSRN se sintetiziraju različiti interesi, pri čemu je Socijalistički savez, kao dio progresivne društvene svijesti, ona politička snaga koja se zalaže za rješenja koja pridonose razvoju samoupravljanja. Ostvarenje integrativne funkcije vezano je uz uspješno obavljanje ostalih funkcija; ukoliko njegove akcije ne pridonose idejno-političkoj i akcionoj koheziji on se ne može afirmirati ni kao samoupravna, politički mobilizatorska i idejno opredijeljena organizacija.²⁸⁷

Političko-odgojna i mobilizatorska funkcija

Ta funkcija, koja podrazumijeva razvijanje idejno-političke svijesti radnih ljudi i građana i njihovo mobiliziranje za ostvarivanje politike socijalističkog razvoja, trajno je prisutna u djelovanju Socijalističkog saveza, iako se

²⁸⁴ Z. Tomac, Teoretski i praktični aspekt..., 207.

²⁸⁵ E. Kardelj, Pravci razvoja..., 150.

²⁸⁶ I. Vuković, n. dj., 225.

²⁸⁷ E. Kardelj, O ulozi organizacija Socijalističkog saveza i Saveza sindikata u opštini, O komuni, Radnička štampa, Beograd 1981, 526.

provodila različitim metodama i obuhvaćala različite sadržaje u raznim razvojnim društvenim etapama. U vrijeme kada je Front bio transmisija Partije i države to je bio njegov pretežni zadatak; i osim radnih akcija, obrazovno-kulturne aktivnosti, djelatnost frontovskih organizacija bila je ispunjena raznim oblicima političko-manifestacione podrške (objašnjavanje, »prorađivanje«, populariziranje) raznim mjerama vlasti od najširih narodnih masa (otkup, razne društveno-ekonsomske i političke mjere, Rezolucija IB). Oblici rada bili su: kursovi, predavanja, konferencije; programi rada u oblasti idejno-političke aktivnosti bili su identični partijskim programima. Kasnije se organizirani idejno-politički rad napušta i sama ta funkcija SSRN prestaje imati značenje koje je nekad imala. Suvremenijim oblicima i sadržajima rada SSRN ostvaruje danas svoju političko-mobilizatorsku funkciju: uključivanjem širokog kruga radnih ljudi i građana u rješavanje dugoročnih i neposrednih društvenih pitanja razvija se njihova socijalistička opredjeljenost. Postoje realne mogućnosti da Socijalistički savez ostvaruje tu ulogu; uz ostalo, tu je njegova štampa — dnevni listovi, periodične publikacije, radio, TV, ostale obrazovno-političke institucije i centri.

Može se reći da je ipak SSRN puno jači u svojevrsnim kampanjskim akcijama u mobilizaciji širokih slojeva društva, za razliku od permanentne aktivnosti. Tu se osobito ističu razne akcije solidarnosti, i s oslobodilačkim pokretima širom svijeta i s ugroženima od elementarnih nepogoda, gdje uz materijalni efekt dolazi do izražaja jedinstvo i solidarnost, zatim akcije vezane uz neriješena pitanja društvenog standarda gdje je institutom samodoprinosu realiziran niz vitalnih potreba.²⁸⁸

Jačanje društvene samozaštite i obrambenih sposobnosti, razvijanje i njegovanje revolucionarnih tekovina dio su ostvarivanja idejno-političke i mobilizatorske funkcije SSRN.

ii

XII. STRUKTURA ORGANIZACIJE I OBLICI DJELOVANJA

Organizaciono-političko ustrojstvo organizacije, tj. sistem organa posredstvom kojih partija ili organizacija djeluje i obavlja svoje funkcije,²⁸⁹ u bitnome određuje način ostvarivanja društvene uloge SSRN i ima veliku važnost za mogućnost da ostvaruje najšira samoupravna prava građana.

Osnovni elementi koji sačinjavaju strukturu organizacije jesu:

- organizacioni principi,
 - članstvo organizacije,
 - organizaciona strukturiranost, organi organizacije i unutrašnji odnosi.
- Oblici djelovanja Socijalističkog saveza mijenjali su se adekvatno potrebama ostvarivanja društvene uloge organizacije i saobrazno društvenom razvitku. U periodu od Prvog do Četvrtog kongresa NF je djelovao

²⁸⁸ I. Margan, Uloga, položaj i način djelovanja Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske u daljnjem razvoju i dogradnji političkog sistema, Savjetovanje o zadacima SSRNH..., 51.

²⁸⁹ Usp. N. Pašić, Klase i politika, 274.

najčešće posredstvom odbora i osnovnih organizacija, a uvođenje komunalnog sistema dovodi do postavljanja općinske organizacije SSRN kao organizacijske osnove, koja djeluje u različitim oblicima rada:

- mjesne organizacije i podružnice,
- tematske konferencije,
- javne tribine,
- sekcije,
- politički aktivni,
- seminari i savjetovanja i dr.

Organizacioni principi

Nekoliko organizacionih principa trajni su konstitutivni element Socijalističkog saveza: široka mogućnost i dobrovoljnost učlanjivanja građana i radnih ljudi, otvorenost organizacije prema inicijativama članova i ostalih dijelova političkog sistema, izbornost i odgovornost svih rukovodećih organa pred članstvom, teritorijalni princip organiziranja.²⁹⁰ Prema Statutu usvojenom na Šestom kongresu (koji je u daljnjem periodu doživio izmjene, iako ne bitne) ističu se još neki principi organiziranja Socijalističkog saveza: osnova je organiziranja SSRN u općini, uže organizacije dio su širih (na nivou društveno-političkih zajednica), a njihovi odnosi utemeljeni su na principu samostalnosti i međusobne povezanosti, konferencije kao najviši organ organizacije, tajnost glasanja, rotacija rukovodećih kadrova, samostalnost u izboru oblika rada u svim organizacijama i organima.

Prvi kongres NFJ nije donio »pravi« Statut već samo Osnovna organizaciona načela koja Narodni front Jugoslavije određuju kao općenarodni antifašistički demokratski pokret — te organizaciona načela i nisu razrađena.²⁹¹ Zemaljskim kongresima ostavljena je mogućnost da svojim statutima organiziraju djelatnost NF na svom teritoriju.²⁹² U Savezni odbor NFJ zemaljski odbori predlagali su isti broj članova.²⁹³

Prema Statutu Trećeg kongresa Narodni je front Jugoslavije »jedinствена opštenarodna politička organizacija u kojoj je KP rukovodeća snaga i koja ujedinjuje milione trudbenika naše zemlje s radničkom klasom na čelu u borbi za izgradnju socijalizma«. ²⁹⁴ Ovim Statutom razrađeno je organizaciono ustrojstvo NFJ, koje po nekim bitnim principima slično ustrojstvu Komunističke partije — dosljedno je primijenjen princip demokratskog centralizma koji uključuje: izbornost rukovodećih organa, discipliniranost, izvršavanje odluka organizacije i potčinjavanje manjine odlukama većine i nižih organa višima te periodično »polaganje računa« o radu organa NF svojim organizacijama.²⁹⁵ Uveden je teritorijalni prin-

²⁹⁰ Usp. I. Vuković, n. dj., 257.

²⁹¹ Usp. Osnovna organizaciona načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije, Zadaci... , čl. 1, str. 51.

²⁹² Isto, čl. 7, 53.

²⁹³ Isto, čl. 8, 54.

²⁹⁴ Statut Narodnog fronta Jugoslavije, Treći kongres... , 96.

²⁹⁵ Isto, čl. 7, 98.

cip organiziranja i tajno, pojedinačno glasanje u izborima delegata i organa Narodnog fronta.²⁹⁶ Organizacionu osnovu čini osnovna organizacija NF (u principu je to izborna jedinica za organe narodne vlasti) i u njoj treba da su aktivni svi članovi.²⁹⁷

Četvrti je kongres u skladu s izmijenjenim konceptom Narodnog fronta odnosno Socijalističkog saveza donio adekvatni statut koji su karakterizirale elastičnije forme organiziranja. SSRN je definiran kao politička organizacija radnog naroda »koja okuplja građane i građanke i njihove organizacije na dobrovoljnoj osnovi radi razvijanja njihove političke inicijative i aktivnosti za izgradnju socijalizma«.²⁹⁸ Statutarno je proklamirana javnost cjelokupne aktivnosti Socijalističkog saveza, čiji se rukovodeći organi biraju tajnim glasanjem, a izborne su funkcije u pravilu počasne.²⁹⁹ Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije jedinstvena je organizacija koju čini cjelokupno članstvo s teritorija svih narodnih republika.³⁰⁰ Osnovicu djelovanja čini osnovna organizacija koja »okuplja članove Saveza sa jednog teritorijalnog područja u takvom broju koji omogućuje njihovo zajedničko sastajanje i rješavanje na jednom skupu«.³⁰¹ Proklamirana je samostalnost osnovnih organizacija i nižih organa u svakodnevnom radu, pri čemu su viši organi obvezani na njihovo političko, stručno i kadrovsko pomaganje.

Statut SSRNJ Petog kongresa smješta organizacionu osnovu Socijalističkog saveza u općinu; nju čine svi članovi na teritoriju općine organizirani u mjesnim organizacijama Socijalističkog saveza.³⁰² SSRN je definiran kao masovna politička organizacija radnih ljudi i najširi politički i organizacioni oblik povezivanja svih socijalističkih snaga oko Saveza komunista Jugoslavije.³⁰³ I u tom Statutu sadržani su neki trajniji principi: izbor rukovodećih organa tajnim glasanjem, odgovornost organa izbornom tijelu, samostalnost u radu organa i organizacija.³⁰⁴

Jedan je od osnovnih principa Statuta SSRNJ Šestog kongresa da je Socijalistički savez »demokratski oblik povezivanja svih radnih ljudi, građana — nosilaca napredne socijalističke demokracije — i najšira politička osnova samoupravljanja«.³⁰⁵ Zadržan je isti teritorijalni princip organiziranja, dok je u konstituiranju najširih organa Saveza došlo do izmjene — kao najviši organi određene su konferencije, a kongresi se organizacije održavaju samo izvanredno, odnosno »kada zahteva društveni razvitak da se u Socijalističkom savezu razmatraju izuzetno značajna

²⁹⁶ Isto, čl. 8—9, 98.

²⁹⁷ Isto, čl. 29, 102.

²⁹⁸ Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. IV kongres Narodnog fronta..., čl. 1, 134.

²⁹⁹ Usp. isto, čl. 9, 136—7.

³⁰⁰ Isto, čl. 10, 137.

³⁰¹ Isto, čl. 11, 137.

³⁰² Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Peti kongres SSRNJ, Kultura, Beograd 1960, čl. 8, 180.

³⁰³ Isto, 175.

³⁰⁴ Isto, čl. 9, 180.

³⁰⁵ Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Šesti kongres..., 165.

pitanja».³⁰⁶ Principi koji reguliraju izbor organa i odnose nižih i viših organa ostali su isti, osim što je uvedeno ograničenje izbora u rukovodeće organe — po tome Statutu, izbor u dva mandata uzastopno nemoguć je.³⁰⁷

Članstvo organizacije

Mogućnost učlanjivanja u SSRN statutarno je vrlo elastična; osnovni su principi dobrovoljnost i prihvaćanje programa i statuta, posjedovanje biračkog prava te djelomično obaveza plaćanja članarine. Od Prvog do Šestog kongresa u Socijalističkom savezu postojale su dvije vrste članova: pojedinačni i kolektivni.

a) Pojedinačno članstvo

Prvi kongres NFJ propisao je da članom Fronta može postati svaki građanin DFJ koji uživa građanska i biračka prava, usvaja i radi na ostvarenju programskih načela Narodnog fronta Jugoslavije. Za sve članove obavezan je rad u jednom od odbora NF.³⁰⁸ Članarina se uplaćuje prema materijalnim mogućnostima članova. Svi članovi NF imaju članske karte koje izdaju zemaljski odbori.³⁰⁹ Prava člana NFJ, utemeljena Osnovnim organizacionim načelima, jesu: »da bira i bude biran u odbore, izvršne odbore i delegate za konferencije i kongres, da prisustvuje konferencijama, sastancima, sjednicama i kongresu i da učestvuje u njihovom radu ako bude izabran kao član ili delegat; da iznosi svoje mišljenje i predloge o svim pitanjima koja su u vezi sa programom i statutom odnosno sprovođenjem programa i statuta Narodnog fronta« — a dužnosti — »da radi na ostvarenju načela sadržanih u programu i statutu Narodnog fronta; da izvršava sva punovažna rješenja odbora odnosno izvršnih odbora; da prisustvuje sastancima, sjednicama odbora ako je njihov član i konferencijama i kongresu ako je izabran kao delegat«.³¹⁰

Prema Statutu Trećeg kongresa »član Narodnog fronta jeste ono lice koje je navršilo 18 godina starosti, a priznaje programsku deklaraciju Narodnog fronta Jugoslavije, pripada jednoj od osnovnih organizacija Narodnog fronta i plaća članarinu«.³¹¹ U članstvo prima osnovna organizacija. Osnovna je dužnost članova provođenje odluka organizacija Narodnog fronta kojima pripadaju i doprinos ostvarenju zadataka Deklaracije. Pravo je svakog člana da bira i bude biran u organe NF, te »da kritikuje ma čiji rad u organizaciji Narodnog fronta« — i »da se obraća ma sa kojim pitanjem ili izjavom svakom rukovodećem organu Narodnog fronta«.³¹²

³⁰⁶ Isto, čl. 7—12, 172.

³⁰⁷ Usp. Isto, čl. 21, 174.

³⁰⁸ Usp. Osnovna organizaciona načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije. Zadaci..., čl. 2, 51—2.

³⁰⁹ Isto, čl. 5, 52.

³¹⁰ Isto, čl. 15, 56.

³¹¹ Statut Narodnog fronta Jugoslavije, Treći kongres..., čl. 2, 96.

³¹² Isto, čl. 4—5, 97.

Principi koji uvjetuju članstvo u organizaciji Socijalističkog saveza ostali su isti i u Statutu Četvrtog kongresa (18 godina, opće biračko pravo, prihvaćanje programa i statuta, upis u jednu od osnovnih organizacija) osim što su pooštrene odredbe o plaćanju članarine, čemu je posvećen čak poseban član. Neplaćanje članarine za 6 mjeseci postalo je jedan od uzroka isključenja uz djelovanje koje nije u skladu s Programom i Statutom Saveza.³¹³ Pravo je članova da na sastancima organizacije i u štampi Saveza sudjeluju u diskusiji o društveno-političkim pitanjima, o organizacionim pitanjima i djelatnosti SSRN uopće i dužni su da redovno plaćaju članarinu.

Upis u jednu od organizacija SSRN forma je kojom se konstituira članstvo Socijalističkog saveza po odredbama Statuta usvojenog na Petom kongresu (uz opće biračko pravo i prihvaćanje ciljeva za koje se SSRN zalaze).³¹⁴

Prava i dužnosti članstva nisu bitno izmijenjeni.

Svi radni ljudi i građani koji prihvaćaju Statut SSRN imaju pravo postati članovi Saveza, konstatirano je na Šestom kongresu. Način upisa regulira se republičkim statutima.³¹⁵ Neposredno i posredstvom delegata članovi sudjeluju u donošenju političkih zaključaka SSRN, razmatraju i ocjenjuju rad svih rukovodećih organa Saveza, pokreću pitanje odgovornosti i opoziva rukovodstava, raspravljaju o općim kriterijima kadrovske politike, te se, ovisno o interesima, angažiraju u različitim oblicima rada SSRN.³¹⁶

b) Kolektivno članstvo

Već je Prvi kongres NFJ predvidio mogućnost postojanja kolektivnog članstva u Narodnom frontu. U Osnovnim organizacionim načelima zapisano je da članovima NFJ mogu postati i organizirane političke stranke i grupe koje usvajaju program i statut, ukoliko su njihovi članovi ujedno i članovi odbora NF, i masovne organizacije — omladinske, ženske, sindikalne, zadružne, kulturne i ostale.³¹⁷

Statut Trećeg kongresa kolektivnim članovima smatra »organizacije radnog naroda koje se bore za izgradnju socijalizma« — pri čemu kolektivno članstvo takvih organizacija ne povlači automatski i članstvo za pojedine njihove članove u Narodnom frontu. O učlanjenju takve organizacije odlučuje Savezni odbor NFJ.³¹⁸ Slične odredbe zadržao je i Statut usvojen na Četvrtom kongresu, precizirajući da su kolektivni članovi SSRNJ one političke, ekonomske, kulturne i ostale organizacije koje voljom većine svojih članova prihvaćaju program Socijalističkog saveza. Kolektivnim

³¹³ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, IV kongres..., čl. 23, 145.

³¹⁴ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Peti kongres..., čl. 1, 178.

³¹⁵ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Šesti kongres..., čl. 1—5, 171.

³¹⁶ Isto, čl. 6, 172.

³¹⁷ Usp. Osnovna organizaciona načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije. Zadaci..., čl. 3—4, 52.

³¹⁸ Usp. Statut Narodnog fronta Jugoslavije, Treći kongres..., čl. 3, 97.

članovima statutarno je dano pravo iznošenja mišljenja o pitanjima iz rada Saveza posredstvom delegata u SSRN i u štampi.³¹⁹

Peti kongres pod kolektivnim članstvom razumijeva samo masovne društveno-političke organizacije čija je aktivnost pretežno političkog karaktera. Ta izmjena obrazložena je pravom i potrebom tih organizacija da posredstvom svojih delegata sudjeluju u radu organizacija Socijalističkog saveza od općinskog do saveznog nivoa — što je neprovedivo za sve društvene organizacije.³²⁰

Statut Šestog kongresa nije predvidio instituciju kolektivnog članstva, međutim jednim se članom čak proširuju prava tih »bivših« članova: »Društveno-političke organizacije mogu da delegiraju svoje predstavnike na svaku sednicu odgovarajuće konferencije Socijalističkog saveza, koji ravnopravno učestvuju u radu.«³²¹

Koliko se Socijalistički savez radnog naroda transformira u autentičnu samoupravnu organizaciju, toliko postaje nepotrebnom institucija članstva, koje je zaista formalno, jer u njegovu radu često sudjeluju i oni koji nisu članovi — što je njihovo pravo. U konceptu Socijalističkog saveza kao samoupravne organizacije postojanje pojedinačnog ili kolektivnog članstva bitno ne određuje obilježja i djelatnost SSRN, već su to sadržaji i aktualnost akcija koji okupljaju široki krug radnih ljudi i građana.

Organizaciona strukturiranost, organi organizacije i unutrašnji odnosi

Osnovna organizaciona načela NFJ s Prvog kongresa kao osnovni oblik u strukturi proglasila su odbor u kojem se odvija djelatnost organizacije. Najviši rukovodeći organi na teritoriju svake federalne jedinice bili su zemaljski odbori, a najviši je rukovodeći organ u NFJ bio Savezni odbor.

Ovisno o broju članova zemaljske organizacije u njega su delegirani predstavnici organizacije NF federalnih jedinica. U Saveznom odboru bio je delegiran i po jedan predstavnik stranaka i masovnih organizacija uključenih u Front. Najviši organ NFJ bio je kongres.³²²

Statutom Trećeg kongresa utemeljena je osnovna organizacija Narodnog fronta kao organizaciona osnova. U strukturi su postojale i mjesne, rajonske, kotarske, oblasne i pokrajinske konferencije. Između kongresa, kao najvišeg rukovodećeg organa NFJ, njegove poslove obavljao je Savezni odbor. Predviđeno je bilo da se Savezni kongres NFJ održava svake treće godine, a zemaljski jednom u dvije godine.³²³

Na Četvrtom kongresu ustanovljeno je da se osnovne organizacije formiraju u naselju, selu, općini, gradu, kotaru, oblasti i pokrajini. Cjelokupno članstvo SSRN s teritorija svih republika činilo je SSRN Jugoslavije.

³¹⁹ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, IV kongres..., čl. 6—8, 136.

³²⁰ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Peti kongres..., čl. 4—6, 179.

³²¹ Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Šesti kongres..., čl. 13, 173.

³²² Usp. Osnovna organizaciona načela Narodnog fronta Jugoslavije, Narodni front Jugoslavije, Zadaci..., čl. 7—9, 53—4.

³²³ Usp. Statut Narodnog fronta Jugoslavije, Treći kongres..., čl. 10—15, 98—99.

Bilo je predviđeno da se (redovni) kongres — kao najviši rukovodeći organ — održava jednom u četiri godine. Kongres je birao glavni odbor kao svoj izvršni i rukovodeći organ između dva kongresa.³²⁴

Peti je kongres kao osnovicu djelovanja SSRN utvrdio općinsku organizaciju koja je radi uspješnijeg rada mogla osnivati mjesne organizacije u gradskim i industrijskim naseljima, u selima, stambenim zajednicama i sl., i podružnice ako su mjesne organizacije bile prevelike. Kao izvršni organi organizacije NF i dalje su postojali odbori, dok je najviši organ u općini bila konferencija, a na nivou federalnih jedinica i na saveznom nivou — kongres.³²⁵

I statut Šestog kongresa zadržao je općinsku organizaciju kao osnovu djelovanja SSRN te vertikalni princip udruživanja u strukturi organizacije. Kao najviši organi utemeljene su konferencije, dok je predviđeno da se kongresi održavaju samo iznimno, u slučaju društvene potrebe. Konferencije se obavezno sastaju jednom godišnje.³²⁶

U odnosima nižih i viših organizacija i organa statutarno je utvrđena ravnopravnost i samostalnost u radu, i odgovornost izvršnih organa svojoj izbornoj osnovi. U stvarnosti se često događa da izvršni organi preuzimaju ovlaštenja najviših, kao i da »baza« malokad raspravlja o radu viših organa.

Oblici djelovanja

Sve do uvođenja komunalnog sistema, kada se i u Socijalističkom savezu mijenja organizacijska strukturiranost te općinska organizacija postaje osnovica djelovanja, osnovne organizacije Narodnog fronta bile su jedan od temeljnih oblika djelovanja. Osim njih Narodni je front djelovao i drugim oblicima rada, i svojih, i u sastavu drugih, organiziranih društvenih i političkih dijelova sistema, ovisno o sadržaju. Jedan izvještaj o radu Narodnog fronta Hrvatske u vrijeme njegova Trećeg kongresa 1951. bilježi raznovrsne oblike rada: »[...] većina osnovnih organizacija usvojila je kao formu agitaciono-političkog rada masovne sastanke frontovaca. Narocito se uspješnom pokazala forma političkih informacija [...], primjenjivane su i razne druge forme rada kao na pr. seminari i konzultacije sa aktivima Narodnog fronta, zatim sistematski rad po nekim pitanjima na selu (na pr. po zadrugarstvu), pri čemu je primjenjivana očigledna agitacija preko oglasnih ploča, natpisa, parola, grafikona, izložbi, manifestacija, kulturno-prosvjetnih priredbi itd.«³²⁷ Neposredno poslije rata velika je pažnja posvećivana ideološkom odgoju u organizacijama Narodnog fronta te su kao forme rada najčešće upotrebljavane čitalačke grupe, ideološko-politički kursovi, marksistički kružoci, politički kursovi,

³²⁴ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, IV kongres..., čl. 10—17, 137—141.

³²⁵ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Peti kongres..., čl. 8—26, 180—188.

³²⁶ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Šesti kongres..., čl. 7—18, 172—3.

³²⁷ M. Cvetković, Izvještaj o organizacionom radu Narodnog fronta Hrvatske. Treći kongres Narodnog fronta Hrvatske, izd. Komisije za agitaciju i propagandu Glavnog odbora Narodnog fronta Hrvatske, Zagreb 1951, 30.

predavanja u narodnim sveučilištima.³²⁸ Uz politički rad Front je u to vrijeme povremeno obavljao i neke poslove koji po svojoj prirodi pripadaju narodnoj vlasti: u okviru borbe za izvršenje petogodišnjeg plana frontovske se organizacije uključuju u poslove oko otkupa, prikupljanja poreza i radne snage, razne popise i dr., što je dovelo do toga da su se mnoge organizacije Narodnog fronta pretvorile u neku vrstu privrednih organizacija. Pri kotarskim, gradskim i oblasnim odborima Fronta bile su formirane komisije za narodnu inspekciju koje su uspješno djelovale u otkrivanju spekulata, otklanjanju nepravilnosti u distribuciji i trgovini, u borbi protiv rasipanja narodne imovine i aljkavosti odgovornog osoblja i dr.³²⁹

U to vrijeme organizacije Narodnog fronta izrazito velike uspjehe polučile su u organiziranju radnih akcija saveznog i lokalnog značenja, a radom brigada Narodnog fronta izgrađeni su brojni objekti, privrednog, kulturnog značaja i društvenog standarda. Organizacije Narodnog fronta svestrano su radile i na prosvjetno-kulturnom polju, pokretanjem akcija opismenjavanja, raznih praktičnih kursova i mnogih kulturno-umjetničkih društava.

S promjenama Statuta na Petom kongresu, kada se pod aktivnošću članstva SSRN razumijevala cjelokupna društveno-politička aktivnost ne samo u Socijalističkom savezu već i u organima društvenog samoupravljanja, društvenim organizacijama i sl., šire se oblici rada. Članstvo Socijalističkog saveza u općini kao osnovnoj zajednici organizirano je u mjesnim organizacijama, jer su osnovne organizacije, dotadašnji organizacioni oblik, postale preuske za rješavanje životnih i radnih pitanja u općini. Osim mjesnih organizacija u gradskim i industrijskim naseljima, selima, stambenim zajednicama, mjesnim odborima, bilo je predviđeno i formiranje podružnica, ako je teritorij mjesnih zajednica preširok ili imaju velik broj članova. U njima su se mogla uspješnije rješavati razna organizaciono-politička pitanja. Mjesnim organizacijama dana je i mogućnost formiranja *sekcija* za raznovrsne aktivnosti; radom u sekcijama bili su obuhvaćeni članovi Socijalističkog saveza i ostali građani ovisno o njihovim interesima i potrebama rješavanja određenih pitanja društvenog života.³³⁰ Takva elastična organizacija rada Socijalističkog saveza

³²⁸ Potkraj 1947. u NRH zabilježeno je postojanje 8600 čitalačkih grupa sa 95.000 članova, u periodu 1947/8. godine 161 narodno sveučilište organiziralo je 29.706 predavanja, u toku 1948. god. održano je 64.913 političkih konferencija, i sl. Teme koje su obrađivane na kursovima i kružocima, prema instrukciji Zemaljskog odbora NFH, bile su: Komunistička partija Jugoslavije i zašto se ona bori — Program Komunističke partije Jugoslavije; Stara Jugoslavija i borba Komunističke partije Jugoslavije za demokraciju, nacionalnu ravnopravnost i prava radnog naroda; Državno i privredno uređenje Federativne Narodne Republike Jugoslavije; Naš Petogodišnji plan i izgradnja socijalizma; Seljaštvo u kapitalizmu i socijalizmu; Zadrugarstvo i njegov preobražaj u našoj poljoprivredi; Narodni front i njegova uloga u izgradnji socijalizma u Jugoslaviji; Što je kapitalizam, a što je socijalizam; Marx, Engels, Lenjin, Staljin i njihovo učenje; O imperijalizmu, o izgradnji socijalističkog i komunističkog društva u Sovjetskom Savezu. — Usp. M. Belinić, Izvještaj o političkom radu Narodnog fronta Hrvatske, Drugi kongres Narodnog fronta Hrvatske, izd. Izvršni odbor Narodnog fronta Hrvatske, Zagreb 1949, 33—35.

³²⁹ Usp. M. Cvetković, Izvještaj o organizacionom radu..., 31.

³³⁰ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Peti kongres..., čl. 11—15, str. 181—183.

bila je rezultat nastojanja da se svim građanima koji žele sudjelovati u društveno-političkom životu omogući djelovanje ovisno o njihovim sklonostima.

Na šestom kongresu statutarno je utvrđeno da sve organizacije a ne samo mjesne, radi svestranijeg razmatranja i rješavanja pitanja iz pojedinih oblasti društvenog života, mogu organizirati različite oblike svoje aktivnosti: sekcije, posebne konferencije, tribine i drugo. Predviđeno je da se sekcije Savezne konferencije konstituiraju od predstavnika organizacija Socijalističkog saveza iz općina, pokrajina i republika, ostalih društveno-političkih i društvenih organizacija i udruženja građana i samoupravnih organa. U ovisnosti o interesu za pitanja koja se raspravljaju, te organizacije i organi sami odlučuju o svom sudjelovanju u radu sekcija, a pravo inicijative razmatranja određene problematike imaju svi konstitutivni organi i organizacije.³³¹ Sekcije su zamišljene kao organi »koji će svaki problem diskutovati do predloga njegovog rešenja, bilo kao rešenja, bilo kao alternative u pogledu rešavanja, ali da cilj bude rešenje, a ne samo iznošenje stava bez preuzimanja odgovornosti za konačno rešenje«. ³³² Sekcije su se, »iako još nedovoljno shvaćene i afirmisane, pokazale kao prvi vjesnici političko-samoupravnih asocijacija građana«, ³³³ u kojima oni ravnopravno sudjeluju u rješavanju različitih društvenih pitanja. To je jedan od najadekvatnijih oblika i načina ostvarenja društvene uloge Socijalističkog saveza jer se uvijek aktualnim sadržajima u njima okuplja širok krug ljudi. Istodobno, to je i jedan od načina da se prevladaju forumska zatvorenost i birokratizam prisutni u djelovanju SSRN, te da se on učini dinamičnim i živim samoupravnim organizmom. Jedan je od načina njihova aktiviranja dosljednije primjenjivanje principa izmjenjivosti delegata, ovisno o rješavanju određene problematike.

Tribine i slični javni skupovi, na kojima nastupaju politički, kulturni i ostali javni radnici obično postoje na nivou općinskih organizacija Socijalističkog saveza. S vremenom su izgubile značaj koji su prije imale, te su se od mjesta na kojima se okupljalo mnogo radnih ljudi i građana, pretvarale u mjesta »na kojima se drže predavanja ili pružaju obavještenja o već donijetim odlukama«. ³³⁴

Politički aktivisti dugo su bili jedan od načina djelovanja Socijalističkog saveza. Činili su ih članovi komiteta SK, odbora SSRN, izvršnih tijela i obično su konstituirani u svrhu provođenja kampanja za rješavanje važnijih društveno-političkih pitanja.

Komisije i odbori formiraju se u Socijalističkom savezu kao njegova pomoćna tijela u svrhu bavljenja određenom problematikom (npr. za izbore i kadrovsku politiku, za općenarodnu obranu i društvenu samozastitu, za politički sistem).

³³¹ Usp. Statut Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Šesti kongres..., čl. 19—33, 173—177.

³³² E. Kardelj, Težište rada prenijeti na sekcije, Socijalistički savez u političkom sistemu, »Oslobodenje«, Sarajevo 1978, 44.

³³³ I. Vuković, n. dj., 276.

³³⁴ Isto, 279.

Savjetovanja i slični oblici konzultacija organiziraju se u Socijalističkom savezu u svrhu razjašnjavanja i dogovaranja u vezi s određenom problematikom i na njima sudjeluju obično izvršni organi SSRN.³³⁵

XIII. ZAKLJUČAK

Nastajanje Narodnog fronta kao izvorno antifašističkog pokreta vezano je uz vrijeme narastanja fašizma i njegove militantne politike i predstavlja ujedinjavanje svih demokratskih snaga radi aktivnog suprotstavljanja njegovu širenju. Osim svoje antifašističke potke, pokret je uključivao obranu osnovnih demokratskih prava kao osnovu širokog okupljanja. U nekim zemljama oformio se u koaliciju svih progresivnih snaga izrastajući iz jedinstvenog fronta radničke klase, kao što je bio slučaj u Francuskoj i Španjolskoj gdje su ujedinjeni komunisti i socijalisti na temelju antifašističkog i demokratskog programa okupili sve napredne snage. Istodobno, taj je pokret nakon Sedmog kongresa Kominterne postao politička platforma međunarodnoga radničkog pokreta da bi u toku procesa, nakon širega narodnooslobodilačkog okupljanja u nekim zemljama, ovisno o snazi komunističkih partija kao glavnih snaga okupljanja, prerastao u revolucionarni rasplet. Te su koalicije jedan od realiziranih oblika Narodnog fronta, nasuprot situaciji u mnogim drugim zemljama gdje Narodni front kao politika i ideja nije poprimio konkretne oblike, iako je bilo pokušaja da se realizira i političkim savezom, i radom »odozdo« u masama, što je slučaj s većinom komunističkih partija nakon Sedmog kongresa Kominterne.

U Jugoslaviji do 1941. Narodni front nije stvoren iako je KPJ, kao nosilac narodnofrontovske politike, nastojala da se on oformi, i to najprije stvaranjem jedinstvenog proleterskog fronta, pa potom stvaranjem NF kao saveza svih antifašističkih snaga.

Izrastanje Narodnog fronta kao značajnoga političkog činioca antifašističkog i demokratskog usmjerenja rezultat je rada Komunističke partije Jugoslavije u masama i njenog nastojanja, sposobnosti i zrelosti da tim masovnim demokratskim previranjima da jasnu socijalno-ekonomsku i

³³⁵ Oblici rada u jednoj mjesnoj organizaciji 1974. bili su:

A) Stalni oblici rada:

a) sekcije (Sekcija za odgojno-obrazovna i kulturna pitanja; Sekcija za socijalno-zdravstvena pitanja, i Sekcija za idejno-politička pitanja i informiranje građana). Okupljaju sve zainteresirane građane. Sekretarijat sekcije (7—11 članova) priprema sjednice i radi na realizaciji zaključaka. — b) komisije (Komisija za organizacijsko-političku izgradnju i kadrovska pitanja; Komisija za društveno-ekonomske odnose u privredi; Komisija za proslave i manifestacije; Komisija za praćenje i razvoj samoupravljanja; Izborna komisija; Komisija za financijsko-materijalna pitanja i Komisija za poljoprivredu). Komisije se konstituiraju na delegatskom principu, broje 5—9 članova, koje delegiraju društveno-političke organizacije i društvene organizacije. — c) aktiv žena.

B) Povremeni oblici rada:

a) tematske konferencije; b) savjetovanja; c) tribine; d) odbori za pojedine sekcije. — Usp. Općinska konferencija SSRNH Osijek; Mjesna organizacija Socijalističkog saveza, Organiziranje Socijalističkog saveza u gradovima (savjetovanje), Gradska konferencija SSRNH Zagreb i Centar za aktualni politički studij Narodnog sveučilišta grada Zagreba, Zagreb 1975, 47—8.

političku platformu. Poučena iskustvom o neuspjelim pokušajima zajedničkog djelovanja s građanskim opozicionim političkim partijama ona je usmjerila svoju djelatnost na stvaranje NF u masama, ostavljajući mogućnost svim demokratski orijentiranim pojedincima da samostalno pristupe tom pokretu, što je određeni broj pripadnika građanskih stranaka i prihvatio, ali se taj čin mogao tumačiti kao pitanje pojedinačne političke zrelosti i savjesti.

Komunistička partija Jugoslavije sve je do Splitskog plenuma prilazila pitanju NF više taktički, i zbog nedovoljno ozbiljne analize fašizma i zbog svojih unutrašnjih, unutarpartijskih problema; no, sa sazrijevanjem revolucionarnih uvjeta i procjene situacije, ona ide na sve šire okupljanje narodnih masa, pokretano »odozdo«, nakon neuspjelih pokušaja sporazuma s građanskim snagama. Na širokoj antifašističkoj i demokratskoj platformi, koja je uključivala i rješavanje nacionalnog pitanja, kao bitne komponente za određanje političke zbilje stare Jugoslavije, KPJ je u široke proleTERSKE i srednje slojeve širila svoj utjecaj i ideje NF, što je došlo do izražaja u narodnooslobodilačkoj borbi kad je Partija, kao jedina politička snaga, povelala sve rodoljubive i demokratske snage u obranu zemlje. Kolaborirajući s okupatorom ili ostajući po strani, buržoazija jugoslavenskih zemalja počinila je nacionalnu izdaju, dok su oslobodilački rat i demokratski poredak izvojevali »anacionalni« komunisti i radničko-seljačke mase. Pokušaji stvaranja Fronta činjeni su i u toku NOB-a iz vanjskopolitičkih i unutarnjih razloga, ali su građanske snage odbile suradnju u duhu politike »ništa s komunistima«. Kako je narodnooslobodilački pokret rastao, rasla je i osnova oslobodilačkog okupljanja, i Partija je širila ideje NOB-a s pomoću masovnih antifašističkih organizacija: AFŽ, USAOJ, koje su imale veliko značenje u mobilizaciji širokih narodnih masa. God. 1944. osniva se JNOF kao jedinstvena antifašistička organizacija bez koalicijskih elemenata (osim simbolično u rukovodstvu); razlozi njenu nastajanje mogu se tražiti u sklopu potrebe međunarodnog priznanja jugoslavenskoga oslobodilačkog pokreta te unutrašnjopolitičke diferencijacije. U okviru Fronta, KPJ je bila nesumnjivo dominantna politička snaga.

JNOF konstituiran 1945. definiran je kao pokret, što on više nije, jer to je klasična politička organizacija koja odražava specifičnost demokratskog i revolucionarnog procesa, masovno utemeljenog. U vrijeme dok Partija radi u Frontu, tj. predstavlja njegovu osnovnu vodeću i usmjeraujuću političku snagu, Front ima izrazit politički autoritet i značaj. Nakon izlaska Partije u javnost, odnosno nasupanja Partije kao političke snage s jasnim identitetom, Front gubi i političko značenje i organizaciono-akcionu samostalnost i dinamiku u radu, jer komunisti više nisu koheziona snaga Fronta, već oni koji prenose direktive. Front u to doba zapušta svoje političko-propagandno djelovanje i pretvara se u organizaciju koja se bavi isključivo praktičnim radom, organiziranjem radnih akcija i provođenjem mjera državne vlasti.

Paralelno s promjenama u društvu, odnosno u skladu s programskom orijentacijom i normativnim postavkama, NF je prilagodio svoje forme djelovanja i ulogu, tražeći svoje mjesto u društvu. Kursom na razvoj samoupravljanja teži se za relativno samostalnijom pozicijom SSRN u odnosu

na SK, iako se međuzavisnost programa ne dovodi u pitanje. Ulogu i funkciju, koje su mu ambiciozno normativno postavljene, on nije potpuno ostvario. Relativno se uspio uključiti u sistem kao osnovni nosilac političke aktivnosti prilikom izbora. Pitanje odnosa normativnog i stvarnog u konceptu SSRN, zamišljenog kao samoupravne organizacije, stavlja u žarište realne odnose u društvu. Utoliko je za ostvarenje programsko-teorijske koncepcije Socijalističkog saveza bitno: a) razvoj samoupravljanja kao temeljnoga društvenog odnosa, b) osposobljenost Saveza komunista kao vodeće idejne snage.

a) Koliko se u društvu razvija samoupravljanje kao osnovni i vladajući društveni odnos, koji se temelji u procesima razvoja udruženog rada, toliko i Socijalistički savez može postajati samoupravna asocijacija, kako je normativno zamišljeno.

b) Osposobljenost Saveza komunista da djeluje kao vodeća idejno-politička snaga u društvu olakšava realizaciju normativne koncepcije SSRN. Također, prevladavanje forumskog rada, profesionalizma, težnje ka samostalnosti političkog djelovanja i sl., metoda rada u samom Socijalističkom savezu preduvjeti su procesa koji bi SSRN učinio koordinatorom svih samoupravnih akcija radnih ljudi i građana, svjesnih samoupravljača, ali su i oni determinirani ulogom SK i razvijenošću samoupravljanja.

U osnovi je raskoraka između normativnog i stvarnog u koncepciji Socijalističkog saveza, dakle, neadekvatno djelovanje spomenutih faktora. Utoliko nije ni svrsishodna sveopća kritika same koncepcije jer se ona nije ni realizirala do kraja, što povijesni razvitak SSRN dobro pokazuje. Realni dosezi njegove uloge određeni su ipak mjestom u distribuciji društvene moći, što zahtijeva drugačiji tip analize i pretpostavlja postojanje rezultata cjelovitijih istraživanja društvenih procesa.

Neosporno vrijednu ulogu imao je i ima Socijalistički savez u djelovanju na društveno-politički i društveni život uopće malih, osobito seoskih sredina. Često on tamo djeluje kao najaktivnija i jedina društveno-politička organizacija u organiziranju društvenog života.

Djelujući na rješavanju konkretnih problema u životu tih sredina raznim akcijama (samodoprinosi, akcije solidarnosti i sl.) on postiže masovnost i efikasnost, te je ta praksa jedan od pokazatelja kojim putem valja ići dalje.

SUMMARY

PEOPLE'S FRONT OF YUGOSLAVIA (SOCIALIST ALLIANCE OF WORKING PEOPLE OF YUGOSLAVIA — ITS DEVELOPMENT, PROGRAM-THEORETICAL BASES AND PROCESSES IN SOCIALIST PRAXIS FROM 1945 TO 1983)

The author studies, from different aspects, the People's Front of Yugoslavia (Socialist Alliance of Working People of Yugoslavia) as an integral part of political system: she follows its historical development, analyzes its theoretical determinants and its functions, organizational structure and the way of functioning.

In greater part of this paper the author analyzes the appearance of the idea of the People's Front, the Communist Party's relation to it, its organizational constituting at the end of the War of National Liberation as a unique general national political organization and its later turning into a political basis for the self-management. Particularly, she tries to answer the question about the reasons for transforming that specifically democratic and dynamic political organization into a transmission of governmental bodies, and gives a critical evaluation of the ways and efforts undertaken these last thirty years in order to make its programme and its structure meet the demands of the developing autonomous relations in the society.

After presenting and analyzing different conceptual determinants of the People's Front/Socialist Alliance of Working People of Yugoslavia in our literature on politics as a discipline, the author decided to define it as a specific political organization, essentially different from a classical political organization, with the elements that make it a political organization but also with those characteristic for an autonomous association.

The author gives a survey of different functions of the organization, changes in its structure and the way of its functioning. She concludes that the People's Front/Socialist Alliance of Working People of Yugoslavia resulted from the specific development of the Yugoslav socialist revolution and defines the reasons for deviations in social praxis from the original aims and concepts in the course of its development.